

ORSZÁGÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZET KÖRNYEZET TÁRSADALOM
A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS NEGYEDÉVES FOLYÓIRATA

SZÉKELYFÖLDI FELMÉRÉSEK
A NEMZETI SZÍNHÁZ ESZMÉJE
A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCS
ÉS A RÉGI KAUKÁZUSI MŰVÉSZET
ARTHUR KOESTLER ESSZÉJE
A GOETHEANUM ÁTÉPÍTÉSE
MEGFAGYOTT MUZSIKUS PÁLYÁZAT

1998/3

ORSZÁGÉPÍTŐ

KILENCEDIK ÉVFOLYAM

HARMADIK SZÁM

2	GONDOLATOK A NEMZETI SZÍNHÁZRÓL – <i>Gedanken über das Nationaltheater</i>
3 Ertsey Attila	A Nemzeti Színház eszméje – <i>Idee des Nationaltheaters</i>
5 Helyes Gábor	A Nemzeti vándorútja – <i>Werdegang des Nationaltheaters</i>
10 Szekér László	A Nemzeti Színház és építészei – <i>Das Nationaltheater und seine Architekten</i>
13 Ertsey Attila	A Goetheanum átépítése – <i>Umbau des Goetheanums</i>
14 Werner Kuhfuss	„Az, akit kerestek...” – <i>Der, Wen ihr sucht</i> (Übersetzung aus dem Europäer, übersetzt von Attila Ertsey und Nóra Rosnyai)
18 Z. Tóth Csaba	A nagyszentmiklósi kincs és a régi kaukázusi művészet, II. rész – <i>Der Goldschatz aus Nagyszentmiklós und die alte Kunst Kaukasiens</i>
	HUSZADIK SZÁZADI DOKUMENTUMOK – Dokumente aus der XX. Jahrhundert
47 Arthur Koestler	Egy fa árnyéka – <i>Schatten eines Baumes</i> (Übersetzt von Benjamin Makovecz)
55 Vásárhelyi Tamás	Nemzeti környezeti nevelési stratégia – <i>Nationale Umwelterziehung</i> (Fragmente aus einem Studienband)
58 Beke Pál	A szatmári fejlesztőmunka III. – <i>Entwicklungsarbeit in dem Szatmár-Region, Teil III.</i>
60	Vándoroldalal – <i>Seiten der Wanderarchitekten</i> (Wettbewerb, Vorstellung, Berichte)
63	Hírek – <i>Nachrichten</i>

A borítón látható felvételeket Salamin Ferenc illetve Tusnády Zsolt készítette, a címlapon Újtusnád, a borító második oldalán Tusnádfürdő, Tusnádfürdő és Bálványosfürdő; a borító harmadik oldalán Torja, Lázárfalva és Tusnád, a hátoldalon Torja, Újtusnád, Lázárfalva és Torja községek egy-egy részlete látható.

E számunk a NEMZETI KULTURÁLIS ALAP Iparművészeti Kuratóriumának támogatásával készült

A folyóirat rendszeres támogatói az ORSZÁGÉPÍTŐ Alapítvány és a KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS tagszervezetei: AXIS Építésziroda Kft., BOKÖR Kft., DÉVÉNYI ÉS TÁRSA Kft., EKLER Építész Kft., É-11 Tervező, Fejlesztő Kft., FARKAS és GUHA Építésztervezők Kft., FELÜLETKÉMIA Kft., FORMA Rt., KÖR Építész Stúdió Kft., KŐSZEGHY Építész Bt., KUPOLA Kft., KVADRUM Kft., LOMNICI és Társa Kft., MAKONA Tervező Kft., PAGONY Táj- és Kertépítész Kft., PARALEL Kft., TRISKELL Kft., UNITEF-83 Rt, valamint a SÁROS és Társa Építésziroda Bt. és a B&D Műterem 2000 Bt.

ORSZÁGÉPÍTŐ – a Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja az Egyesület nevében a Kós Károly Alapítvány; postacím: 1074 Budapest, Barát utca 11. Iroda: 1114 Budapest, Villányi út 8. Tel.: 3710-055, 3710-061, Fax: 3710-055 (Novembertől telefon: 2091-174, 2091-173; fax: 2091-174. Bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 Felelős kiadó: Kampis Miklós. Felelős szerkesztő: Gerle János. Nyomás: VEL Kft., Budapest. – **ISSN 0866-0069** – A lap előfizethető átutalással, vagy az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen az Alapítványnál. Egy szám ára: 350 Ft, előfizetőinknek számonként 250 Ft + postaköltség. Megvásárolható az Írók Boltjában (Budapest, VI. Andrassy út 45), a Fehérlófia Könyvesboltban (Budapest, VIII. József krt. 36.), a Balassi Könyvesboltban (Budapest, II. Margit u. 1.) és a Lord Extra Kft könyvesboltjában (Hódmezővásárhely, Andrassy út 5-7.)

GONDOLATOK A NEMZETI SZÍNHÁZRÓL

A Kós Károly Egyesülés június 20-án a Magyar Művészeti Akadémiában tartott egynapos konferenciáján a jelenlévők átfogó kép megrajzolására tettek kísérletet a Nemzeti Színház ügyében. A közel hétórás beszélgetés egészét lehetetlen reprodukálni. Az indító gondolatok az itt közölt három írásban találhatóak, melyek a bevezető során hangoztak el. A jó hangulatú beszélgetés eredményeként sikerült tárgyilagos helyzetképet alkotni a témakörrel anélkül, hogy indulatok vagy elfogultság jelent volna meg a levegőben.

Szükségesnek érezzük az elhangzott megállapítások rövid összegzését, mivel úgy véljük: kordokumentum az épület, de ugyanígy kíséri a „megtörténhetett volna” történet is; hogy minek kellett, vagy nem kellett volna – megépülnie, s e történetnek mindannyian részesei vagyunk.

Előrebocsátjuk azt a kijelentést, amely a beszélgetés elején hangozott el, s az alaphangot megadta: amikor mi magunk belevágtunk a pályázatba, nem tudtunk semmit az egész problémáról, s a tervek készítése közben körvonalazódott az a hiány, ami a kiírásból kimaradt. Egy ébredési folyamat részesei vagyunk; gyávák, tudatlanok voltunk, nem mertünk radikális és valóságos választ adni – a kiírással ellentétben – s átaludtuk ezt is, ahogy valószínűleg mások is. Nem vádiratot kívánunk készíteni, hanem kollektív mulasztásunk tárgyában önkritikus mérlegvonást.

Széchenyi 1832-es röpiratában négy csoportba sorolja a színházzal kapcsolatos feladatokat :

- A színház helyének helyes megválasztása.
- *Egy lépés se tétessék még kezdetére is, míg elegendő somma egybe nem folyt.*
- A begyűlt pénz megfelelő kezelése (kamatoztatás, tőkésítés).
- *Ne bízzuk a dolog practicaei kivitelét olyanokra, kiknek e' részben csak éretlen theoriai ismereteik vannak, hanem kik e' részben practicusok is.*

Nos, e négy feltételből az első kettő biztosan nem teljesült, a másik kettő még kérdés.

Mi a Nemzeti Színház eszméje?

Ezt a kérdést nem vetették föl sem az építészek, sem a színházi szakma képviselői. Nem derülhetett ki imígyen az sem, hogy a Nemzeti Színház valóságos modern kultuszhely, a *Nyelv Temploma* elcsépelet kifejezés valóságos tartalma kell legyen. E konkrét szakrális funkció építészeti, kultikus követelményei homályban maradtak.

Az épület rossz helyre került

A kiírásban rögzített kötöttségek (RRT) egy sajátos és partikuláris városépítészeti szemlélet alapján születtek, megkötve a tervezők kezét. A *városi ház* koncepció önkényes és intellektuális zsákutca, mely párosulva a buszpályaudvar soronkívüli, gyors levédetésével lehetetlenné tette az épület jobb, vagy netán az ideális helyre, azaz az Erzsébet-tér közepére helyezését. Ez utóbbi esetben a Színház közepé találkozott volna az Andrassy út tengelyével, kapcsolatot

teremtve az Ezredéves emlékművel, magával a magyar történelemmel, s 2000-ben a Színház átadása egyszerre tisztelgett volna a magyar múltnak és jelzést adhatott volna az új évezrednek is. Ezt a lehetőséget a kiírás meggátolta.

A színházi koncepció elavult

A színpad-nézőtér viszonyát, mely a mai színjátszás legnagyobb problémája, kérdésként nem tették fel. A kiírás a már a század elején elavult proscénium-színpad technicizált változata – egy színpad helyett hattal, amiket ki-be tologatnak. A kor – színészek által is hangoztatott – követelményének ellentmondó megoldáson nem segít a kompenzálásként felkínált stúdiószínpad sem. A technika révén folytatott illúziókeltéssel leplezett szellemi vákuum eredményezi az összköltségen belül a technika / épületköltség arányának példátlan 40/60 százalékos mértékét. Nem került nyilvánosságra az idő előtt távozott német zsűritag írásba foglalt véleménye sem. Ide tartozik a transzparens előcsarnokok problémája is, melyek ingerözone a színészek megfogalmazása szerint megnehezíti két felvonás között az előzőleg megteremtett hangulat megőrzését, zajos konzumálássá változtatva a befogadás morális élményét.

A nyertes tervről

A terv valóban magas színvonalú. Hibái részben a kiírásból következnek, illetve inkább annak teljesítéséből. A kompromisszumokat az alázat jegyében, bevallottan teszi, így nem tekinti feladatának a színházi koncepció kérdését sem. Ez a rezignáció, amely szellemi kapituláció a legfontosabb, tartalmi probléma előtt, a mai építészek közt egyre elfogadottabb (Medgyaszay idejében még nem volt az). A kiírás szándékát legkövetkezetesebben és legradikálisabban azonban a II. díjas Cságoly Ferenc terve valósította meg. A városi ház koncepció alapvetését a transzparenciával, neutralitással párosítva teljes vákuumot teremt a szakrális tér helyén. Bán Ferenc terve Cságoly személytelen, szigorú szerkesztésével szemben vállalja a szubjektív hangot. A *robbantott*, transzparenciája révén szétesett tömegben megjelenik bizonyos költői megformáltság, az internacionális stílusban egy sajátos egyediség, oldva annak konstruktív-technokrata karakterét. Becsületes munka, kompromisszumokkal terheltége azonban kitörölhetetlen. Az első Nemzeti Színházat nem a pesti polgárság hozta létre, hanem a vidék, ahol élt a színház. A helyzet e tekintetben nem sokat változott, mi van mégis a vidéki színházakkal, milyen viszonyban állnak a leendő Nemzetivel?

A színház meg fog épülni. Ez a történet alvásunk története. Jogunk, sőt kötelességünk, hogy feljegyezzük az ügy tanulságait, ahogy Széchenyi is megtette az első – rossz helyre épített – színház megnyitásakor: *Ismét és utoljára el van hibázva*. A jószándék a melléfogásokat némileg tompítja. Vegyük ismét Széchenyi példáját; ő később megbékélt és az *elhibázott* színházat pénzügyi nehézségeiből kisegítette. A tanulságokat azonban ne felejtjük, mert a történet még nem ért véget.

Ertsey Attila

Ertsey Attila

A NEMZETI SZÍNHÁZ ESZMÉJE

„A Magyar Játékszínről nyomás alatt. Sok ellenséget fog nekem szerezni. Isten nevében, hát szerezzen, úgy sincs barátom, egyetlen egy sincs...”
részlet Széchenyi István naplójából

Az alábbi írások rögzíteni kívánnak egy helyzetet az emlékezés és a jelenlét számára, mert úgy érezzük, hogy meg kell nevezni dolgokat, hogy ne hordozzuk rossz lelkiismeret gyanánt. Rengeteg ember fáradságos munkája árán épül az új Nemzeti Színház, s közben sokan nem tudják: örüljenek-e vagy sem, felemás és bizonytalan érzés van bennük, ki építi és kinek, ez-e az, amire vágytunk? Asszisztálunk-e valaminek, vagy mi vagyunk a szereplők? A Színház hosszú története, mely nem tűnik olyan fontosnak, miért fontos mégis?

Tiszteletben tartva mindazon tehetséget és ambíciót, mely a mű létrehozóiban munkál, álljon itt egy-két töredékes gondolat, mely szeretne a vélemény-nyilvánítás szabadságával élve fölvetni néhány kérdést. Reméljük, nem ér bennünket a „savanyú a szőlő” vádja, csupán alkalmat adhatunk az elgondolkodásra, amire egyre kevesebb alkalom kínálkozik. Nem kívánunk sem vitát indítani, sem érzelmeket megpendíteni. A dolgok állására vagyunk kíváncsiak, itt, Közép-Európában.

A Nemzeti Színház eszméje nem absztrakció, hanem objektív valóság.

Testetlen lényyszerűség, ami (aki) időnként meg akar születni, de nem tud igazán, a maga tiszta formájában megtestesülni, vagy ha megtestesül, rossz testbe kerül és akkor is csak ideiglenesen, hogy aztán újra visszatérjen abba az éteri szférába, ahonnan majd visszajár kísérteni, mindaddig, míg aktuális inkarnációjához a megfelelő testet meg nem találja. Csak szerelem hívhatja le onnan, vagy fekete mágia.

Ki ez a fájdalmas vasmenyasszony, aki győztes primadonnaként szeretne közénk jönni, de csak néma dörömbölésre futja?

A Nemzeti Színház eszméje nem létezett mindig. Születése előtti létéről nem sokat tudunk, csak annyit, hogy lassan készült elő, formálódott, míg többen fel nem ismerték, végül megnevezték, s testbe költözését segítették. Volt aztán, hogy a gyermeket születése előtt elkapták. Volt, hogy születése után ellopták és fattyút csempészték helyére, azt bámulta a mit sem sejtő közönség, míg az ifjút tömlőben tartották és megölték.

Hol keressük első születését?

Mikor a magyarság első ízben nemzetként kívánta megnevezni önmagát, ezzel a mozdulatával egyszerre ébredt rá saját nyelvére. A magyar nyelvnek újbóli hivatalos és irodalmi nyelvvé válása történetében a színjátszás az egyik, de középponti jelentőségű tényező volt, mely elementáris erővel lépett fel és hatott. A vándorszínészet alak-

jait valami őserő hajtotta nélkülözések közt a nép közé; ők teremtették meg azt a színházat, mely maga volt a nyelv, a dráma, az élet és a szabadság. Háza nem volt, kőbe nem merevedett, a periférián született és élt. Itt volt talaja, és innen növekedett ez az erő a nemzet megteremtésének átfogóbb gondolataig, melyeket a középrétegek, majd a főnemesség is átértzett és magáévá tett. Széchenyi megtanult magyarul, az arisztokraták közt első ízben vált divattá a magyar beszéd, öltözködés, majd – ismét Széchenyi nyomán – a tettek a haza felemelése érdekében.

Mind ismerjük e nagyszerű reprezentánsokat, Csokonait, Petőfit, Dérinét, Prielle Kornéliát és az egész furcsa, fénylő korszakot, mely az első színházakat létrehozta. A folytatás már egy újszülött önálló élete – a színházé és az országé.

A Nemzeti eszméje tehát a nyelv és a nemzet létevel függ össze és az eszme története párhuzamos, sokszor pedig azonos a magyarság közép-európai sorstörténetével.

Fontos azonban megjegyeznünk, hogy léte egy spon-tán, ösztönös népakaratból indult, majd a nemzet reprezentánsai által formálódott, ez utóbbiak, mint szabad személyiségek akarataivá és tettévé válva. Mint ilyen, szabadon jött létre, kicsit magyaros, kicsit kurucos módon, mert valaminek az ellenében hozott létre valami újat (ezúttal nagyvonalúan tekintünk el attól a körülménytől, hogy az első Nemzeti Színház építése körül is presztízsharcok dúltak és ezek akadályozták meg annak a Széchenyi által elképzelt, megfelelő helyre való épülését). A Nemzeti eszméjének megszülése, majd az eszme testének, a színháznak megépítése ily módon e titokzatos lény, a népszellem megnyilvánulása volt; a szabadságért küzdő, e feladatot hordozó magyar sors szabad tette. A népszellem, aki tehát létező individualitás, csak ritkán, kedvező pillanatokban, megfelelő személyiségek által megragadva, rajtuk keresztül tud megnyilatkozni – mintegy kegyelemként, mert a törvények, melyek közt ezen lények mozognak, ezt teszik lehetővé. Ha a feltételek romlanak, a népszellem elnémul és rejtettebben működik tovább, várva az újabb, alkalmas pillanatra.

A népszellemek megnyilvánulási területe a földrajzi hely, egyik legjellemzőbb formája pedig mindenütt, ahol működnek, a nyelv. A nyelv nem kiagyallható; rejtélyes törvények mozgatta, elevenen élő, formálódó jelenség. Az absztrakt nyelvek – az eszperantó, a nemzetközi szaknyelvek homunkuluszok, léttelen absztrakciók, melyekből nem fakad kultúra, identitás. Hiányzik mögülrük a lény, az individualitás és a hely.

Ha a Nemzeti eszméjének sorsát végig kívánnánk követni, a népszellem szemével kellene néznünk, hogyan alakult a magyarság története egészen napjainkig. Hogy honnan nézhet e tekintet, csak sejtethjük, de valahol az arkangyalok magasában kell keresnünk őrhelyét. E teljes történetet most ugorjuk át a közelmúltig, majd a mához, az újból megtestesülni készülő épület felé. Vizsgáljuk meg körülményeit, közegét, innen lentől és onnan föntől nézve egyaránt.

A kommunista rendszer urai felett ott lebegett a lerombolt Nemzeti kísértete; pontosan tudták, hogy nem elvont absztrakcióról van szó, ezt lehazudni nem lehet, tehát át

kell alakítani, eltorzítani, mert csak így lehet eltüntetni (lásd a felépítés tervét a másik mítikus helyre, a lerombolt Regnum Marianum kultuszhelyének területére, a Vörös Téri mauzóleumot idéző, hasonlóképpen disztribüként is szolgáló építészeti környezettel). A lerombolás és a halogatott újraképzés történetét részletezni nemigen érdemes, mert az „objektív okok”, melyekkel indokolták a különböző mozzanatokot, mindig hihetőek voltak, a kísértetet eluzni mégsem lehetett.

Ez a történet látszott nyugvópontonra jutni az 1997-es pályázattal, a sokadik eredménytelen próbálkozás után.

Az első Nemzeti Színház magánszemélyek és „civil szervezetek” adományaiból és kezdeményezésére jött létre. Az állam akkori szerepe szerint nem vett részt e történetekben, csak később jelent meg – a már megépült épület intézményes működésének első nehézségei során – támogatói és fenntartói szerepben. A bajok ettől nem csökkentek, inkább állandósultak.

Az 1998-ban elkezdődött építkezést az állam kezdeményezte és kezdte el. Az állam írta ki a korábbi helykijelölő pályázatot, mely alapján állami megbízás alapján dolgozó várostervezők készítették el azt a rendezési tervet, mely a '97-es tervpályázati kiírás alapjául szolgált. A tervpályázatot az állam írta ki és hivatalok delegáltak hivatalokból, szakmai testületekből és szakértők közül zsűritagokat.

Értelmetlen dolog volna kritikával illetni e folyamat mozzanatait, még inkább résztvevőit. Fontos volna azonban tárgyilagos figyelemmel megpróbálni a történet alapvetéseiben meghúzódó problémát megragadni.

A mai történetben az állam a főszereplő.

Az állam, mint olyan, nem személy. Nincs véleménye, koncepciója. Ha van ilyen koncepció, az alatt a jelen szociális összefüggérendszerben az aktuális kormány koncepcióját szokták érteni. A parlamentáris demokrácia jelenlegi formájából következően ez a többség álláspontja – legalábbis elvileg. Vajon javít-e a helyzeten, ha az (éppen aktuális) kormány konszenzusra törekedne?

Lényegét tekintve sajnos nem. Miért?

Az állam ugyanis szellemi természetű kérdésekben nem kompetens; koncepciót alkotni, dönteni ilyen kérdésekben demokratikus úton nem lehet.

A demokratikus döntés így – szándékolt vagy spontán módon – magukat objektívnek álcázó szubjektív szándékok és hatalmi ambíciók áldozatává válik, vagy egyszerűbb esetben csak a hivatal bürokratái által a személytelenségbe oldódik, követhetetlen és befolyásolhatatlan területre sodródik. E helyzet szülte a mostani történet tüneteit is, melyek közül csak illusztrációképpen kérdeztünk rá néhányra:

- kik és milyen szellemiségtől indítva alkották meg azt az RRT-t mely oly mértékben behatárolta a tervezési területet, hogy az lehetetlenné tette a súlyos kompromisszumok nélküli megoldást, amit több neves tervező távolmaradása és sok díjazott terv vállalt megalakulásai illusztrálnak?
- miért nem volt idő e kérdések megvitatására, miért kellett sietni?
- kik és milyen szellemiség alapján kötötték meg a színpadtechnikát, az utolsó mellékhelyiségig kidolgozott

tervezési programot, mely e szakrális jelentőségű mű lényegi kérdéseit felvetni nem engedte, azt előre eldöntötte?

- milyen szellemiség rendeli alá egy – mégoly színvonalas – buszpályaudvarnak e szakrális épület elhelyezését?
- hogyan lehet építészeti-színháztudományi szakmai-szakértői belügynek tekinteni egy ilyen eszmei tartalmú ügyet, mely kezelésmód következtében a színházi szakma jelentős része és a közvélemény zavart kívülállónak érzi magát, nem tudván, mi jön most létre, örülünk-e, vagy sem? A Nemzeti ügye „szakértői” kérdés?

A korábbi pályázati fordulókból ugyanilyen joggal vehetnénk példákat, akár továbbvezetve az intézmény működtetéséig, az állam által végrehajtott színigazgatói pályázatok-kinevezések rendre ismétlődő és mindenki által utált színjátékáig.

A kérdések egyre szűkülni látszanak az állam szerepének kérdésére, illetve arra, hogy ki kompetens, ha nem az állam? Ámde van még egy hasonlóan fontos kérdés: ki fizeti a számlát, ha nem az állam?

Miből lehet a mai „realitások” szerint a színházat megépíteni és a „kultúrát működtetni”?

- Az állami költségvetésből? – a „fosztogatásból osztogató” költségvetés nem tesz lehetővé tiszta helyzetet, az építés szükségszerűen választási küzdelmek céljainak rendelődik alá, melynél hirtelen fontosabbá válhat bármi (pl. egy bank-konzolidáció), így érthető, ha „finanszírozási problémák” lépnek fel.
- szponzori pénzekből? – ez túl nagy falat és kockázatos is a szponzoroknak, az üzleti szféra számára ez a „beruházás” nem jelent reklámértéket, ezért nem is tolonganak érte. Az érdek nélküli mecénatúra hagyománya már nem él, a felelősségérzet a kultúra életben tartására e területen elenyésző. Az ajándékpénz fogalma ismeretlen, csak a nyers profitérdek működik. Ebből templomot építeni nem szoktak.
- közadakozásból? – az állam és a gazdasági hatalom által kifosztott polgár képtelen adakozni, a kultúrát képtelen éltetni. Kénytelen hát a pénzt monopolizáló gazdasági hatalom képviselőihez fordulni és méltatlan módon koldulni-udvarolni-„fund-raisingelni”, amivel egyszerre kénytelen tudomásul venni a gazdasági-politikai érdek beépülését is abba a kulturális teljesítménybe, mely természeténél fogva csak e befolyásoktól szabadon tud létezni. A közadakozás így koldusok és királyok komédiájává aljasul, melyben a tisztességes szándék is statisztává válik.

Mik ezek után az igazi kérdések, ha belátható a dolog teljes abszurditása?

1. Mi a Nemzeti Színház eszméje, mi az az erő, mely *ma* testet akar öltetni, létezik-e ma ilyen erő? Milyen összefüggésben áll ez az eszme a nyelv mai állapotával és általa a népszellemmel?
2. Milyen társadalmi szerveződés lehet alkalmas egy

ilyen, az eszméből megformálandó szakrális mű létrehozására?

3. Honnan kellene hogy származzon az a pénz, melyből ez az intézmény meg tud születni?

1. A Nemzeti eszméje, melyet sokan a „nemzeti” kifejezés miatt a múltba utalnak, meghaladottnak tekintenek a globalizmus nevében, ma új aktualitást hordoz. Az a titokzatos tartalom, mely révén az itt élő emberek – akik közt lehetetlen feladat volna igazi „fajmagyart” keresni – magyarnak tudják mondani magukat, noha vér szerint németek, tótok, zsidók, székelyek és így tovább, ez a szabadságban létező minőség és erő maga a nyelv. Nem kirekesztő, mert elbír, befogad, összeköt és identifikál a hellyel, a tájjal. A nyelv mögött álló népszellem csak az arra méltóknak nyilatkozik meg, többeknek érzésekben, kevesebbeknek gondolatokban, és mindannyiuk számára így teszi lehetővé egy karakter átélését és felismerését, mely képes önmagában összekötni az öt géniuszt, mely karakter – hasonlóan a tájhoz, mely az egész Föld organizmusának egy darabja – az egész emberiség része. Ez a felismerés, mely globális és átfogó, tud elvezetni az igazi kozmopolitizmusig. A vérségi kötelekektől való eloldódás vezethet csak az emancipációhoz, a szabadsághoz. Nem más ez, mint az Ószövetség és az Újszövetség közti különbség. A hontalanná vált szabad egyén útja azonban visszavezet a népszellemhez, azonban szabadon, egy átfogó emberismeretre támaszkodván. A népszellem kiiktatása az egész organizmus csonkítását jelenti, helyére démoni, földalatti erők nyomulnak, melyek nem más népszellemeket jelentenek, legfeljebb azok karikatúráit vagy korrumpált formáit. A népszellem megnyilatkozása elleni egyik koncentrált támadás a nyelv rombolása. A reklámok, melyek a költészetből vett sorokat azok földhöz láncolt karikatúráivá fordítják, kioltván emlékezetünkéből az eredetit; az amerikanizmus, mely a szavak, a beszédmód, a hangsúlyozás, a ritmus területén kezdi ki a nyelvet – ugyanazon ellenerő arcai. Ha ezek az elemek benyomulnak a nyelv területére, az hasonlatos annak megbetegítéséhez sőt amputációjához, így az megbénul, vagy protézisek segítségével látszatéletet folytat.

A nyelv és a népszellem ma lefojtott, szegyenkező állapotban van. Nincs meg szabadsága, töredéke sem annak, ami az első Nemzetit megszüülő népmozgalomban élt. Népmozgalomról ma nem beszélhetünk, csak egy tudatalattiba szorított tartalomról, egy alvásról. Mikor és hogyan ébred fel, nem tudjuk, de mikor is tudtuk? Egy biztos: azt az erőt, mely ma a színházat építi, nem a népszellem inspirálta.

A szabadság feltételeit kell tehát megteremtteni, hogy ez az akarat a felszínre kerülhessen.

2. Ezt az épületet szabad egyének kezdeményezésére létrehozott, államtól független testület kell, hogy megépítse. Ennek tagjai azok lehetnek, akik ezt az eszmét képesek megragadni és megformálni, úgy építészeti, mint a színházművészet és egyéb művészetek területén. Csatlakozhatnának mindazok, akik mindezt képesek megérteni és befogadni. A szabad és önkéntes testület léte szavatolja a hatalmi befolyások távoltartását. E testület választhatná ki – Széchenyihez hasonlóan – azokat az építészeket és mű-

vészeket, akiket életművük alapján erre alkalmasnak ítélnék, s ez nem csak tapasztalat kérdése, hanem e feladat végrehajtásának képességéé.

3. Az építéshez szükséges források a fenti feltételek teljesülése mellett szabad egyének és vállalkozások adományából kell, hogy összeálljanak.

Az itt leírtak bizonyos követelményeket támasztanak. Hogy milyen messzire vagyunk ettől és hogy most mi valósul meg, az közös sorsunk története. A szampó zakatolása még elnyomja a vasmenyasszony hangját.

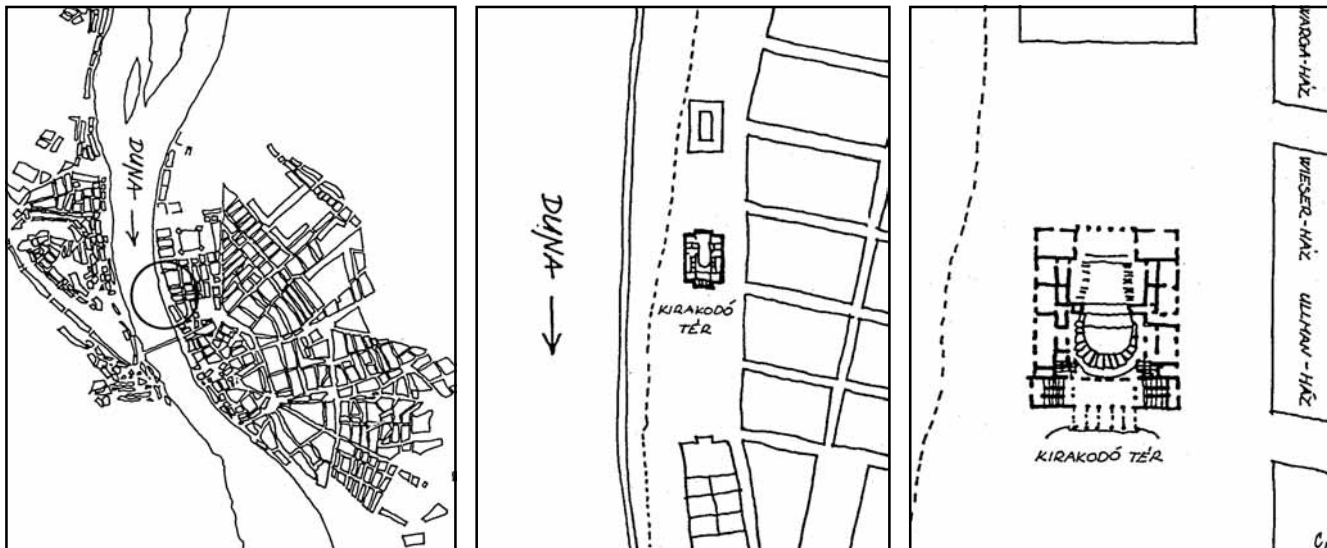
Helyes Gábor

A NEMZETI VÁNDORÚTJA

Sokan, sokféleképpen magyarázták már a Nemzeti Színház kétévszázados kínlódását, rendszerint a napi szempontokban meglelve a múlt hibáira a magyarázatot és egyben a gyógyírt. Meg sem kísérelnénk egy ilyen utat ma, amikor javában épül a színház. Jelen vizsgálódásunkban csupán egy aspektusára koncentrálnak e szerteágazó témának: nevezetesen a helyszínnek történetére. Nem keressük az ügyben szereplők indítékait, nem mondunk ítéletet magatartásukról, – most egyedül a színház számára szolgáló *helyszínekről* beszélünk. Mi értelme lehet egy ilyen vizsgálódásnak? Talán nem más, mint olyan *paraméterek*, a személyes érdekek vezérelte világtól független tartalmak tudatosítása, amelyek ma, a XXI. század küszöbén az illúzióktól elvezethetnek bennünket a dolgok belső valóságához. Ennek a valóságnak a felébresztését – és nem fogalmi magyarázatát – igyekeznek majd szolgálni azok az ősi párhuzamok, amiket a történet egyes pontjaival kapcsolatba hozunk.

A XVIII. századi Pesten a színházi élet mint polgári kultúrforma elemi szinten leledzett. Egy stratégiailag főlegessé vált Duna-parti körbástya, az ún. Duna-Rondell szolgált kényszerűen erre a célra. A feljegyzések szerint bár a színészek, változtatva német és magyar nyelven, tűrhetően játszottak, mégis az egész *physisch und moralisch nulla volt*. Ennél nagyobb elismerésre – és üzleti sikerre – pályázhatott az ekkor még a város falain kívül eső Lipótkülvárosi (a mai Erzsébet téri) Thierhetze, vagyis állatok heccelésére és viadalára fenntartott amfiteátrum... Az 1809-ben felépült német színházban a magyar színészek csak mint megtűrt vendégek léphettek fel, akik egyébként nyáron a szabad ég alatt, télen egy magánházban szerepelhettek csupán.

Nem lehet vitás, hogy a szellemi fejlődésben előttünk járó, ekkortájt magára találó német kultúra példája erősen inspirálta a színház ügyét, gondoljunk Goethe vagy Schiller hatására. Ők felismerték a színház, mint műfaj kettős természetét: egyaránt szólhat az ember magasabb vagy alantasabb lényéhez. Ám sem a hideg ráció, sem a nyers ösztönök pusztá kielégítése nem elegendő a katarzishoz. Színpadon az előbbi unalmat kelt, az utóbbi közönséges. Schiller ezért a fej és a zsigerek közötti mezőre utal, az emberi szívre –

Széchenyi színházának dunaparti helyszíne a Kirakodótéren a pesti Duna-parton, és a színház alaprajza; Pollack Mihály 1835-ös terve alapján.

ide kell irányuljon a színház nemes játéktörekvése, az emberi középpontra, hogy megóvja őt a rosszá válástól, vagyis az intellektus vagy az ösztönélet túlsúlyától.

Széchenyi, – az egyetlen romantikus művész, aki a politika területén működött – schilleri értelemben ragadta meg a színház eszméjét, és képzelte el azt a Lánchíd pesti hídfőjénél. 1832-ben egyszerre fogant meg benne a Híd és a Színház gondolata: ekkor hozza létre a Hídegyesületet és írja meg röpiratát a Magyar Játékszínről címmel. Ez az összekapcsolódás semmiképp se lehet véletlen, itt valószínűleg egyetlen magasabb ideál felismeréséről van szó. Ami ebből testet tudott ölteni, az csak a Lánchíd az Alagúttal. Ezért ezek szemlélésével közelebb juthatunk Széchenyi ideáljához is.

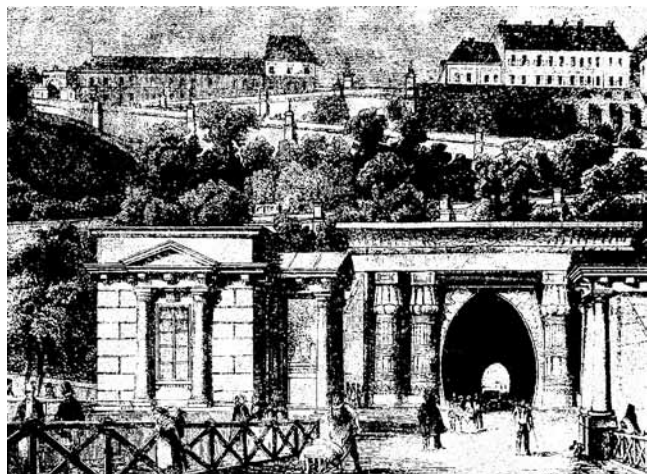
Ha megpróbáljuk gondolatban félretenni mindazt az ismeretet, amit a Lánchíd keletkezéséről és történetéről tudni vélünk, és elfogulatlanul tekintünk a híd robusztus pilléreire, akkor érezhetjük, hogy itt valami ősrégi forma áll előttünk, kiegészülve a hídlánc mai-múlt századi mérnöki vonalával. Tudjuk, Napóleon tudósainak nyomán a XIX. század elején robbant be az európai kultúrába az addig rejtett egyiptomi szellemi hatás, talán ez a közvetlen magyarázat. Egyiptomban hagyományosan az élők a folyó

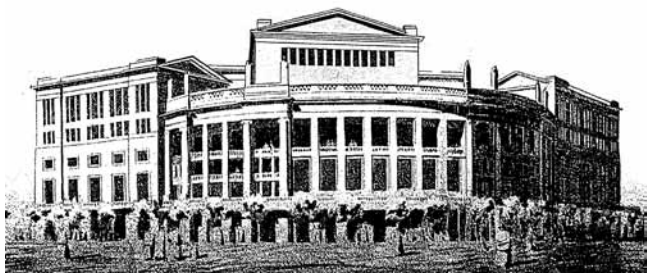
keleti partján építkeztek, míg a nyugati oldal a temetkezés, a halottak városának színhelye volt. A folyó, az élet forrása egyben elválasztotta a két birodalmat. A színház mint az élet, a változékonyság sűrűtménye állhatott volna a keleti parton, az erkölcsi-morális síkon kapcsolatot tartva a túlvilág örök törvényeivel. Széchenyi hídjának az ősi részeit, a pilonokat, még a fasizmus sem tudta megsemmisíteni, ám a színháznak szánt helyre évtizedekkel később más épült – a Tudományos Akadémia. De pillantsunk át a túloldalra: itt áll az Alagút, melynek eredeti Clark-féle tervén egészen nyilvánvaló az egyiptomi inspiráció. Ez a monumentális „hiány” kell emlékeztessen minket a félrevitt gondolatra.

De ne vágjunk a dolgok elébe! Csak 1835-ben járunk, még tizenégy év van hátra a Lánchíd felavatásáig, amikor „színház ügyben anarchia következik be”. Széchenyi minden erőfeszítése ellenére a Kerepesi kapunál, vagyis a mai Astoriával szemben, „a város legrútabb részeinek egyikében” viharos gyorsasággal egy ellenszínházat húztak fel, amelyet bár 1837-ben mint pesti Magyar Színházat avattak fel, s pár évre rá átkereszteltek Nemzeti Színháznak. Ezzel megkezdődött egy majd nyolcvan éven át húzódó toldozás-foldozás, átépítések sorozata, aminek egyik oka a nem megfelelő helyszínválasztásban rejlett. Nehéz a mai városkép alapján valami gondolatot alkotnunk arról, miért is volt alkalmatlan ez a helyszín? Ennek belátásához ki kell lépünk a napi események sodrásából, és átfogó folyamatban kell szemlélnünk a középkori város drámai átváltozását az eklektikus Pestté.

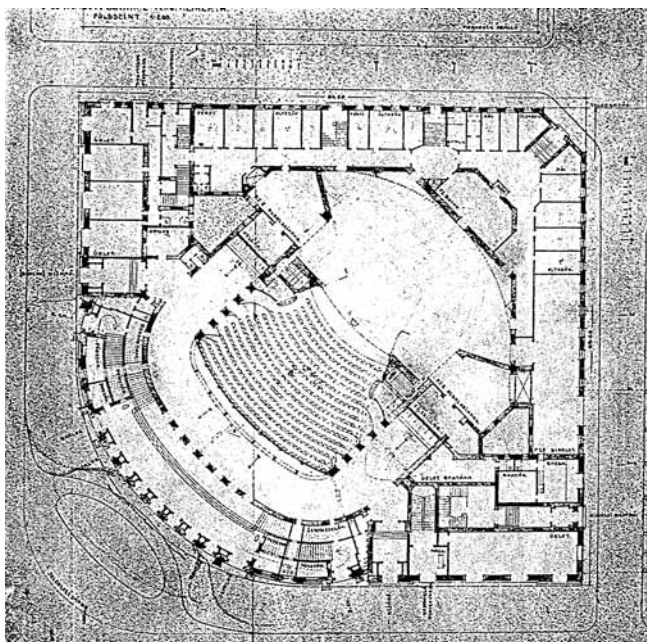
Amikor a város, nevezetesen Budapest fejlődését együttérzéssel próbáljuk végigkövetni, akkor egy általános világfolyamat helyi rajzolatára ismerhetünk. Nem pusztán hasonlatok az ilyen kifejezések, mint a város magja, a város szíve. Valóban a hagyományos városokat úgy vették körül a városfalak, mint a magot a kemény héj. Amikor eljön az idő, ez a kemény kéreg el kell hogy pusztuljon, fel kell nyíljon, utat engedve a csírázó növénynek. Ehhez a csírázáshoz fogható az a városfejlődés, ami a Hild féle klasszicista Lipótvárosban a XIX. század kezdetén, 1849-ig végbement. Itt a folyamat derékba tört, és az eklektikus Budapesten a racionális kor szellemében már körutak és sugárutak

Az Alagút Duna felőli bejárata Clark Ádám terve alapján

Medgyaszay István 1913-as. első díjas terve a Nemzeti Színház pályázatán; alaprajz és nézet a főbejárat felől; Múzeum krt. és Rákóczi út sarok.

rendszerével oldották meg a város rohamos fejlesztését, a XIX.század végére elpusztítva a fölöslegesnek ítélt történeti városmagot. Jellegzetes módon az eklektikus Budapesten hagyományos városi tereket hiába is keresnénk. Ez a hiány felértékelte a fontosabb útkereszteződéseket, a közlekedési csomópontokat. Ezek lettek az új tájékozódási pontok.

Képként szemlélve ezt az állapotot az az érzésünk keletkezhet, hogy a hajdani egység lett itt feldarabolva és szétszórva. Eszünkbe juthat Ozirisz isten egyiptomi története, akit Ahriman (Typhon) a Nílusba ölt, majd feldarabolt és részeit a földbe süllyesztette. Ilyen értelemben az egykori Hatvani kapu, a mai Astoria csomópontja is egy olyan hely, ahová a hajdani városmag egy részletét „süllyesztette Ahriman”. A régi Pest keleti kapujába futott ugyanis be a Kerepesi út, amely a századfordulón – a Kossuth Lajos utca kiépítésével – megsemmisítőjévé vált a történeti városmagnak, kettészelve a régi város szívet, az Eskü teret a régi városházával. Amikor az első Nemzetit felépítették, persze még senki sem álmodott erről a lehetőségről, ám a későbbi események megrendítették a színház pozícióját.

Az 1910-es évek elejére érett meg a helyzet egy új Nemzeti Színház felépítésére. Csakhogy a közel 10 évvel korábbi sugárút-építés egy olyan amnéziát idézett elő, ami lehetlenné tette az adott helyszín szellemi adottságának megfelelő beépítését. Ekkor került sor az első építészeti pályázatra. Ez a demokratikus forma ritkán alkalmas szellemi természetű kérdések megfelelő elbírálásához. A pályázat kiírói meglehetősen világos, nagyvonalú tervezési prog-

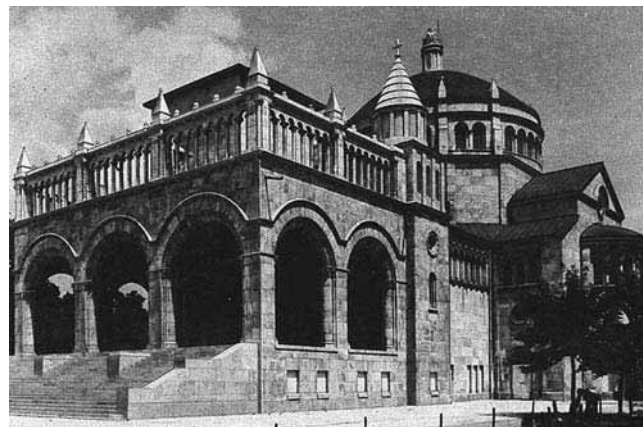
ramot adtak meg, ám mégis súlyosan hibáztak a kiírás során: megkötötték, hogy csakis klasszikus stílusú lehet az épület. Ez a száz évvel korábbi szempont elgyöngítette a bartóki eredetiségű Medgyaszay István pályázatát. Ő, aki egyedül lett volna képes stílussteremtő, eredeti feleletre, bár megnyerte a pályázatot, utóbb mégis kénytelen volt feladni zseniális módon átlóra szervezett beépítési koncepcióját, és hamarosan kiszorult a továbbtervezésből. (Véleményünk szerint ez az átlós térszervezés, ahol a színház főbejárata az út kereszteződésére mutat, kiemelhetné volna az Astoriát máig tartó degradált állapotából.)

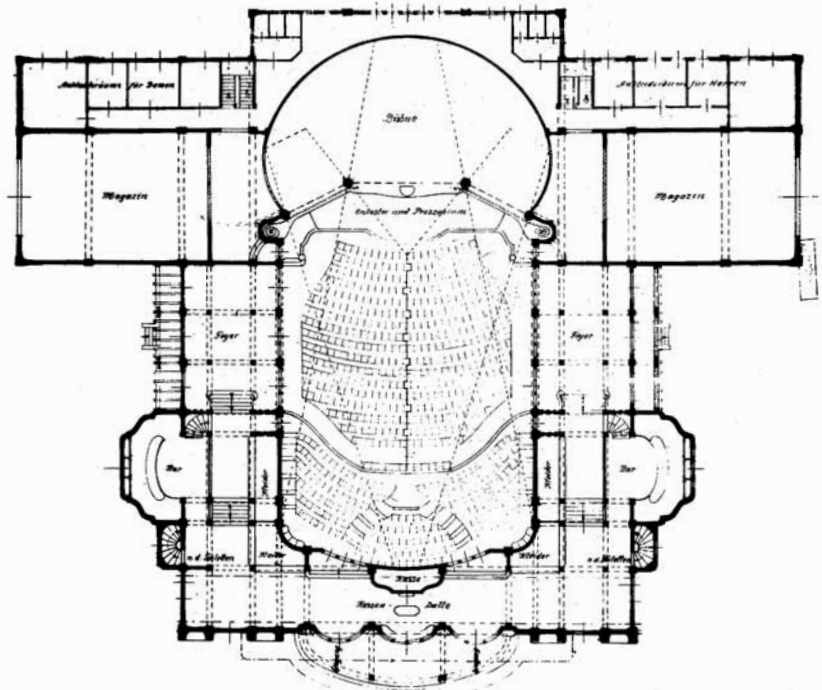
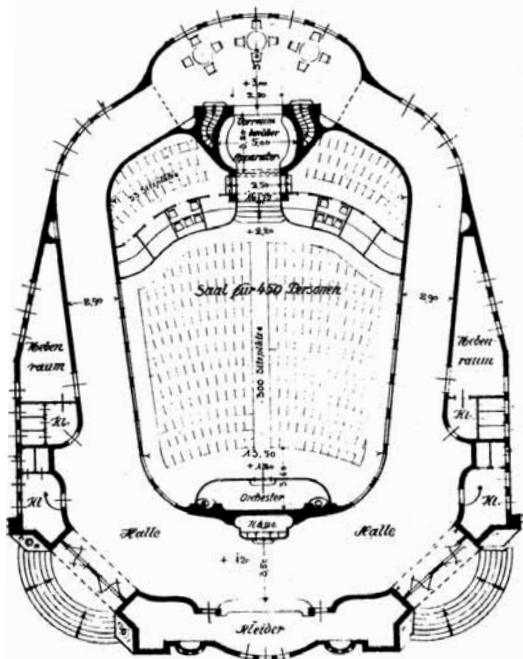
Időközben a színház beköltözött a mai Blaha Lujza téren állott Népszínház épületébe. Mindazoknak, akikben a hagyományos színpad-nézőtér felfogás múlt századi képe él a mai színházról, talán az idők végezetéig megfelelt volna ez az épület, amely vitathatatlanul remekül illeszkedett az eklektikus Budapest hangulatába. Itt csak egyetlen gond volt: ez az épület nem a Nemzeti Színház volt. A Népszínház 1965-ös elbontásakor sokan fogadták kételkedve a műszaki emberek érveit, miszerint a metró miatt vált alkalmatlanná az épület a színjátszásra. Pedig – talán öntudatlan formában – mégis ez az igazság. Amint korábban egy főút, úgy ekkor egy láthatatlan alagút indította meg a változást: a Nemzeti Színház egészen eltűnt az érzéki síkról, a föld színéről. Bár a Hevesi Sándor téren kineveztek egy épületet erre a feladatra, de mindenki tudta, hogy a Nemzeti Színház csak a lelkekben él.

Sajátos módon a legmélyebb diktatúra idején, az ötvenes években is felmerült a Nemzeti Színház kérdése. Az akkor Sztálin térnek elnevezett mai Erzsébet tér lett volna a helyszín. Itt egyenesen a tér közepére, a nem sokkal korábban modernista manifesztumként épült buszpályaudvar feláldozásával szándékoztak egy szocreál stílusú épületet emelni. Ez a terv az ötvenes évek még klasszikus műveltségű építészgenerációjának elképzeléseit hordozta, és valószínűleg emlékeztetett volna Hitler építészének, Albert Speer-nek nagyszabású megoldásaira. Bár városépítészeti megoldotta volna az Andrássy út és a Károly körút lezárását, ám csak annyi köze lett volna a szabad szellemhez, mint a kor napilapjának, a Szabad Népek.

1956 áldozata tette lehetővé, hogy a színház ismét testet kapjon. Az ekkor ledöntött Sztálin szobor helye a Dózsa György úton valóban a lehető legmegfelelőbb volt a szín-

Az 1945 után lebontott Regnum Marianum templom, amely a Városligetben, a Damjanich utca tengelyében állt (Kotsis Iván, 1926-30)

Henri van de Velde; a nézőtér és színpad újfajta kapcsolatát létrehozó kölni Werkbund színház első és hetedik (utolsó) tervváltozata 1913-ból. Amikor a Nemzeti színház pályatervén hasonló megoldásra jutott Medgyaszay István is.

ház belső értelmének kifejezésére. Maga a Dózsa György út éppoly anakronizmus volt a maga pusztán gyalogos felvonulásokra kiszélesített méreteivel, mint az egész társadalmi rendszer, amely önmagát benne megalkotta. Kiépítéséhez el kellett tüntetni a térből a Regnum Marianum templomot – a magyarság szellemi védelmezőjének szentelt épületet. Amint a városmag feldarabolásánál az egyiptomi Ozirisz történetére emlékezhettünk, úgy itt annak női társára, Ízisz Szófiára gondolhatunk, akit Lucifer ragadott el az egekbe. Így tűnt el Mária Ország a szemünk elől a trianoni varázslattal, és üttetett rá a horthysta irredentizmus bélyege erre az épületre.

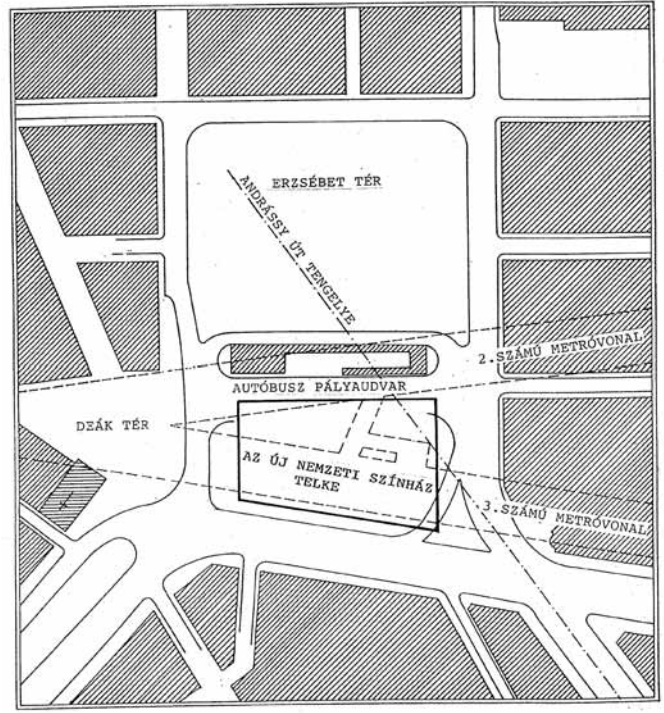
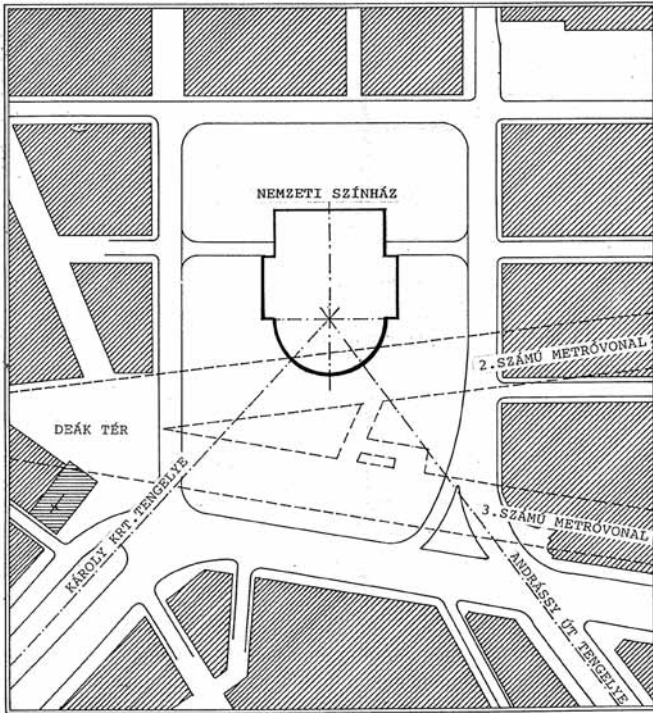
Sajnos, amint 1956 sem hozta el a szabad Magyarországot, így a Nemzeti Színház ügye is az államapparátus útvesztőjébe került. Az 1965-ben újjól kiírt építészeti pályázat óta minden igyekezet arra irányult, hogy éppen ezt az egyet, a helyszín valódi jelentését feleadjék el az emberek. Előbb pártkongresszusi épületet dísztribünnel, később városligeti szórakozóhelyet próbáltak faragni a színházból. Amikor a nyolcvanas években ismét felszínre került a téma, még tartott a bolsevizmus, így lett volna értelme a városligeti helyszínnek, ám a tervezői-megbízói közeg mit sem változott, így lassan a helyszín is ellehetetlenült.

Amint közeledünk a jelenhez, úgy gazdagodik a kép részletekben, de ugyanakkor csökken a rálátás, elmosódnak a kontúrok. 33 évvel 1956 után, a 89-es rendszerváltás idején nyílt meg ismét a szellemi esély a színház felépítésére. Ezt az esélyt, amint magát a rendszerváltást is, csak részben sikerült kihasználni. A magyarság érezte, hogy építészeti is ki kell fejeznie önmaga helyzetét és küldetését. Azonban ez a tudatosság még nem önmagán alapult, hanem külső tényezőkön. Hogy-hogynem, országunk elnyerte egy világkiállítás rendezésének jogát. Arra a helyre – vagyis a szakrális Duna-partra – hová ekkor a színház talán méltó módon megépülhetett volna, a kiállítás

együttesét tervezték jeles építészeink. Pár évvel később a történet paradox fordulatot vett. Minusszal mínusz az plusz – tanít a matematika. Ugyanaz az erő, amely meggátolta a világkiállítás felépülését, és amely évtizedekig képtelen volt a színház felépítésére, amit az 56-os megtorlások záróakkordjaként – szándékát tekintve – ő pusztított el, íme, maga vállalkozott a színház felépítésére, mégpedig a lehető legmegfelelőbb helyszínen: az Erzsébet téren. Városszerkezeti tere a hajdani történeti városfal mentén áll, innen indult kétszáz éve az a mély levegővétel, amivel a város a múlt század végére elérte a Városligetet. Ide fut az Andrassy út, végén a homorú tükör formájú Hősök terével. Ez talán az ország legnagyobb, tisztán szimbólikus tere, mely az elmúlt évszázadok jeles vezetőivel a múlt képmása. A fókuszpontban az obeliszk tetején áll Gábor arkangyal, a múlt század végéig érvényes korszaklem kifejezésként.

Egyiptomi hasonlaltal élve az Andrassy út egy kétkilométeres szakrális útvonal, ami a magyarság XX. századi sorstörténetének felel meg. Az 1896-os milleneumtól indulva a „boldog békeidőket” a kezdeti ligetes, villás beépítés jelenti, aztán a Kodály körönd majd az Oktogon a két világháborút idézi, míg a bolsevizmus évtizedeit a korábbinál jóval zártabb, magasabb utcátérfalak ábrázolják. Elég az út és terei megannyi elnevezésére visszaemlékeznünk: Hitler tér, November 7. tér, Népköztársaság útja, a hírhedt 60-as számú ház, román katonák 1919-ben az Oktogonon... Az ezredfordulóra valóban időszertív vált, hogy az utat a magyarság XX. századi szenvedéstörténetének emléktűjává emelje a Nemzeti Színház a Hősök terével átellenben.

Az 1997-es építészeti pályázat kiírói olyan alkalmatlan telket határoztak meg a színház számára, ahol nem nyílt mód az Andrassy út tengelyes lezárására. Ehhez védett épületnek kellett hamarjában nyilvánítani az Erzsébet téri autóbusszpályaudvart, mely pont a tér közepén áll. Ez a döntés

Az Erzsébet tér a Károly körút és az Andrássy út tengelyébe helyezett színházzal (az ötvenes évek terve) és az épülő Nemzeti színház telke

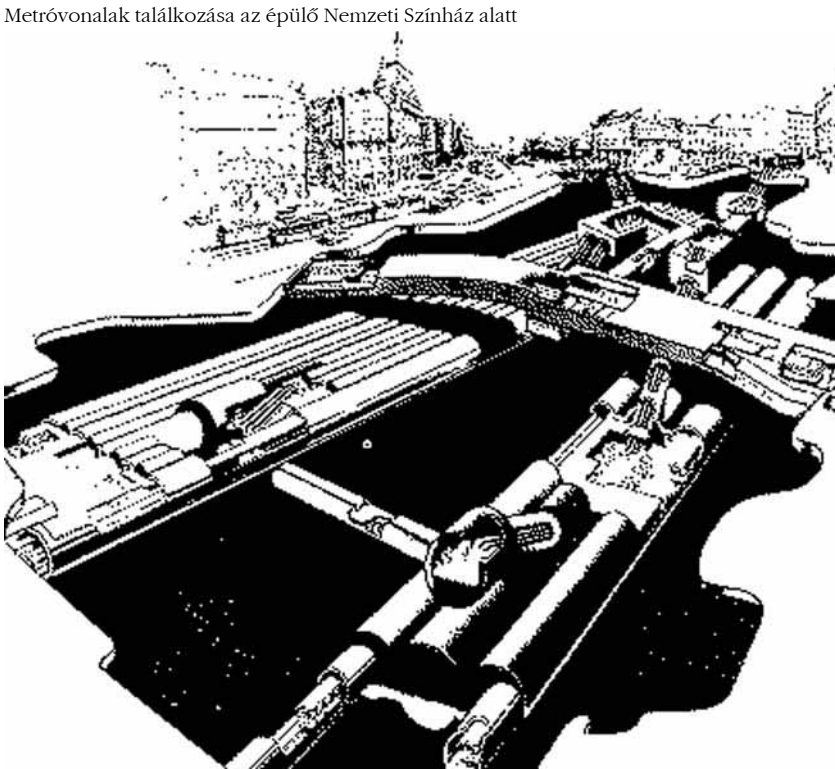
annál paradoxabb, mivel ez a remek funkcionalista-modernista épület éppen a színház megépítésével elveszti funkcióját, azaz léte értelmét, így tömege a múlt kövületeként csak akadályt képez. A technikai-funkcionális kérdések túlhatározásával igyekeztek kiszűrni mindenfajta szabadabb szellemi tartalom lehetőségét, és leszállítani a színházat egy bonyolult technikával telezsúfolt városi ház igény szintjére. A nyertes terv vitathatatlanul a legszellemesebben járja gúzsba kötött táncát a pályamunkák között – ám a kétvisszázados tapasztalat azt mutatja, hogy a Nemzeti

Színház eszméje nemigen tűri a félmegoldásokat. (Az igazsághoz tartozik, hogy eme írás szerzője maga is csak hónapokkal a pályázat lebonyolítása után értette meg a helykielölés csapdáját.)

Itt tartunk jelenleg. Épül a színház, pontosan a legnagyobb metrócsomópont fölé. Bizonyára a valaha épült legdrágább darab lesz a sorban. Korábban többször utaltunk bizonyos egyiptomi párhuzamokra, melyekben nem annyira az információ, inkább az archetipikus jelleg a fontos. Amennyiben a színpadi munka központi kérdése a jelenlét, ugyanúgy ez tűnik meghatározónak a színház sorsát illetően is. Amikor ez a jelenlét akadályozott, akkor azok az erők, amiket ma a tudatalatti hatalmának is szokás nevezni, alattomosan megbetegítik az intézményt. Ám ha valóban megéli helyét a Színház, a Kelet népének legfontosabb intézménye, akkor gyógyító hatását tudja majd küldeni arra a helyre, ahol korunk nagy harca folyik: az emberek szívébe.

Utószó

Kis tanulmányunkban a Nemzeti Színház történetét mint az építési helyszínnek történetét igyekeztünk megragadni. Természetesen ez csak egy a lehetséges aspektusok közül. Ám így is megfigyelhetünk egy általános törvényszerűséget. Ha az életet megfosztják a maga szabad megnyilatkozási formájától, akkor a valóság torzképe jön elő. A hely igazi szellemisége helyett a *doppelgänger*, az élő helyett a kísértet jelenik meg. Ő kell emlékeztessen minket az előttünk álló feladatokra.

Szekér László

A NEMZETI SZÍNHÁZ ÉS ÉPÍTÉSZEI

A Nemzeti Színház építésének megkezdését kisebb-nagyobb botrányok kísérik. Mit kezdünk például egy olyan újsághírrrel, hogy „*Ismét a régi helyére kerül az új Nemzeti Színház alapköve*”? Az új stimmel, hisz mindig van új és újabb, de mi a *régi hely*?

Szó sincs róla, hogy az Astoriánál, a Blaha Lujza téren, netán a Dózsa György úton – (vagy a város további harminc pontja valamelyikén, – a Nemzeti Színház eddigi lehetséges helyszínein) helyeznék el azt. A néhány hónapja (1998 március 28-án) elhelyezett alapkö számít már régi helynek mindössze két hónap kellett az ünnepélyes alapköletételhez, majd az alapkö kiásásához, páncélszekrénybe zárásához és újra elhelyezéséhez, majd bebetonozásához.

Mi a régi?

A mai középkorú nemzedéknek például lehet „régi” a Dózsa György úti – meg nem épült – papírszínház, az idősebbeknek az 1965-ben lebontott, és csak emlékekben élő Blaha Lujza téri hajdani Népszínház a „régi”, az építéstörténet viszont régiként emlegeti a mai Astoriánál állt egykori színházat, melynek 1875-ös átépítése után, az eredeti, 1837-es lett a „régi”. Még régebbi (1832) gróf Széchenyi István javaslata, mely korának legjobb helyszínét javasolta, a mai Tudományos Akadémia helyét, a pesti Dunaparton, a Lánchíd pesti hídfője mellett. Úgy tűnik, akkor megfelelő helyen lett volna a Nemzeti Színház, és máig rejtély, miért nem tudott ott megépülni – átgondolt, tudatos cselekvéssel. Azóta tartó hányattatásai az akkori, koraszüléshez hasonlítható gyors és átgondolatlan – más helyen történt – megépítése következményei. „*Pest vármegye tisztikara munkált és cselekedett*”, és kellő előrelátás nélkül megépítette a Grassalkovich telken (a mai Astoriánál) a „*régi*” Nemzeti Színházat, az események elé vágva, és ezzel meghúsvá Széchenyi egészséges elképzelését, hosszú időre ellehetetlenítve ezzel a Nemzeti Színház ügyét. Tudniillik a Színház kicsi lett, helyszíne túl forgalmas, nem elég reprezentatív, – a helyszín és az építészet nem volt fedésben a feladattal. Földváry Gábor, Pest vármegye alispánja feltehetőleg jó szándékkal, hazafias érzelmektől vezérelve cselekedett, azonban az igyekezet legalább annyira *valami ellen* szólt (német színház, Széchenyi javaslata), mint *valamiért*.

Balsors

Azóta több mint 160 év telt el, és többször felmerült a színház felépítése újabb és újabb helyszíneken – mindeddig sikertelenül. Mint egy nyughatatlan kísértet, időről-időre felbukkan a város különböző pontjain, keresve a nyugvóhelyét. Úgy tűnik, végzet sújtja ezt az épületet, hiszen más középületek, más építési feladatok rendre megvalósultak.

A kudarcok sorozatát fel kellene dolgozni, tanulni kellene belőlük, csak akkor hagyhatjuk őket magunk mögött. Persze az ember hajlamos az emlékezetkihagyásra, különösen, ha olyan dolgokról van szó, amik fájdalommal járnak. A Nemzeti Színház építésének, tervezésének gondterhes története párhuzamosan halad a magyar nép történetének hányattatásaival, amivel szembenézni nehéz

– felejteni könnyebb. Ha a Dózsa György úti Nemzeti Színház történetére gondolunk például, máris benne vagyunk Sztálin csizmájában. Az 1965-ös pályázat után 18 évvel, Aczél elvtárs ugyan már csodálatosan finom bőrcipőben lépett be a KÖZTI-be – megbeszélendő az azonnali tervindítás részleteit 1983-ban, de a csizma láthatatlanul ott volt. Az 1964-1987 közötti időben a pártállam nyomta rá a bélyegét a színházra, a Sztálin-szobor kísértete, a dísztribün, a pártkongresszusi igény belevonása a színházi programba óriási teherterhelés volt. (Az erkély dísztribün-funkcióját vizsgálva érdekes megfigyeléseket tehetünk a hatalmi viszonyok változásáról.) Az 1964-es elhelyezési pályázat kiírói részéről egy gesztus volt az integető emelvény a hatalom felé – ez a gesztus 23 éves benuházzalggá merevedett, mondhatni nem volt elég erő a szembesüléshez. Nem kérjük ezt számon senkitől, ez kortűnet.

Jel-en lét

Magát a jelenséget kell szemügyre venni: azt az ájult állapotot, mely megakadályozza, hogy jelen legyünk az életünkben. De mit is jelent jelen lenni? Jel-en, vagyis megjelen, jelen lenni a Jelenben, tehát sem a Múltban élni, sem a Jövőt előrehozva abban élni – a jelenben megállni, saját gondolatokból cselekedve. Nem jelen lenni annyit tesz, mint átaludni az eseményeket, kész megoldásokat kopírozni, véletlenre bízni a dolgokat.

A Nemzeti Színház története a jelenlétvesztés története. Hol indokolatlan tespedtség, átaludt évtizedek, múltba révedés jellemzik, hol szalmaláng lelkesedés, érzelmektől túlfűtött huszáros döntések – melyekért később súlyos árat kellett fizetni – előrehozott jövő, sietős kapkodás. Hiányzik a közép minősége, a Széchenyi-fémjelezte fontolva haladás, a tudatos jelenlét, a biztos alapra történő építkezés, a kor felvállalása, tárgyilagosság és őszinteség, a lehetőségek bátor megragadása, a kor megkövetelte új gondolatok megvalósítása.

Miért kell Nemzeti Színház?

Az alapkiindulás, hogy miért épül a színház, Széchenyi korában szinte magától adódott: A magyar gazdaság meg-

A Töry Emil és Pogány Móric-felé, az 1913-as második pályázaton díjnyertes és kivitelre elfogadott terv modellfotója

erősítéséhez magyar jogra, magyarul írott szerződésekre, magyar kormányzásra volt szükség, a nemzeti függetlenség záloga a magyar nyelv, és ezt mozdította elő a magyar színház. A magyar színházat időben jóval megelőzte a német nemzeti színház, melyek megépülése hosszú, több száz éves kristályosodási folyamat eredményének tekinthető. A középkori városok biztonságos fejlődése, a reformáció, a szervesen kialakuló polgárság, a nemzeti nyelv és kultúra fejlődése, mint kagylóban a gyöngyöt hozta létre a német színházat. A magyar helyzet más, itt a megkésettég, megosztottság, elmaradottság erői inkább széthúzzák, feloldják, felrobbantják az eszmét, a Nemzeti Színház építésének eszméjét.

A Nemzeti Színház ezért minden korban hordozta azt a szakrális feladatot, hogy számot vessen a nemzet állapotaival, kifejezze a korát, a magyar szó számára méltó és megszentelt építészeti keretet adjon. Ezért nem mindegy, hol és milyen módon épül fel a Nemzeti Színház. 1832-ben a nemzetté válás, a reformkor és a 48-as forradalom a Nemzeti Színház szellemi tartalma, 1912-ben a gazdasági fellendülés ellenére átaludott évtizedek, a Monarchia felbomlása, az új idők új szelei, 1990-es években a rendszerváltás, a polgárosodás újraindulása. Minden esetben új helyszín, új megbízó, új építész – de a nemzeti sorshoz kötődés, bár változó alakban, vörös fonalként végigkövethető.

Ihlet és alkotó

A színjátszásban két előadóművészi alapállás ismert: az, aki „beleadja a szívét-lelkét”, a szerepekben önmagát adja

(mint pl. Latinovits Zoltán), belülről építkeznek, és az, aki profin, hidegen „megcsinálja” a szerepet, nem viszi vásárra bőrét, mintegy maszkot húz magára, utánoz, karikíroz. Ha ez a mutatvány nem sikerül, a színészt ripacsnak hívják. A Nemzeti Színház terveit és épületeit vizsgálva is két tervezői alapállást figyelhetünk meg: az egyiket az „évszázad tervezői feladata” eszmei-művészi oldala foglalkoztatja, és próbál valami felemelő, újszerű, magasztos tartalmat (*kor-szerűen*) megfogalmazni. A másik vonal jó üzletnek és összetett építési feladatnak fogja fel a dolgot: ez a profik megvalósíthatóbb, világiasabb, racionálisabb osztálya, itt a technika, a vállalkozás kerül előtérbe – ezek a többekévesb megvalósult példák.

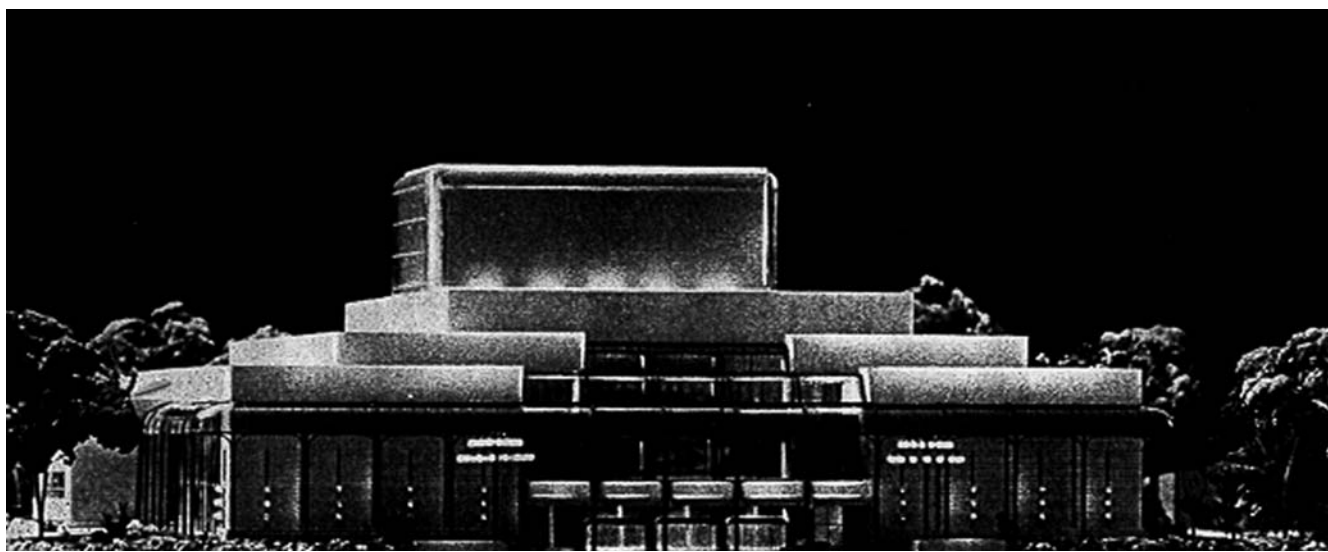
Talán nem felesleges megemlíteni, mit tartanak egymásról a két eltérő szemléletmód képviselői. Az első alapállás képviselői – a másik oldal szemében – az álmodozók, a *dilettánsok*, az újat kereső bukdácsolók, misztikus irracionalisták, az alkotás erejében bízó heroikus kultúrlények, lelkierejű dolgozó megszállottak, különcök. Az ő szem-szögükből viszont a *profik* az egyre lelketlenebb világ kiábrándult üzleti kiszolgálói, az „ez van, ezt kell szeretni” mentalitás kétes eredményeket felmutató képviselői, megalkuvók. Ebbe az utóbbi, realista vonulatba tartoznak a múlt század végén a Skalnicszky-féle üzleti szempontú (bérház-as) átépítések, a 20-30-as évek Tóry-Pogány változatai, a 60-as évek „nyílt” színháza, és a „városi ház” elgondolás.

Mitől nemzeti a Nemzeti?

A maga helyén, pl. Angliában „ül” a nyílt színház, és az is igaz, hogy a városban „városi háznak” kell állnia, de ezek a maguk helyén megálló igazságok kevésnek bizonyulnak a Nemzeti Színház esetében, ide eredeti tartalom kell. Nem egyszerűen díszesnek kell lennie, és nem elég ha „profin meg van csinálva” – talán ezért tiltakoztak eleink, hogy Fellner és Helmer építse a színházat. (Ma is felháborodást váltana ki, ha mondjuk egy amerikai vagy japán sztárepítést bíznának meg a feladattal.) Ezzel nem akarjuk a profizmust megkérdőjelezni, hisz nem lehet a szakmát kétbalkezesen művelni, csak arra a különbségre szeretnénk rávi-

Balra: Scsuszev végleges terve a Lenin-mauzóleumra; lent: a Nemzeti Színház 1985-ös, városligeti tervváltozatának modellfotója

lágítani, ami az önfeláldozó honvédek és a zsoldos katonák között van.

A Nemzeti Színház 1908 óta (90 éve!) ideiglenes helyeken játszik – a volt Népszínház Ferdinand Fellner és Hermann Helmer által épített épületében (1908-1965 között), illetve a volt Magyar Színházban (1965 óta napjainkig), – ezeken az épületeken felesleges lenne számon kérni a szakrális tartalmakat. Hogy milyen lett volna, pl. egy megvalósult Töry-Pogány terv, azt el tudjuk képzelni, ha a Deák téren álló volt rendőrségi székházra gondolunk (az egykori Adria Biztosító Társulat székháza), a Skalnicszky-féle stílusra ma is példa a Károlyi Mihály utcában álló Egyetemi Könyvtár épülete (1872).

Érdekes elképzelni azt is, milyen lett volna Hild színháza a pesti Dunaparton 1832-ben, vagy Medgyaszay épülete a mai Astoriánál 1912-ben. Hild esetében a Bazilika (eredeti) terveit idézhetjük magunk elé, Medgyaszaynál a ráosmulyadi templom, vagy a veszprémi színház épületei adnak támpontot. Az 1989-es rendszerváltás lehetőséget teremtett arra, hogy megépüljön végre a Nemzeti Színház – ezúttal a budai Dunaparra – talán az Expo helyett ezt a feladatot kellett volna megvalósítani. Hivatott építész – ha vállalta volna – Makovecz Imre lehetett volna, aki nem a távoli Sevilleben építette volna fel világra szóló alkotását 1992-ben, hanem a budai Dunaparton.

De ne csodálkozzunk, hogy nem épültek fel ezek a házak: a hivatott építészek művészileg helyállhatnak, de emelkedett szellemű országos politikus pártfogó védőernyője nélkül nem képesek egy ilyen alkotást létrehozni.

Az eddig állandó ideiglenességgel küzdő *létező* Nemzeti Színházak (építészeik: Zitterbarth, Skalnicszky, Fellner-Helmer, Azbej Sándor) felszíne alatt tehát két alapállás küzdelmét figyelhetjük meg. Az idealista, nemzeti tartalmakat kereső, művészi, szoborszerű, újszerű formálású, szabad szárnyalású, érzelmekre ható, középpontra fókuszáló – esetleg íves, kupolás, egyedi elképzeléseket (Hild, Medgyaszay) a „*profi*” oldal elképzelései követik, a bizonytalan újításokba és formákba bele nem menő, városias, racionális, érzelmszegény – általában szögletes, additív jellegű megoldásokkal. Ide sorolhatók többek között a Töry-Pogány tervek. Emlékezetes építészeti seregszemle volt az 1965-ös pályázat, ahol az alkotást illető különböző erők megnyilatkozhattak.

Az egyik oldalt (többek között Nagy Elemér, Weichinger Károly, Plesz Antal, Gádoros Lajos – Hübner Tibor – Török Ferenc, Jánossy György, Csete György tervei) láthatóan más inspirálja, mint a másik oldalt (Hofer Miklós, Janáky István, Mikolás Tibor, Virág Csaba-Pázmándi Margit, Pintér Béla tervei).

Alapvetően ez a kettősség látszik az 1997-es tervpályázat tervein is. Talán megkockáztatható a feltevés, hogy a nyertes pályamű „robbantott” formavilága ezt a harcot is ábrázolja, valamint azt a széthúzó, ellentmondásos közeget is, melyben a színháznak meg kellene születnie.

Erzsébet tér, 1998

1908-ban már felvetődött, de komolyan csak 1938-ban foglalkoztak az Erzsébet téri elhelyezés gondolatával, egy nagyszabású városközpont, a Fórum Hungaricum részeként – mely a Kálvin tértől az Erzsébet térig tartott volna.

1950 körül, a *szoc-reál* korszakban feléledni látszott ez a terv. Pogány Frigyes és tervezőtársai megfogalmaztak egy klasszikus vonalvezetésű színházat az Andrássy út tengelyében, a mostani park helyén, a színház előtt nagy térrel. A történelem vihara több évtizedre az Andrássy út túloldalára vetette a színházat, hogy mostanra (*kap-reál* korszak?) újra itt akarjon megtestesülni. Az Erzsébet téren a mostani helyszín közelében állt a lebontott Nemzeti Szalon (tervezője ugyanaz a Vágó József akinek a Városligetben álló színháza is bontásnak esett áldozatul).

Vizsgáljuk meg Széchenyi szemszögéből nézve a mai eseményeket! (Az általa 1832-ben megfogalmazott négy feltételt lásd a bevezető írásban.)

A helyszín alapvetően jó, centrális és városias, de a modernista autóbussz megálló épületének megtartása miatt (tervezője Nyíri István), a telek kompromisszumos, szűkös. A szükségből a metróvonalak fölé tervezett építkezés rezgési és alapozási problémákhoz vezethet (a Blaha Lujza téri színház *lebontásának* ez volt az oka!), parkolási lehetőség nincs, az Andrássy út tengelyének vége megoldatlan, – mintha kibillent volna a színház a megfelelő helyről.

A Széchenyi által megkövetelt pénzügyi alapokról (szokás szerint) nem sokat tudni, de a választások másnapjára időzített alapkő-betonozás kérdéseket vet fel – lesz-e elegendő pénz az építkezésre?

A rendelkezésre álló pénz megfelelő kamatoztatásáról az eddigi történet során hírből is alig hallottunk.

A negyedik kérdéskör esetében is csóválná fejét Széchenyi – a kutyafuttában lebonyolított pályázat, a nem nyert tervek eltüntetés kísérlete nem túl rokonszenves. Ő azt mondaná, a dolog kivitelével meg kell bízni azokat, akiket elméleti és gyakorlati tapasztalata sorsszerűen erre rendelt. Egy hiteles életmű alapján oda kellene adni a megbízást annak, akit ez a feladat illet. 1832-ben a klasszicista Pest-Buda építője, Hild József, esetleg Pollack Mihály lett volna Széchenyi kiválasztott építész, 1912-ben, azaz 80 évvel később 1912-ben Medgyaszay István volt az avatott építész, aki már épített színházat, Otto Wagner mesteriskolájában tanult, érezte a századforduló idejének változást kereső szellemét, ötvözni tudta a magyaros formavilágot az akkor újdonságnak számító vasbeton szerkezetekkel, újszerű színpadmegoldást alkalmazott, és merete újszerűen szervezni az alaprajzot. Medgyaszay hiába nyerte meg a pályázatot, a zsűri döntésképtelensége miatt újabb fordulóút ki az első négy díjazott részvételével. A második forduló meglepetéseként nem ő nyert, így a továbbtervezés a Töry-Pogány páros nevéhez kapcsolódik, akik monumentális, de kissé unalmas, hagyományos színpadú, németes hangvételű tervüket több évtizedig csiszolgatták. A színház azonban még az 1937-es centenárium alkalmával is csak a gipszmodellig jutott el. Nincs könnyű helyzetben a mostani tervező sem, bár most megvalósulni látszik Bán Ferenc és csapata terve, az első díjas tervpályázati eredmény, a tervezési megbízás és a megkezdett kivitelezés ezt sugallja. A történetnek azonban nincs vége, úgy tűnik, igazából most kezdődik el.

A GOETHEANUM ÁTÉPÍTÉSÉRŐL

A svájci Dornachban álló második, és elődje, a gyűjtogatás áldozatául esett első Goetheanum nem teljesen ismeretlen az *Országépítő* olvasói előtt. Az épület nem csak azért érdemel figyelmet, mert új impulzust adott a XX. század építészetének – még ha ez nem is kerül az építészeti gondolkodás centrumába –, hanem amiatt is, mert sorsa elválaszthatatlanul összetartozik az antropozófiái mozgalom sorsával. A Goetheanum, mint intézmény és mint épület az európai, még pontosabban a közép-európai szellem megtestesülése, története a benne, körülötte vagy nélküle, sőt ellene működő személyek tevékenysége révén Európa jelenkori drámájának egyik központi színtere. Ezért áll a figyelem fókuszában átépítése, mely nagy viharokat keltett és vitákat gerjesztett elejétől fogva.

Az első Goetheanumot az I. világháború alatt, különböző nemzetek fiai építették fel, ellensúlyt képezve így az Európában zajló rombolással. Az épület igazi összművészeti alkotás volt a (valóságos) korszellem jegyében. A benne megjelenő metamorfózis-princípium, az épület tartalmi-formai egysége, a szellemi és érzelmi világ viszonyát megformáló színpad – nézőtér viszony és ennek az oszlopok formaváltozásaiban testet öltő tartalmai a fizikai megsemmisülés ellenére ma is elevenek és önálló stúdiumok tárgyát képezik művészek, építészek és a szellemtudomány kutatói számára. Mindazonáltal sokan lezárt egésznek, megismételhetetlen gyöngyszemnek tekintik az első épületet.

A második Goetheanum sokak számára ma is rejtély. Értelmetlen, irracionális és lenyűgöző. A turisták szemében ijesztő, csúf, de érdekes egzotikum, s ide tartozik az építész-turisták zöme is. Rudolf Steiner műve eleven felkiáltójel és provokáció ma is. Az építészeti könyvek inkább kuriózumként, időnként kritikával említik, utalva szerkezeti-formai ellentmondásokra, mivel tartalma előtt értetlenül állnak. Valóban nem adja magát könnyen, azonban éppen provokatív volta segít túllépni a *szép-nem szép* színvonalú, esztétikai megközelítésen. Rejtélyének egyik forrása a befejezetlenség. Míg Steiner az épület formáját kívülről megadta, belülről a tervek sematikusak, befejezetlenek. A külső tartalom: a Kelet - Nyugat, az Észak - Dél karakterei közti metamorfózis és a megjelenő Közép minősége - megközelíthető. A trapéz alakú nézőtér és a négyzetes prosceniumszínpad leegyszerűsített formái az első Goetheanum máig fölül nem múlt új minősége után legalábbis kérdéseket vetnek föl. A befejezést az alkotó ránk bízta.

A most zajló átépítés során, melyben egy nemzetközi önkéntes „Baulager” magyar csoportjának tagjaként '97 nyarán magam is részt vettem, sok olyan kérdéssel találtam szembe magam, melyeket ott a helyszínen senki nem tudott megválaszolni. A befejezetlen belső, a nézőtér átépítése azóta elkészült. Az épület külső vasbeton kérgének felújítása szintén. A környezet egyes részletei még épülnek (mélygarázs, stb.). A belső átépítés során a nézőtérbe az első Goetheanum belső terének formái kerültek be – Christian Hitsch tervei alapján – rabichálóra fölhordott löttbeton kulisszák formájában.

A felmerült kérdések közül álljon itt néhány:

Az építés költségei, melyekről különböző források kü-

lönböző módon szólnak (20-60 millió CHF), irdatlan mére-
tűek. Vajon szükség van-e egy ekkora beruházásra? Az
összegyűlt pénz töredéke származik antropozófusoktól,
vagy e szellemiséggel szimpatizáló vállalkozásoktól-intéz-
ményektől, túlnyomó része *fund-raising*-ből, olyan cégek-
től, melyek mit sem tudnak az antropozófiáról, sőt akár
annak szellemiséggel ellentétes tevékenységet fejtenek
ki. A *fund-raising* pénzszerzési módszere nem a szociális
organizmus hármastagozódásának szükségszerűségét
felismerő személyek ajándékpénzének gyűjtését jelenti,
hanem az angolszász gazdasági világrend legális, ámde
személytelen útja a „nonprofit” szektor finanszírozására, a
profitszektor csatornáiból származó júdáspénz vadászata,
melyet erre szakosodott profi cégek végeznek százalékkért.

Vajon a Goetheanum, a hármastagozódás eszméjét
képviselő intézmény átépítését miért kell éppen ily módon
megalapozni?

Az első Goetheanum építését végző munkások napon-
ta előadásokon vettek részt, így váltak részesévé az építés
folyamatának. Ezekről az előadásokról a „nadrágos” embe-
rek ki voltak tiltva. Most profi kivitelezők végezték az érde-
mi munkát, akik részére nem tartottak előadásokat, csupán
a munka indításakor. A „nadrágos” nemzetközi brigád tagjai
egytől-egyig antropozófus előképzettséggel rendelkeztek,
az ő számukra minden reggel kitűnő, tizenöt perces előadá-
sok hangzottak el (Peter Weiss jóvoltából). A munka során
aztán a „profik” által megépített „spriccbeton” kulisszákat
az amatőr „nadrágosok” dolgozták meg vésőikkel, ily mó-
don kölcsönözve művészi felszínt a súlyos valóságnak.
Szemmel láthatóan a dilettáns önkénteseket főleg olyan
tevékenységekre vették igénybe, ahol nagyobb kárt nem
okozhattak. A két munkacsoport közti szakadék tényéről,
okairól nem esett szó.

Miért épp Hitsch tervét fogadták el? Mi lett a többivel?
Mi lett az ellenvéleményekkel? Mi e jelen terv tartalma,
értelme? A Steiner eredeti mennyezet-festményeit másoló
festők vajon mennyiben különböznek egy mai ikonmáso-
lótól? S mennyi a különbség a két ikon között?

Ezek és más egyéb kérdések sorjázta bennünk és egy
fokozódó érzés: nem vagyunk jelen abban, ami történik.
Ottlétünk nem az inspiráló részvétel jegyében, hanem *a
vendég kislejtő látogatása a felnőttek fontos dolgai közt* han-
gulatában telt. Ha mi így éreztük, hogyan érezhet egy elő-
ítéletektől mentes kívülálló? Márpedig ez az intézmény
Európa és világ számára tartogat mondanivalót.

Mi indokolja, hogy a Goetheanum-ügyet a magunk
számára időszzerűségi mutatóként mutatjuk be?

A Goetheanum sorsa szorosan össze van kötve Közép-
Európa sorsával. A Nemzeti Színház története szorosan ösz-
sze van szövődve a magyarság sorsával. A két történet pár-
huzamoságai nem véletlenek, hanem szimptomatikusak.

Kérdőjelek, konfliktusok, jelenlét-hiány, szellemi vá-
kuum. Ami megépül, ürességet, vákuumot jelenít meg,
egy-egy közép-európai szellemi centrumban. Valamit
mások intéztek helyettünk, mialatt nem voltunk jelen, s
ha erre későn ébredve gyerekes őszinteséggel a lényegre
kérdünk, zajos botrány vagy szimpla lesajnálás a felelet.

Marad a kérdés: mi történik ma, 1998-ban Közép-Euró-
pában?

Ertsey Attila

Húsvétkor nyitották meg a második Goetheanum újjáalakított nagytermét. Az itt következő, részben az 1997-es év folyamán keletkezett írás, amely az *Europäer* c. német folyóiratban jelent meg, nem irányul azok ellen, akik a teremátépítésben művészeti ideáljaik megvalósulását látják.

Werner Kuhfuss

„AZ, AKIT KERESTEK,...”

– A Goetheanum nagytermének átépítéséhez –

A dilettáns általában saját ön-félreismeréséből adódóan a passzívát az aktívval összetéveszti, mivel azonban eleven módon szenved el hatásokat, azt hiszi, hogy ezekkel az elszenvetett hatásokkal ő is hatni képes.

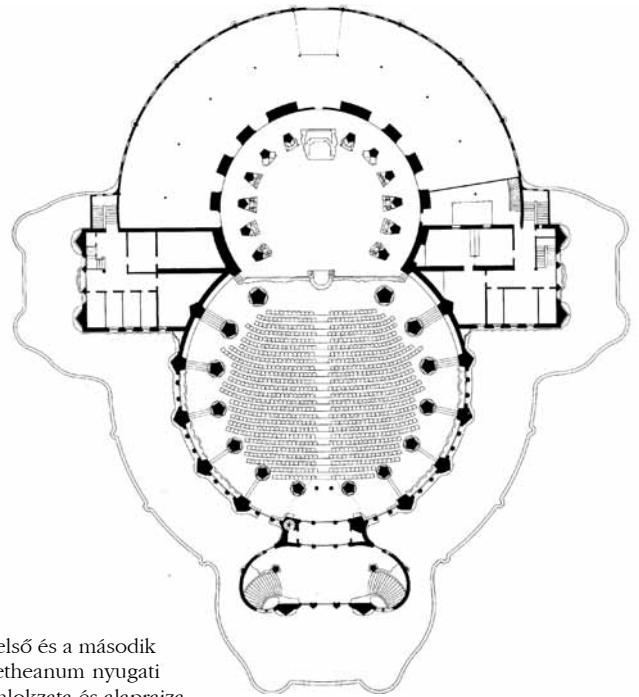
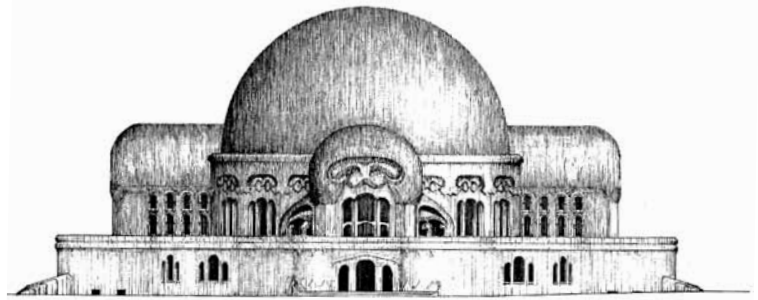
J. W. von Goethe *Az úgynevezett dilettantizmusról*, 1799

Goethe azt követelte meg egy szép épülettől, hogy ne csupán a szemre hasson, hanem egy olyan ember számára is érzékelhető legyen és annak is tetsszen, akit bekötött szemmel vezetnek végig benne.

Friedrich Schiller *Wilhelm Humboldtnak*, 1795

Antropozófus körökben a vélemények még szabadok. Akik a termet átépítik, úgy vélekednek, hogy úgy csinálják, ahogy kell. Az ellen nem is lehetne semmi ellenvetésünk, ha azt mondanák az átépítés szükséges és objektív megoldást úgysem lehet találni. Mi mégis megkíséreljük a véleményalkotást, mert tudjuk, hogy ha egy épületbe beleépítünk egy emlékeztést, az éppen nem művészet, hanem esztétikai reminiscencia, emlékhely, ahogy a múzeumokban is kiállítanak olyan tárgyakat, melyeknek nem kell illeszkedniük az épülethez. Azt gondoljuk, hogy olyan véleményekről és nézetekről lesz szó, amiket egy általános tolerancia alapján elfogadhatnak olyanok is, akik nem így vélekednek.

Ezzel szemben az, amit Teichmann úr a *Közlemények a németországi antropozófiai munkákból* 1997-es húsvéti számában megkísérel, az messze túlmegegy a személyes vélemény képviselésén. Azt próbálja bizonyítani, hogy az átépítés egész folyamata objektíven megalapozható. A következő sorokat hiánytalanul kell közreadnunk, mert ha ezeket Teichmann úr valóban komolyan gondolja, az minden antropozófiai fejlődés csődjét jelentené: *Teljesen meg vagyok győződve arról, hogy 75 év után, mialatt az Antropozófiai Társaságnak nem volt hasonló terme, helyes és szükséges, hogy ismét az eredeti építőimpulzushoz kapcsolódjunk. Christian Hitschnek és munkatársainak komoly érdeme, hogy nem próbáltak saját, személyes formai elemeket belevinni a terem kialakításába, hanem a magasabb formálóerők törvényeinek vetették alá magukat. Vajon melyikünk merészelné az oszloptörzsek és oszlopfők közti hétszeres metamorfózis fejlődésmenetét mepróbálni kijavítani, mely jobb lenne annál, mint amit Rudolf Steiner megformált? Vajon melyikünk merészelne nekivágni, találóbb képeket festeni az előző kultúrkorszakok lényegéről, mint Rudolf Steiner eredeti vázlatai? Mint ahogy nem számítunk arra sem, hogy valaki Steiner Léleknaptárának*

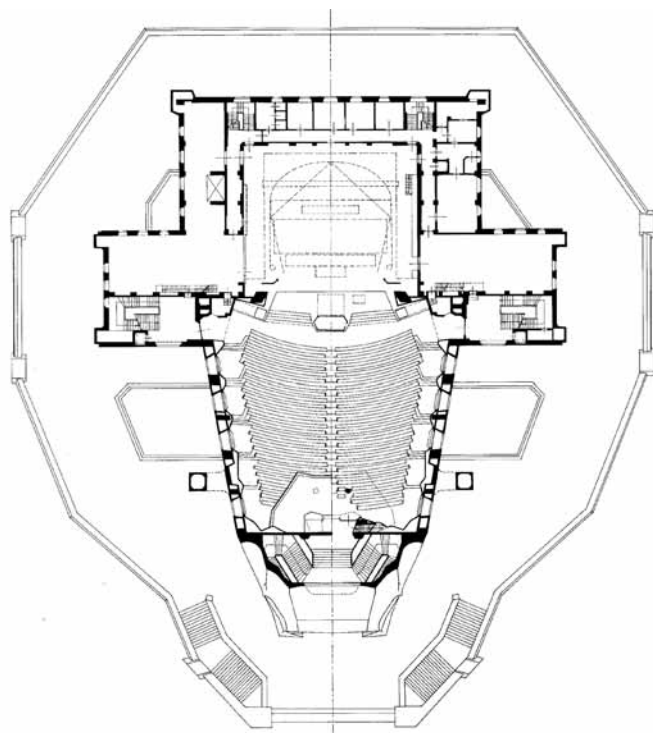
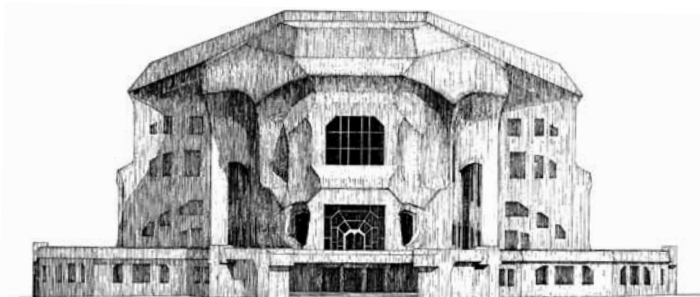

Az első és a második Goetheanum nyugati homlokzata és alaprajza

mondásait megújítsa azon az alapon, hogy mivel ezek 1912-ből származnak, a század végén már nem időszerűek. A teremkialakítással kapcsolatban felmerültek ilyen vélemények. Az oszlopfő-metamorfózis azonban nemcsak az egész építőimpulzus csírasejtje, hanem egyúttal az emberi test átváltozásának ősképe is, ahogyan a kupola festményei is az emberi szellem átváltozásának egyfajta ősképei. Az embernek ezt alázattal kell megragadnia és rekonstruálnia, mint ahogyan ez most megtörténik.

Páratlan, hogy egy művész megdicsérjenek azért, mert semmi újat nem talált ki. Ezek a mondatok önmagukért beszélnek. Azt jelentik, hogy magasabbra és messzebbre senki sem juthat, mint Rudolf Steiner egykor kimondott, megformált igazságai. Kétség esetén ahelyett, hogy saját utunkon járnánk, itt a Steinerhez való visszanyúlást állítják eléink. Ha ezt elfogadnánk, pontosan azt utánoznánk, amit az egyház tett, amikor minden megnyilatkozást, amely túlmegegy az Írás keretein, lehetetlennek és megengedhetetlennek nyilvánított.

A logikátlanságnak még egy példáját kell említenünk: Steiner heti mondásgyűjteményének és az első Goetheanum formáinak azonosítását. Ebből azt a következtetést is levonhatnánk, ha nem lett volna a második Goetheanum, amelyet Steiner maga hozott létre, akkor a legértelmesebb az lett volna, ha az elsőt pontosan rekonstruálják. Ezt azonban még Teichmann úr sem gondolhatja, hiszen Steiner a

második épületet egy ugrásszerűen új formaalakítással tervezte meg. Azonban nemcsak a megváltoztatott épületformák igazságok, nemcsak a láthatóan tükröződik fejlődés. Az akarat láthatatlanul maradó gesztusát, magát az ugrást is megtette Steiner. Ha a terv befejezetlen maradt is – az ugrás maga megtörtént! Az akarat visszafordítása, a remiszenciaszerű visszatérés Rudolf Steiner tette mögé, egy korábbi alkotásához – lehet-e ez hozzá hű cselekedet?

Ám itt van a leégett építészeti alkotás azonosítása egy nyelvi, irodalmi alkotással, mely nem vezett oda. A hetimondások abban a szférában léteznek, amelyben létrehozták őket. Az első Goetheanum azonban az építészet érzékileg megragadható szférájából eltűnt. Ami a heti Spruchokból és a Goetheanum formáiból maradandó, az minden embert teljesen szabadon hagyva él, függetlenül attól, hogy bárki is akar-e arra vállalkozni, hogy új formákat fejlesszen ki. Ha azonban az ember az állítólag azonos vagy netán csak hasonló formákat még egyszer megépíti, akkor illúziószerű abszurditást készít. Meditáció során a személyes igyekezet elégtelenségein túllépve az ősfomák maguk is korrigálóan tudnak hatni. A nem változó épületben azonban a látszólag hűséges esztétikai fáradozások a formák többé-kevésbé személyes felfogásaivá merevednek.

Az utánzó művész pontosan azzal, hogy semmi újat nem merészel, az egykor objektív formákhoz valami teljesen újat ad hozzá, mégpedig saját alárendelődő Énjét. Még

ha a forma külsőségeiben teljesen pontos volna is, a szolga szólna belőle. Aki a rögzült formáknak kitéve a teremben tartózkodik, annak nincs lehetősége arra, hogy – szemben a meditációt gyakorló esetével – sikertelenségei kiegyenlítődjének. Ellenkezőleg: neki is ki kell szolgáltatnia magát az utánzó mozdulatnak, és ezáltal észrevétlenül sérül, sot megbetegszik. Tehát: pontosan azért, mert az igazságot csak imitálják és nem teremtik, ezek a formák lelkileg és érzékileg romboló hatást fejtenek ki. Mélyebben szemlélve, e hatás alapja egy másokra irányuló jogosulatlan alávétő cselekedet.

Minden igazi művész különbséget tud tenni meditáció, művészi eszközök gyakorlása és teremtő tett között. Meditáció során befogadó módon magasabb minőségek ősképi tartalmaival dolgozik, melyek nem tőle származnak. A művészi eszközök gyakorlása során saját művészetének adottságaival ismerkedik. A teremtő tettben megszabadítja magát mindattól, amit meditáció vagy gyakorlás révén megszerzett. Csak ezután tud valami új hatni benne. Ha ezt a három területet összekeverik, akkor antiművészet jön létre, egy nem-szabad képződmény, egy „elcserélt gyerek”, aki egyidejűleg előre és hátra is szeretne mozdulni. Ilyen tett nem hivatkozhatna Rudolf Steinerre.

Egy másik, ellentétes szemlélet is érvényesülhetne az átépítés során. Nevezhetnénk ezt igazsághoz hűnek, szemben az álomba ringatóval. Vezérmotívuma ez lehetne: *Akit kerestek, nincs itt!*

Egy művész társaságtól sok bátorságot és merészséget követelhetne a század végén az Itt nemlévőt, a fájdalommal teljes Keresőt, a Szükséget és Reménykedést, az Eljövendő megjelenése utáni vágyakozást ábrázolni és egyidejűleg ébren tartani a tragikus társadalmi eseményekre való emlékezést. Ezt sem kellene azonban végleges formába rögzíteni, fontosabb egy minden résztvevő számára nyilvánvaló, megváltoztatható bizonytalanság.

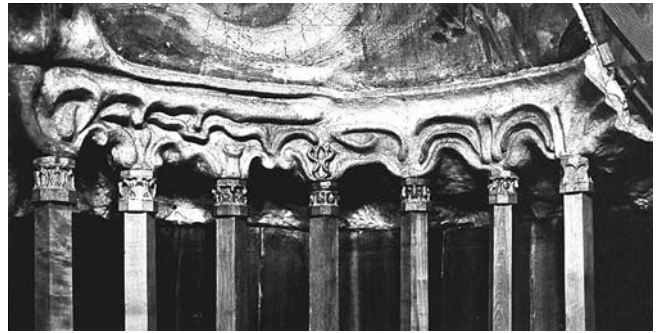
Művészi és szellemtudományos szempontból egyaránt nonszensz, hogy valaki egy művészi formát meg akarjon ismételni. Az első Goetheanum belső kialakításában megjelent egy objektív törvényszerűség, de ezt egy individuum művész mivolta hívta életre, meghatározott anyagból, meghatározott idopontban. Hogy az a mű milyen, vagy milyen volt, abban bárki elmélyedhet és segítségével gyakorlatokat végezhet. Az ilyesmivel való foglalatosság mindenestre valamit előhív az emberből. Művészileg azonban még egyszer ugyanazt éppoly kevéssé tudja előhívni, ahogy nem lehet kétszer ugyanabba a folyóba lépni. A Goetheanum megformálása, mint művészi folyamat, keresztülhaladt Rudolf Steiner individualitásán, mint ahogy Raffaellónak a szintén a legmagasabb igazságot tartalmazó Mária-ábrázolásai áramlottak keresztül az ő szubjektumán. És míg Raffaello Madonnáinak tanulmányozása során elmélyülhetünk az öröklétben, addig a művészi utánzás és utánérzés a legmesszebb menőkig unalmas és érdektelen. Ami egy teremtő individualitás művészi anyagcseréjén keresztülment, az – mint előragott étel – nem étvágygerjesztő, ha utánzott esztétikai folyamatként újból fölkinálják. Ez teljes bizonyossággal igaz a térbeliségben megjelenő művészetekre. Itt rejtőzik minden időbeli művészet reprodukálásának problematikája. Az aláztatós hozzáállás e tényeken mit

sem változtat, mivel az alázat teljes mértékben magánügye annak, aki azt érzi, de nem lehet azt a műélvezőktől megkövetelni.

Steiner második Goetheanumának szabad érzékelése során megmutatkozik, hogy a külső héj egy térbelileg elvesztett belsőt tükröz – a leégett első Goetheanumot. A fájdalom, a megrendülés mozdulata, amit az épület kifelé megnyilatkoztat, erről szól. Így az épület a szó legmélyebb értelmében és eredendő jelentése szerint egy emlék-mű. (Denk-Mal: szó szerint *gondoló-mű, gondoló-alkalom, de gondolkodj már!* felszólítást is jelenthet.) Intés az emlékezet számára, a gondolatébresztésre – ez az, ami a tűzvész helyén a dombra épült. Aki mást feltételez, aki az építményben pusztán esztétikai szemmel megítélhető művészi alkotást lát, az csapdába kerül. Aki az antropozófiát egy kötött-pályájú gondolati ösvényen szeretné bejárni, az ugyanebbe a csapdába kerül. Ez a csapda Steiner részéről egy áldozat.

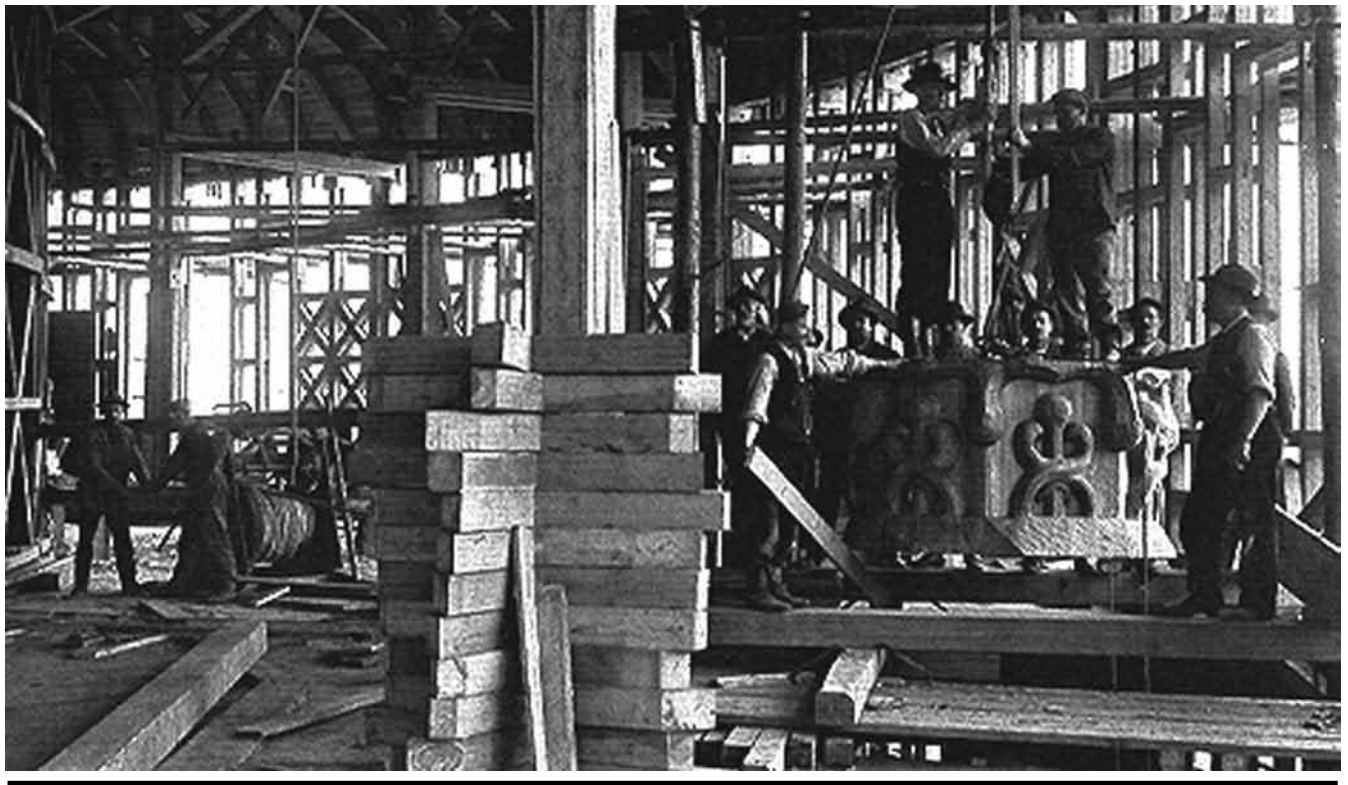
Az áldozat abban áll, hogy az antropozófiának Ahrimánt nem szabad kizárnia. Az első Goetheanum a maga módján védtelen volt Ahrimánnal szemben, mivel formájában, alakjában szinte mentes volt tőle. A szükséges védelmet az Antropozófiái Társaság tagjainak szellemi ébersége kellett volna, hogy biztosítsa, az tarthatta volna meg. Mivel ez nem állt rendelkezésre, Ahriman képes volt az épületet, mint fizikai képződményt megsemmisíteni. Ennek a csődnek a következménye a második épület kettőssége: kívülről rendíthetetlenül az első Goetheanum éteri alakjára mutat. Ez érvényesül fényben, szélben és viharban, valamint a színeiben is.

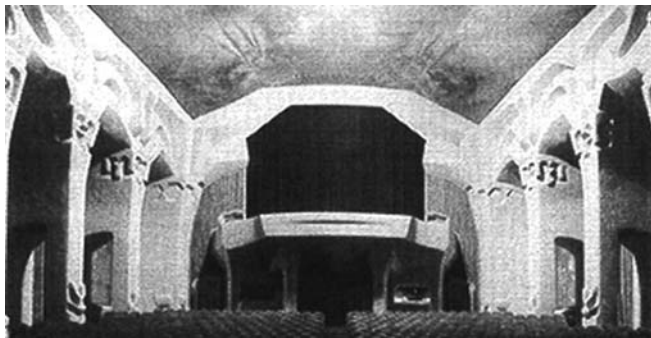
Belül a második épület nem más, mint egy befejezetlen űr. A maga belső logikája szerint az, és nem tud más lenni. A második Goetheanum belső tere szellemét tekintve külső tér, egy barlang, fészekrakóhely valami névtelen számára, ha ezt a névtelent nem ismerjük fel. Ha azonban felismer-

nénk, akkor az építés szempontjából nem lenne más teendő, mint ezt a barlangot úgy megformálni, hogy bár lakható volna, mégis az éberséget, az igazságot, a fájdalomra való emlékeztést, a felszólítást: *Akit kerestek, nincs itt!* – érzékelhetnénk benne.

Amilyen kevésbé lehetséges egy üres sírboltot belső térnek nevezni, oly kevésbé lehet a második Goetheanum belsejét annak mondani. A földi-esztétikai kötöttségekkel bíró tudat ezt nem akarja belátni. Ez a tudat – Steinerhez csak látszólag hűen – álomba szeretne merülni, az emlékezés édes álmait álmodni, az éberséget és a szellemi jelenlétet lehetőleg elkerülni. Így az önmaga által szőtt tudati fátyol mögé teljesen be tudja fészkelni magát az, ami természete szerint sóvárogva vágyakozik arra, hogy önmagát az antropozófia centrumába helyezze. Mert Ahriman is tudja, hogy antropozófia nélkül nem tud továbbjutni. Az emberi tudatot nem tudja kizárni. Képes lehet azonban felismerni és feltartóztatni, mielőtt még a dolgok mögé beépülne. Az áttüremkedést gyakorlók vehetnék a fáradságot, hogy a terem tervezett esztétikai-imitáló kialakítása mögé pillantssanak. Miféle nem szándékolt ellenformák adódnak azokból az üregekből, melyek a jószándékkal készült homlokzat mögött rejtőzködnek?

Az első Goetheanum az anyag, a terhek és teherhordás egységét valósította meg. A belső és a külső egymásra utalt Sehól sem fordult elő, hogy az, ami a megfigyelő számára megjelent, ne lett volna teljes összhangban az épülettel, annak szerkezetével, anyagával és megmunkálásával. Sehól sem helyeztek szellemi okokból egy felületre a látás számára észlelhető jelenséget csak azért, hogy valamilyen hatást érjenek el vele.

Ami azonban a második Goetheanumban most elkészül, az nem más, mint az anyag, a szerkezet, a munkamódszer és a forma tartalmának széthullása. Ha a belső átépítés befejezése után az egészet áttekintjük, arra következtetésre juthatunk, hogy a belső üregben megjelenik egy azzal szerkezetileg össze nem függő, acélhálóból beépített kalicka, mely belülről nézve az első Goetheanum nagyterme formáinak egyfajta imitációját mutatja, mint dekorációt. A formákat nem abból az anyagból hívták elő, melyet a hálóra fölszórtak, hanem kívülről vették rá. Ellentétben az eredeti, a fában és a fán végzett áramló-éteri munkamódszerrel, mely vitathatatlanul ezekhez a formákhoz tartozott, itt csupán egy ahhoz hasonló, de személytelen, esztétikus felszíni megmunkálás jelenik meg. A fém kalicka azonban láthatatlan marad. Érzékenysége révén azonban mégis erő-

teljesen működik – antennaként felfogván az elektromágneses sugárzásokat, melyeket aztán, mint adó, szétszórva lead, vagy pedig egyfajta Faraday-ketrecként, mely ugyancsak nem vizsgált hatásokat fejt ki. A kellemesen ható formák által megérintett közönség ezekről a rejtett hatásokról mit sem tud. E beltéren kívülről, a keletkezett, üreges köztes terekből egy bizonyos formabeszéd hallatszik, mely szintén hat, de nem szándékoltan és nem annak megfelelően, amit ez az alkotás látványában elénk tár.

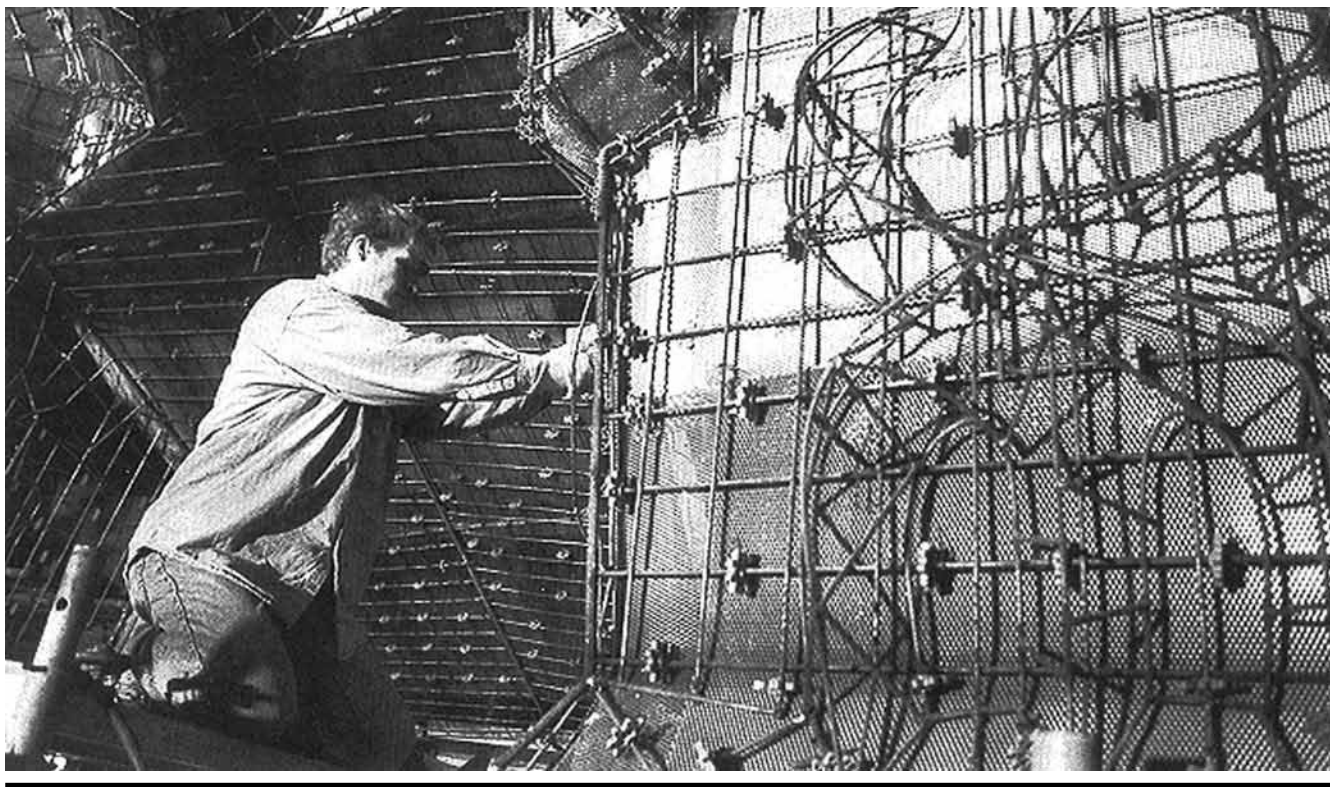
Minden forma, minden anyag, minden megmunkálás lényeket teremt és vonz. Feltételezhetjük-e, hogy a jóakarató szándékok e lényeket kiegyenlítik és féken tartják? Hogyan érezhetnénk magunkat tájékozottnak, ha egyszer sem tekintettük követelménynek a megismerés bátorságát, hogy új utakra akarjunk lépni? A szellemiekben nem létezik visszavonulás egy biztos pozícióra. Vagy merészelnénk új lépéseket tenni, vagy pedig, mintegy hátulról, ismeretlen alakok közelítenek, akik leküzdése még nagyobb bátorságot követel. Ha az ember ezt a bátorságot is elmulasztja, akkor eme Ismeretlen áldozata lesz. Itt nem segít az alázat.

Világosan kell látnunk, hogy a Goetheanum nagytermébe beépített alkotásban kettősség valósul meg, belülről egy megtévesztő szellemi karaktert hordoz, miközben kifelé – föl nem ismert, ámde hatékonyan – ennek a torzképét jeleníti meg.

Mindez a következő gondolatot sugalmazhatja: az első Goetheanumot az Antropozófiai Társaság nem érdemelte meg. Ezért is éghetett le. A második nem tud leégni. Rudolf Steinernek az volt a szándéka, hogy a társaság azt kapja, amire rászolgált.

*fordították: Ertsey Attila, Rosnyay Nóra,
(szerkesztői rövidítésekkel)*

Az első Goetheanum nézőtrének oszlopai Steiner modelljén és az átalakított terem, lent az első Goetheanum és az átalakítás építés közben.

Z. Tóth Csaba

A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCS ÉS A RÉGI KAUKÁZUSI MŰVÉSZET

II. RÉSZ - MOTÍVUM-PÁRHUZAMOK

Dizabul maga egy ágyon ült, mely színaranyból volt készítve; a helyiség közepén arany korsók, hűtődények és arany kanták voltak; miután ismét lakomáztak, s ivás közben, ami a lakomák alkalmával szokásos, meghallgatták egymás beszédjét, eloszlottak. A következő napon ismét más sátorban gyűltek össze, amelyben arannyal borított faoszlopok voltak; az arany ágy négy arany párnával volt ékesítve; azon hely tornácában, ahol tartózkodtak, voltak a szekerek elhelyezve, melyeken sok ezüst holmi, tányérok, tálak és számtalan, ezüstből készült állatalak volt, melyek a kivitel szépségét tekintve nem álltak a mieink mögött...

Zemarchus, bizánci követ 568. évi látogatása az altaji türkök kagánjánál (Menander)

Mint látni fogjuk, az ősi, elő- és közép-ázsiai gyökerű, szkíta-turáni művészet fénylik föl a régi dél-kaukázusi keresztény templomok oszlopfejezeteinek faragványain, ol-tárkorlátokon, freskókon, aranyikonokon, körmeneti keresztteken – és teljesen megegyező módon: a Nagyszentmiklósi kincs gyönyörű és rejtélyes ábrázolásain. Ugyanaz az alkotó szellem Közép-Ázsiában, a Kaukázusban és a Kárpát-medencében: a Nagyszentmiklósi kincs a legékezebb bizonyíték, hogy ugyanazok hozták létre „pogány” ábrázolásait, mint akik megteremtették a georgiai (Magyarországon orosz hatásra meghonosodott nevén *grúz* – amire az előző rész minden *georgiai* jelzőjét javította a szerkesztő) és örmény keresztény művészetet a 4-5. századtól a késő-középkorig, s akiknek keze nyomát megcsodálhatjuk a szászánida és a közép bizánci művészetben is, vagyis „pogány”, majd Krisztus-hitű „szkíták”, párthus-hun-szabir-magyarok, akik – Thuróczival szólván – csak annyiban különböztek egymástól, mint a szászok meg a thüringiaiak.

Természetesen azonos időszakban különböző kvalitású művészek is dolgozhattak, illetve egy motívumkészletet származástól függetlenül, bizonyos fokig átvehettek különböző tanítványok a bizánci vagy perzsa fennhatóságú területeken, és dolgozhattak párthus művészek szászánida, párthus-örmények vagy magyarok bizánci, vagy türkök közép-ázsiai muzulmán megrendelésre, hiszen uralkodók is, művészek is jöhettek-mehettek, miként a nép, a középkor nyugtalan, korai évszázadaiban. De az az alkotó szellem, amely a szkíta-türk művészetben megnyilatkozik, kétségtelenül a nomád áryák bevándorlása előtti Elő- és Közép-Ázsiában őshonos. Eredetileg a díszítőmotívumok kifejlesztésében is népenként, kultúránként meghatározott kánonokat követtek, mert az intuíciós szféra kötöttebb volt

mint ma, s ezért a régi művészetben jobban látszik az alkotók, művek „nemzetisége” (ld. később: az urartui istennő ruhaszegélye és az indus-völgyi korsó motívuma nem véletlen egybeesés, hanem kultúrkapcsolat eredménye; a kettejük közti kapocs a sumér-babilóni műveltség lehetett, amely már az áryák előtt eljutott Indiába is). A szellemtudomány tanítása, mely szerint az emberi lelkek időről-időre más-más népben születnek újra, nem zárja ki a művészeti stílusok egy-egy néphez kapcsolását, mert az újrászülető lelkek ugyanúgy fölveszik magukba a népszellemek sajátos indítékait, kreatív impulzusait. Mindenesetre megfigyelhető, hogy az autochton szkíta-türk művészet mindig életesebb, teltebb, mint a perzsa vagy a bizánci, melyek a szkíta-türk hatás nyomait leszámítva – bár ezeket is általában elbogatellizálják – merevek, patetikusak, s bár sokszor bravúrosak, mégis dekoratív jellegűek maradnak.

Az alábbiakban nagyrészt motívum-párhuzamokat szeretnék felsorakoztatni, egymás mellé helyezve Nagyszentmiklós és a régi kaukázusi művészet díszítőelemeit, ábrázolásait, úgy, ahogy eddig még nem történt meg. Önmagukért beszélnek e képek, és csak csodálkozni lehet, hogy párhuzamaik, sőt: kétségbevonhatatlan azonosságaik eleddig még nem váltak köztudottá, tanítottá, hiszen évtizedek óta rendelkezésre állnak azok a művészeti albumok, melyek reprodukciói, fényképei felkiáltójelekként tárják eléink ezeket az egybeeséseket. Legkülönösebb, hogy sokszor maguk a georgiai kutatók sem említik saját vidékeik művészetének szkíta eredetét – nyilvánvalóan a múlt századi, kézenfogva járó indogermán-finnugor dogmáktól nem tudván szabadulni. Nálunk Bartha Antal, *A IX-X. századi magyar társadalom* c. művében (1968 és 1973) is csupán konstata: *A korai georgiai egyházi ékszerek (996-1001 között) motívumkincsében jelentős helyet foglalnak el a palmettadíszek. Feltűnő, hogy e palmettadíszek több rokonságot mutatnak a steppei művészeti hagyományokkal és főként a magyarral, mint a – területileg elvárható – kaukázusi formakincsével*, ám ezt a rendkívül fontos tény, mely alapján lelepleződik az egész túldimenzionált „finnugor” hipotézis, a fenti okokból csak úgy volt képes magyarázni – mindjárt el is vitatva a honfoglalóktól az önálló alkotóképességet –, hogy *honfoglaláskori művészetünk közvetlen kaukázusi-iráni forrásból kapta indítékait*. Mint látható, mind az „iráni”, mind a „kaukázusi” jelző meglehetősen pontosításra szorul, csakúgy mint a közép bizánci művészetért „keleti” hatás. A kincs egyes motívumai kapcsán erre is igyekszem néhány példát hozni, magyar honfoglaláskori, népművészeti és közép-ázsiai párhuzamokkal.

Átütő erővel legutóbb Csomor Lajos, az ötvös- és mérnökszemponitú koronavizsgálat vezető ötvösmesterének több valódi szenzációval szolgáló, nagyszerűen illusztrált

műve, az *Őfelsége, a Szent Korona* tárta fel – elsősorban a koronára és a szabir-magyarokra vonatkoztatva – a hun-avar és a georgiai aranyművesség közötti összefüggéseket, rámutatva számos Nyugatra került, rabolt egyházi kincsnek ebbe az összefüggésbe való szerves beletartozására (azt sem szabad azonban elfelejteni, hogy akkor is kerültek keleti eredetű, jellegű kincsek Nyugatra, amikor a kereszties hadak 1204-ben kifosztották Konstantinápolyt). Csomor könyvének bibliográfiája nyomán akadtam R. Mepiszasvili-W. Cincadze, *Die Kunst des alten Georgien* című, sok fényképpel illusztrált művére (Leipzig, 1977. továbbiakban: M.-C.), és véletlenségből találtam rá egy svájci utazás alkalmával G. Tschubinasvili, *Die georgischen Goldschmiedekunst des VIII-XVIII. Jahrhunderts* c. albumára, mely 200 nagyméretű fekete-fehér reprodukciót tartalmaz (Tbiliszi, 1957. továbbiakban: Tsch.). Fontos illusztrációs forrásom volt még a kelet-német Burchard Brentjesnek a közép-ázsiai

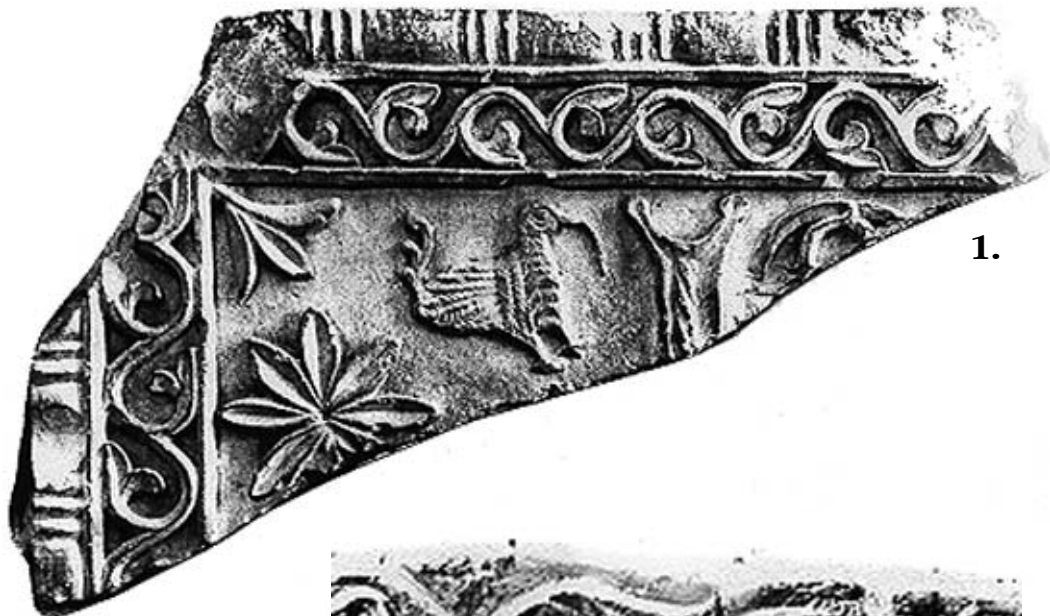
művészettel foglalkozó néhány műve (szövegük néha sajnos kifogásolható: ugyanazt az ezüstcsészét, amit egy ízben nyugati türkeknek tart, néhány évvel később késő szászánidává vagy szogddá minősíti át). E művek tucatjával szolgáltatják számunkra az analógiákat a koraközépkori pártus-hun-szabir-magyar művészet kaukázusi periódusára vonatkozóan, egészen a magyar népművészetig (ld. Malonyay Dezső-Fél Edit-Hofer Tamás munkáit). Felhasználtam még László Gyula-Rácz István: *A nagyszentmiklósi kincs* c. könyve 1983-as 3. kiadását, és Hampel József múlt századi cikkének rajzait (*A nagyszentmiklósi kincs*, *Archeológiai Értesítő*, 1884. IV.). A georgiai helyneveket a magyar kiejtés szerint közlöm. A kincs két készlete közül a fejedelem készletének rovásírásos felirataival most nem foglalkozom, részben, mert számos megfejtés született már, ill. szkíta-hun-magyar eredetük vitathatatlan.

Vegyük szemügyre kincsletünk legértettebb művészettel megformált darabját, a fejedelemasszony készletének 2. számú korsóját. Ehhez találtam a legtöbb kaukázusi és közép-ázsiai analógiát – bár nyilvánvalóan a létezőknek csupán töredékét –, az edény indadíszes szájától a nyak virágfüzérés ornamentikáján, majd az alatta lévő fűrészfogas nyakgalléron át a palmettás-szíves életfákig – melynek szoros magyar népművészeti párhuzamai vannak –, aztán a jellegzetes kaukázusi szalagfonat-díszről – mely a Lehel- vagy Jász kürtön is megtalálható, ugyanott a 7. számú korsó kentaur-rokonaival együtt –, az *égi vadász*, a *győztes fejedelem*, az *állatküzdő* és az *égberagadás* jeleneteiig. Felvetődhet, hogy az egyszerű, geometrikus motívumok esetében véletlen hasonlóságokról is szó lehet – ez azonban ilyen sokrétű egyezésnél kizárt, nem szólva arról, hogy az egyezések lehetőségét igazolják a szkíta népek tartós kaukázusi jelenlétének egykorú adatai.

A 2. SZÁMÚ KORSÓ

AZ INDADÍSZ

1.

A párhuzamos motívumok Georgiában gyakran megjelennek épületeken, kőfaragványokon. Ezekre jellemző (már az 5. századi Bolnisszi Sion oszlopain megfigyelhető), hogy az ornamentikát úgy alakítják, mintha fémdomborítást vagy fafaragást készítenének: negatívban kimélyítik a díszítések háttérét, erezeteit; ez arra utal, hogy e technika és vele a motívumkincs egy korábban meglévő népi fa- vagy csontfaragó művészetből ill. fémművészből ment át az épületszobrászatba. A georgiai indadíszek stílusa nagyrészt közép-ázsiai jegyeket mutat.

1. Oltárkorlát, részlet, Potoleti, Georgia, 10. sz., (M-C.)
2. Timpanon, részlet, Vale, Georgia, 10. sz. (M-C.)
3. Pilaszter, Mckheta, Georgia, 11.sz. (M-C.)
4. Cserépedény, Merv, Északkelet-Irán, 10-11. sz. (Brentjes: 1977)
5. Csüngő, Gaevka, Voronyezsi korm. (Fettich, 1935)
6. Keleti kárpit, Walle-Hög, Svédország; a kijevi magyarok révén kerülhetett a normann varégokhoz a 9. században (Brentjes: 1972)
7. Ornamens, Kvatakhevi, Georgia, 12-13. sz. (M-C.)
8. Csüngő, Tiszabura (Fettich, 1935)
9. Avar szíjvég, Höflein, Morvaország (Fettich, 1935)
10. Stukkó, Termiz, Dél-Üzbegisztán, 10-11. sz. (Brentjes: 1976)

2.

3.

4.

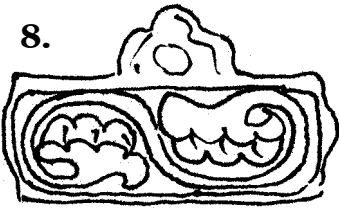
5.

6.

7.

8.

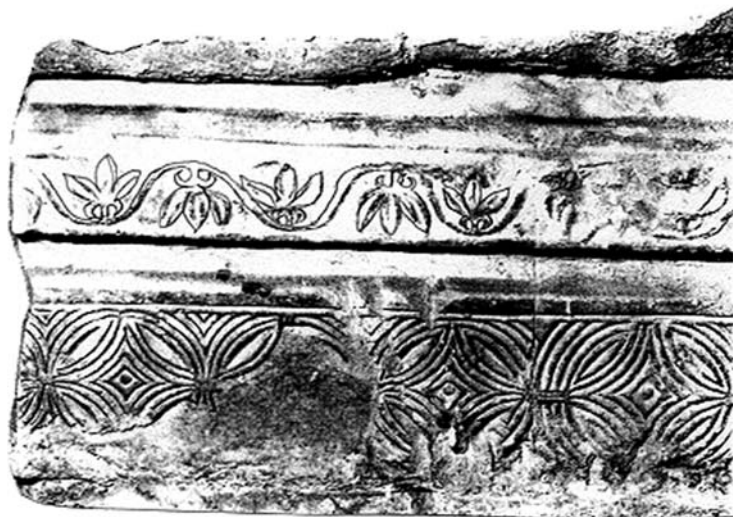
9.

10.

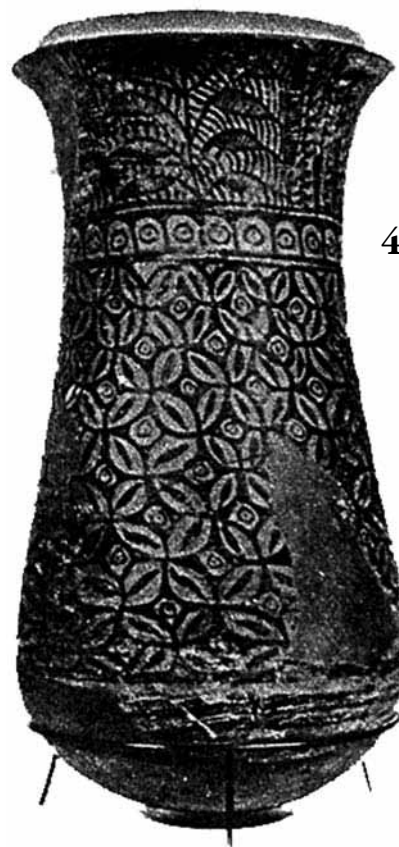

A VIRÁGFÜZÉR

1. Oszloptalp, Mckheta, Georgia, 4-5.sz. (M-C.)
2. Oszlopfejezet, Bolnisszi, Georgia, 5.sz.(M-C.)
3. Szt. Mihály ikon kerete, Khakuli, Georgia, 11.sz. (Tsch.)
4. Cserépedény, Indus-völgy, Kr.e. 3. évezred; (Baktay)
5. Istenanya-ikon kerete, Ckumari, Georgia, 12-13.sz.(M-C.)
6. A cefalu-i dóm Pantokrátora fölötti keretdísz, Szicília, 12. sz. (Kádár);
a minta a velencei Szt. Márk székesegyház mozaikjain is gyakori.
7. Magyarországi templom padlómintája (Villard de Honnecourt
vázlatkönyve alapján, 13. sz.)
8. Az urartui Istár-Sauska istennő ruhaszegélye, relief, Adiljevac, Kr.e. 1.
évezred (Brentjes, 1973)
9. I. Sanatruq (2. sz.) hatra-i párthus király szobra; Hatra város címerállata
a sas volt, ezt jelzi a szobor feje búbján a sas, kezében pedig
a sastoll (Csomor, 1996; Herrmann)

1.

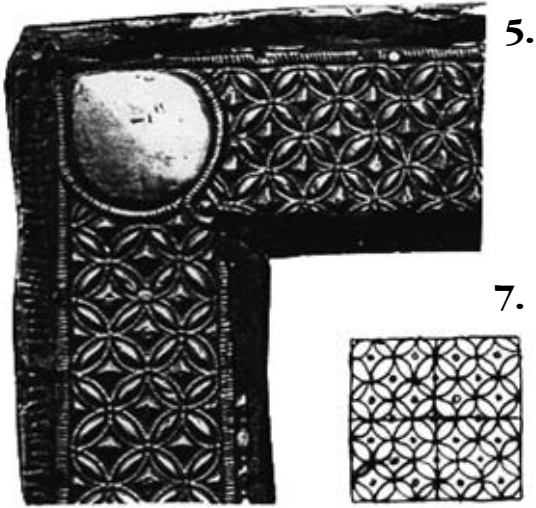
4.

2.

3.

5.

7.

6.

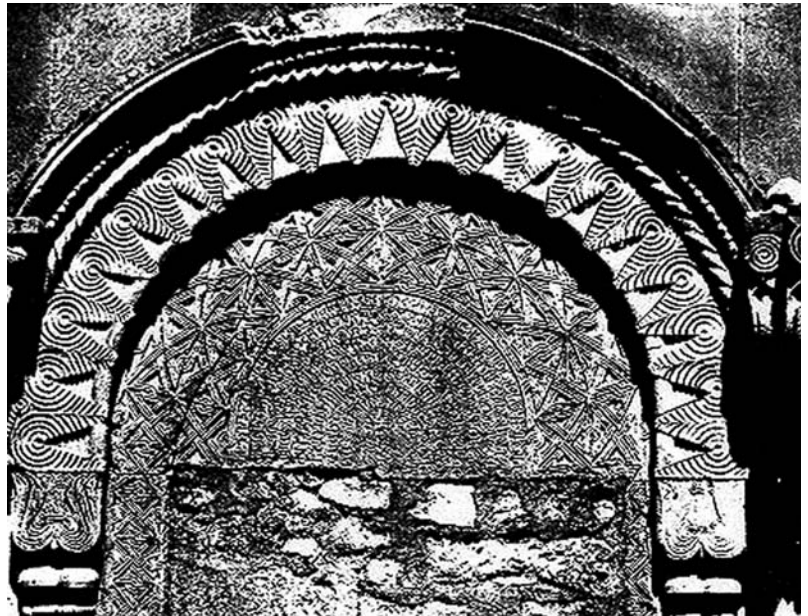

8.

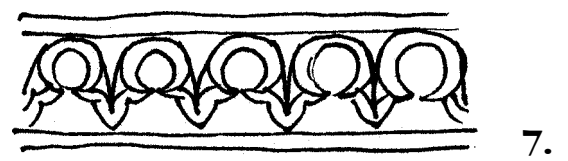
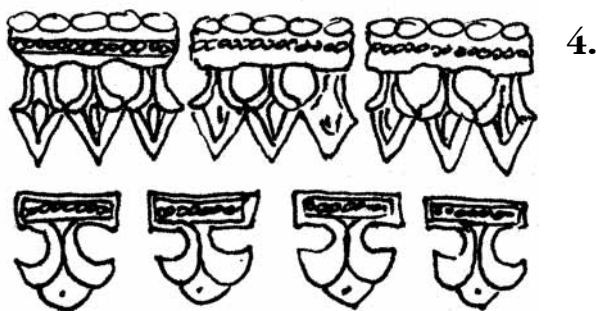
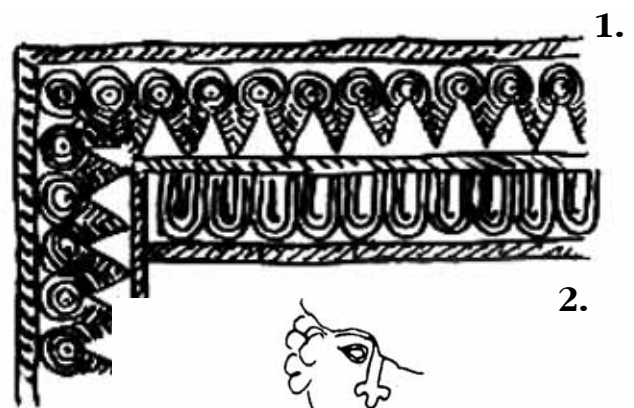

9.

A FŰRÉSZFOG

1. Kapubéllet, Iskhani, Mcketa, Georgia, 11. sz. (M-C.)
2. Ikonkeret, részlet, Semokhmedi, Georgia, 11. sz. (Tsch.)
3. Szt. Mihály-ikon, Khidistavi, Georgia; pitykesor a karoknál és a derékon (Csomor, 1996)
4. Csüngősorok elemei, Eperjeske, Szabolcs m., 9-10. sz. (Fettich, 1935)
5. Teoderik, gót fejedelem sírjának párkánydíszje, Ravenna, 6. sz. (Hampel, 1884); Odoaker, itáliai hun király uralma (476-493) után maradhettek hun mesterek Ravennában (vö. Götz: *Keleten kél a Nap*, 286-287. o.).
6. Kusán cseréptöredék, Khorezm, 2-3.sz. (Tolszov)
7. Bizánci ereklyetartó belső kerete, 10.sz., Limburg (Kádár-Németh-Tompos)
8. Kapubéllet, Csemeszokpács, Vas m., 13. sz. eleje; az oromzati reliefen két hátratekintő, saját szárnyába csípő madarat látni, a hármadombon pedig ott van a jellegzetes szkíta-kaukázusi palmettadíz (eredetiben töredékes); az életfás-állatalakos keleti ikonográfia elemei keverednek a kereszténnyel.
9. Párthus ezüsttál, 1-2. század, lelőhely: Perm, Kelet-Oroszország (Hampel, 1884) A fűrészfogas v. csüngősoros nyakgallért e növényi motívum geometrikus változatának lehet tekinteni, mely megjelenik a párthus korban (Szisztán, i. sz. 1. sz.), kusánkori Buddha-ábrázoláson és honfoglaláskori leleteinken (pl. a szolvai tarsolylemezen)
10. Szászánida ezüst korsó (Bongard)
11. Az ún. Szt. Fidesz-szobor; a fűrészfog a trónus szegélyén látható (Csomor, 1996). Valószínűleg Bizánctól került Nyugatra, de lehet, hogy már az avarok kirablásakor; utóbbi esetben a szobor a kagáni család egyik ősidolja lehetett)
12. Lőporszaru részlete, Kelet-Magyarország (Fél-Hofer)

8.

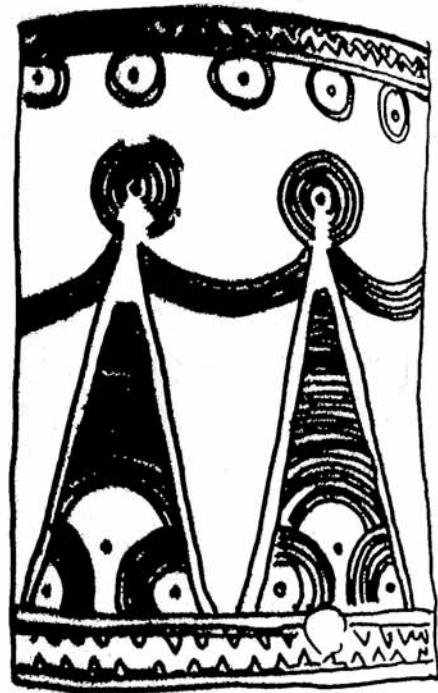
9.

10.

11.

12.

AZ ÉLETFA

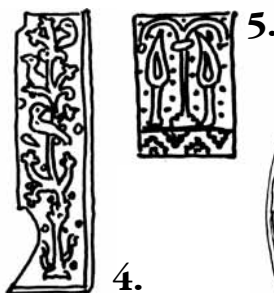
Az életfa, a három- ill. ötlevelű palmetták, az indák, fonatok, együtt és külön is, az egyszerűtől a bonyolultig állandóan visszatérő nyugat- és közép-ázsiai, szkíta-turáni motívumok. Az indoárya-sémítá bevándorlásokat megelőzően, az észak- és dél-mezopotámiai káldeusoknál, szumiroknál, illetve Egyiptomban, Kínában, Indiában találkozzunk először az életfa, a kozmosz földi és szellemi régióinak egybefüggő ábrázolásával. Később ezt a motívumegyüttest átveszik az akkádok, asszírok, perzsák, majd különböző formában megtaláljuk a görögökénél, germánoknál, keltáknál is (lehet, hogy a francia Bourbon-liliom is a keleti palmetta-motívumból alakult ki).

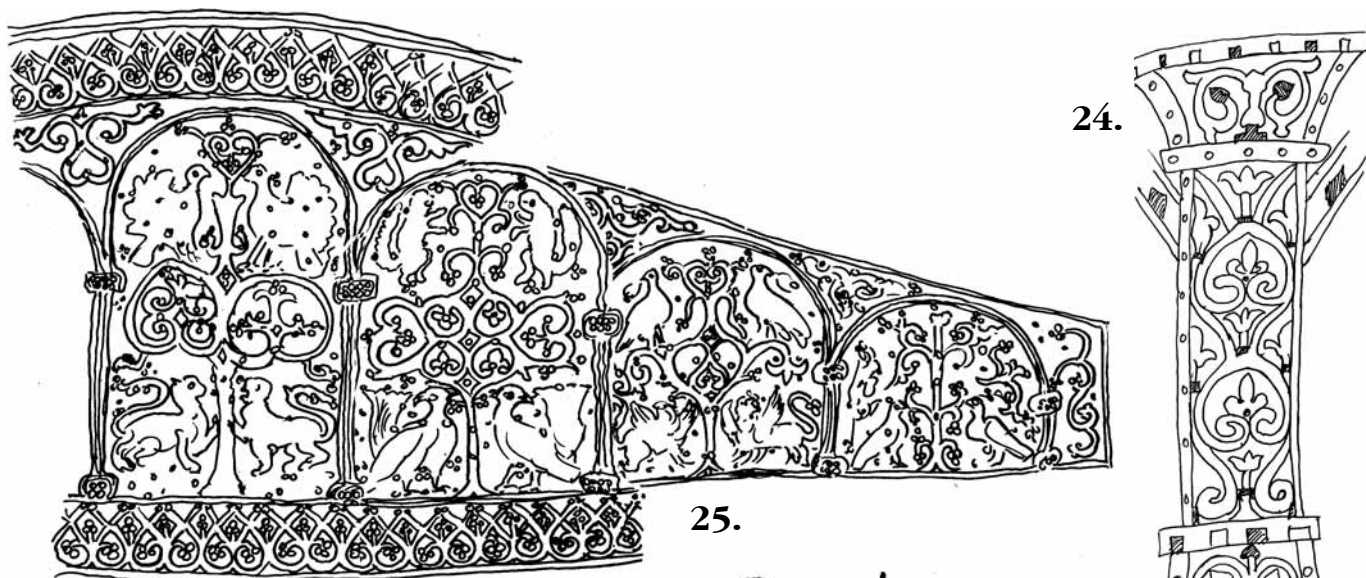
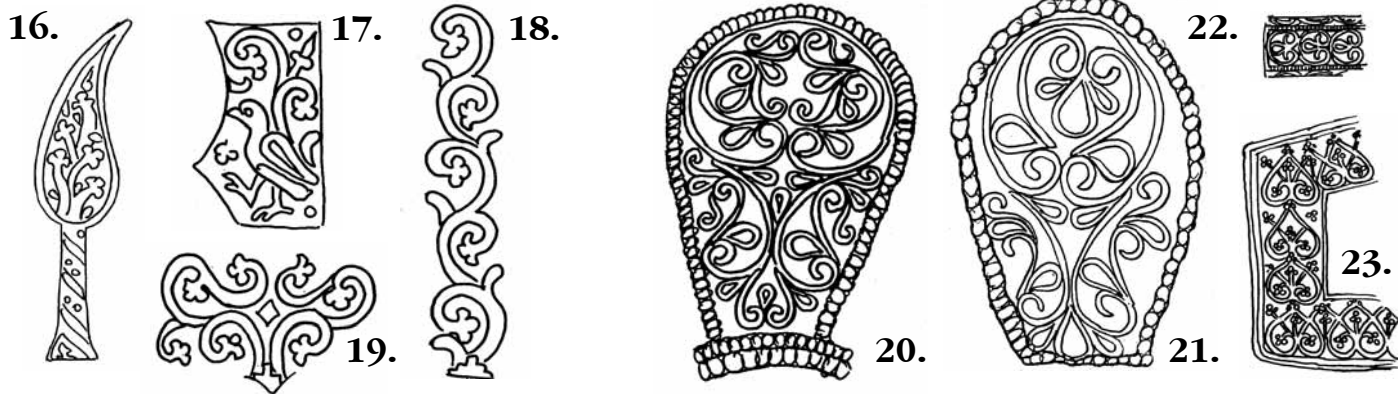
Mint a növekedés erőinek eleven szobrait, a fákat már kezdetől fogva különös tisztelettel vették körül a régi népek, s a fa volt az ember első templomának középponti oszlopa, melyről minden későbbi oszlopot mintáztak, s amely az Édenkertben állt, az istenektől még áthatott természetben, hegyi vagy erdei tisztáson, szent berekben, és fölnyúlt az égbé, az Egyistenhez. E világtengely közelében égtek az első áldozati tüzek, s e kultusz hely, mint világgözpont körül zajlott egy-egy nép, törzs élete, konkrét vagy átvitt értelemben. A világgözpont a magyar pásztorok szerint is *ott van, ahova a botomat szúrom*, s ez a mondás őrzi a szent fa, mint világtengely képzetét, de egyszersmind azt is felfedi, hogy a világgözpont ott van, ahol az ember, aki ég és föld között a földön egyedülálló módon közvetíthet, oldhat és köthet, erőket hozhat le, testesíthet meg és adhat vissza eredetének. Ezért az életfa a világ közepén, az ember szívéből, lelkéből sarjad ki.

A ma talán triviálisnak tetsző, ám eredetileg korántsem jelentés nélküli szív-motívumok, szív-palmetták, szíves életfák először a pártus, hun, kusán, magyar művészetben jelennek meg s a magyar népművészetben máig fennmaradtak. Csak a pártusokat követően kezdik használni a georgiaiak, örmények, a szászánida perzsák, majd a bizánciak, s rajtuk keresztül Európa. Mivel a régiek szemléletére még nem volt jellemző az agyhoz, a külső érzéki tapasztalatokhoz kötöttség – ez a 15. századtól válik uralkodóvá – érthető, hogy az életfák gyökerét eredetileg szív alakban ábrázolták, bár arra is van példa, hogy a szív-palmetták a fák koronáján jelennek meg. Máskor viszont a szíveket megfordítják, talán azért is, hogy a bensejében lévő növény ne álljon fejjel lefelé; emögött állhat az az ismeret is, hogy a szív és a vele szimbolizált lelki érzékösség a mindenség szellemi erőit befogadó virágkehely.

Az ábrázolások gyakran stilizáltak, s az életfa szív helyett hármast dombból vagy egyszerűen egy háromszögből is kinőhet. A fák két oldalán, lent és fent is, gyakran ábrázoltak az életfát őrző, s ezért hátrafele tekintő állatokat, madarakat, griffeket, oroszlánokat, az emberben és a világban működő szellemi lényiségek szimbólumait. Ősi, keleti örökségünk, s kolkhiszi-eviláthi hagyományunk ilyen motívumainak talán legszebb példája a Koronázási Palást gallérija, melyen mind a 2. sz. korszak legszorosabb formái életfa-párhuzama, mind pedig a jellegzetes közép-ázsiai, ötörök szív-palmetták is megjelennek. E motívumok a honfoglaláskori ill. korábbi leletek díszítményeitől kezdve a magyar népművészet számtalan tárgyán át máig töretlen folytonosságban virágznak fel a magyar alkotók keze alatt. Feje tetejére állítottnak kell tehát tekintenünk azt a korábbi véleményt, hogy e motívumokat Bizánctól vettük volna át. Az, hogy e motívumkincs bizonyos mértékig ott is előfordul, kb. a 10. század közepe tájától, szemmel láthatóan annak köszönhető – mint a tanulmányom első részében már utaltam rá –, hogy a 867. évtől kb. 200 éven át egy örmény-pártus eredetű dinasztia uralkodott Bizáncban, amely odavonzhatta a kaukázusi mestereket (pl. 989-996 között egy örmény-pártus építész, Tiridat és iskolája építette újjá a Hagia Szófia hatalmas, beomlott kupoláját). De a közép bizánci keresztény művészet *turáni* vonásait nem kevésbé magyarázhatja az a tény, hogy Gyécsa fejedelem idejétől a magyar udvarral is érintkezésbe került Konstantinápoly. A magyar nép tehát tiszta forrásból vette motívumait, legfeljebb időközben a keresztény ikonográfiát sajátította el, míg Bizánc talán épp tőlünk kapta díszítőművészetét, vagy a kaukázusi mesterektől, akik lehetnek keresztény hunok, szabírok is, ugyanazzal a művészeti tradícióval a tarsolyukban, mint a magyarok.

A nagyszentmiklósi kincs 2. sz. korszóján, a régi szerves szemléletnek megfelelően az indadisz, majd a virágfüzér és fűrészfog következik (ami eredetileg, láttuk, leveles motívum), tehát tulajdonképpen az életfa részei. Lássuk most magát az életfát és legszorosabb párhuzamait.

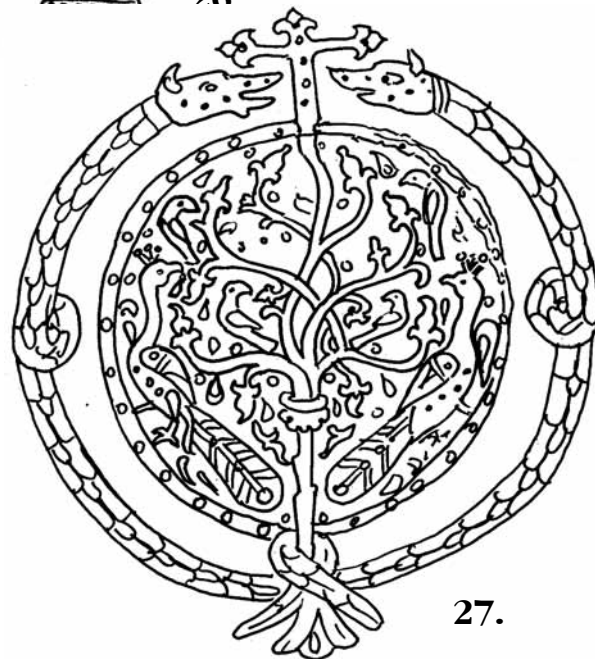
1. Rekeszszománc, Khakuli-triptichon, Georgia, 9-10. sz. Tbiliszi (Csomor, 1996)
2. Rekeszszománc, Limburgi sztaurotéka, Németország (Csomor, 1987)

A velenicei Pala d' Oro oltártábla rekeszszománcos életfái, szívpalmettái, indadíszei egyben a Magyar Szent Korona párhuzamai is (Luigi-Pomorisac) – Lásd: 4., 5., 6., 7., 11. és 27. ábra

3. Csüngő a bolgari-i leletből, Volga-Káma vidék, 8-9. sz. (Zichy és Csomor); a párthus korban kialakult örmény életfás kereszt kacsokhar) változata;
4. Életfa madarakkal
5. Csepp alakú fák, mint a Korona Atya- és Krisztus-képén
6. Életfák a griffek alatt
7. Szt. Eugénusz; a két vállrészén középp-ázsiai türk motívumok
- 8., 9. Boglások vésetei, Minuszinszki-medence, Altaj-vidék (Fettich)
10. Motívum egy grúz ikonról, Gelati (Georgiai szentek életrajza; Csomor, 1987)
11. Életfa, közepén szívpalmettával
12. Életfák a zivijei vagy szaqqizi kincs arany mellédíszeről, Kr. e 8-7. sz. (Brentjes, 1978)
13. Kéménydíz, Aklatjan, Sziszjani-járás, Örményország, XVII. sz. (Brentjes, 1973)
14. Korong, Anars, Szabolcs m. (Fettich)
15. Csüngő, Keszthely, Zala m. (Fettich)

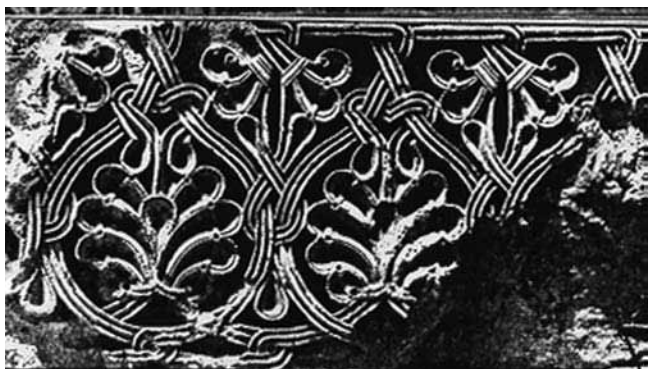
Életfák, indadíszek, szívpalmetták a magyar koronázási jelvényeken:

- 16.-19. A koronán (ld még: a szívmotívumoknál a Pantokrátor-képet)
- 20.-22. A jogaron (Fordított szívpalmettából kinövő filigrán minták a jogar gömbjének tetejéről – 20., és az aljáról – 21.)
- 23.-25. A palást gallériján és a középső Krisztus-figura két oldalán (csak ott) álló oszlopok egyikén
26. Életfa-motívum a 2. számú korszól
27. Keleti életfa háromlevelű ágakban végződő ágakkal, madarakkal

1.

2.

5.

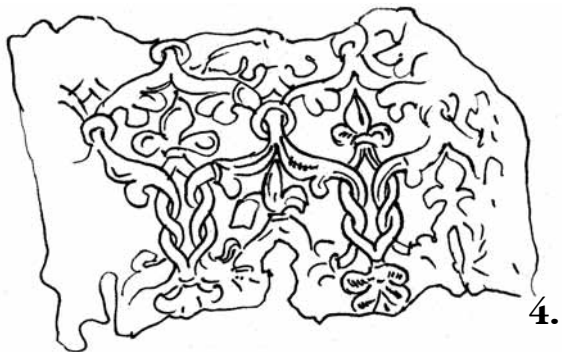
3.

6.

7.

4.

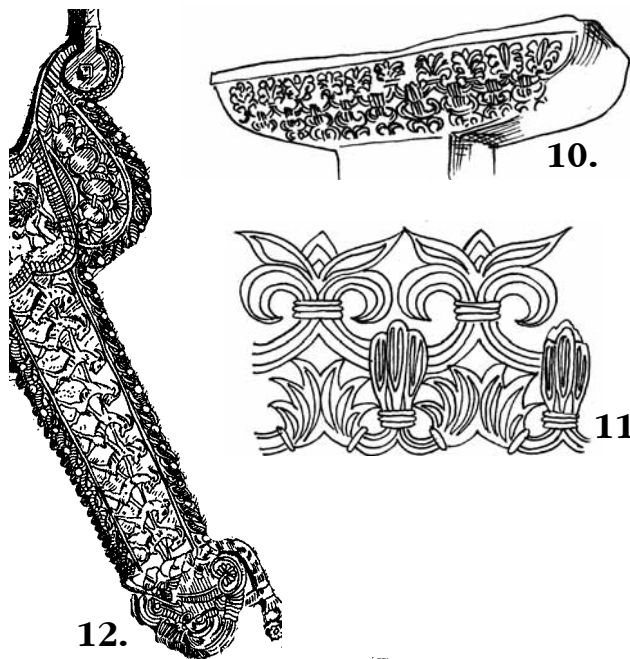
8.

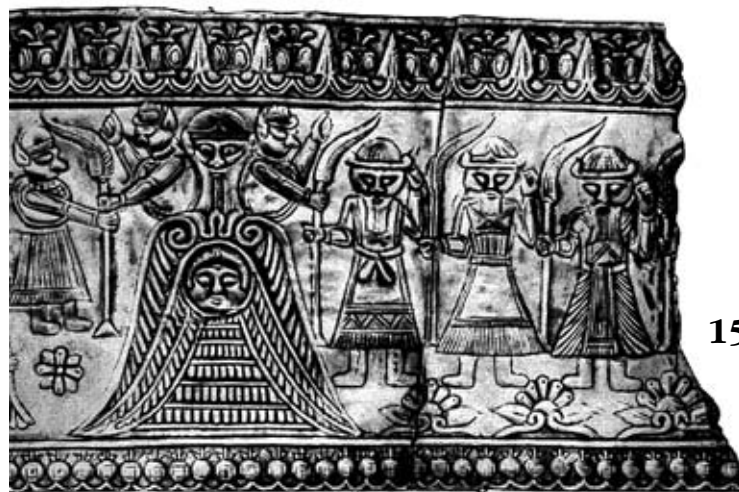
9.

14.

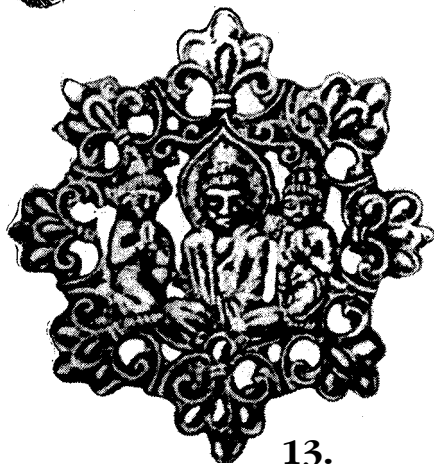
10.

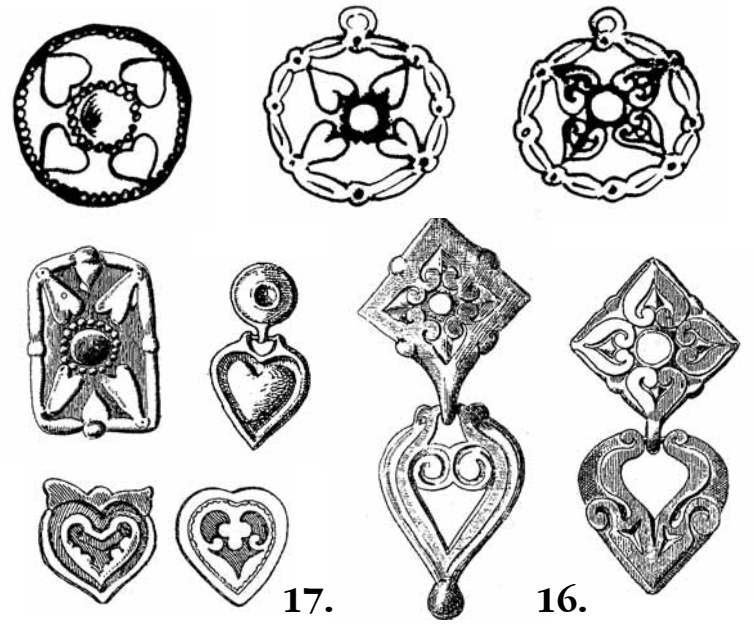
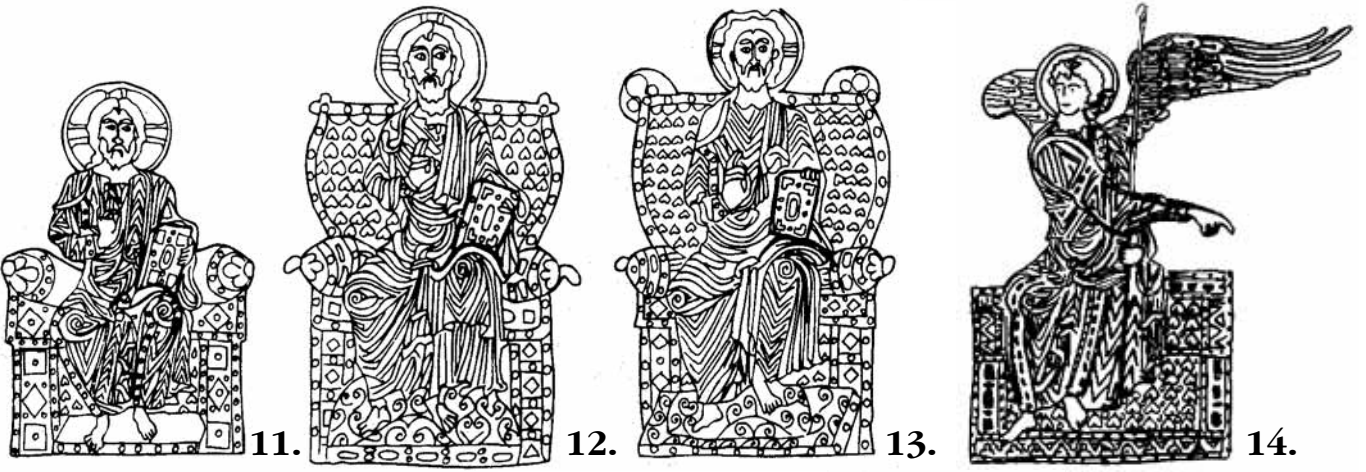
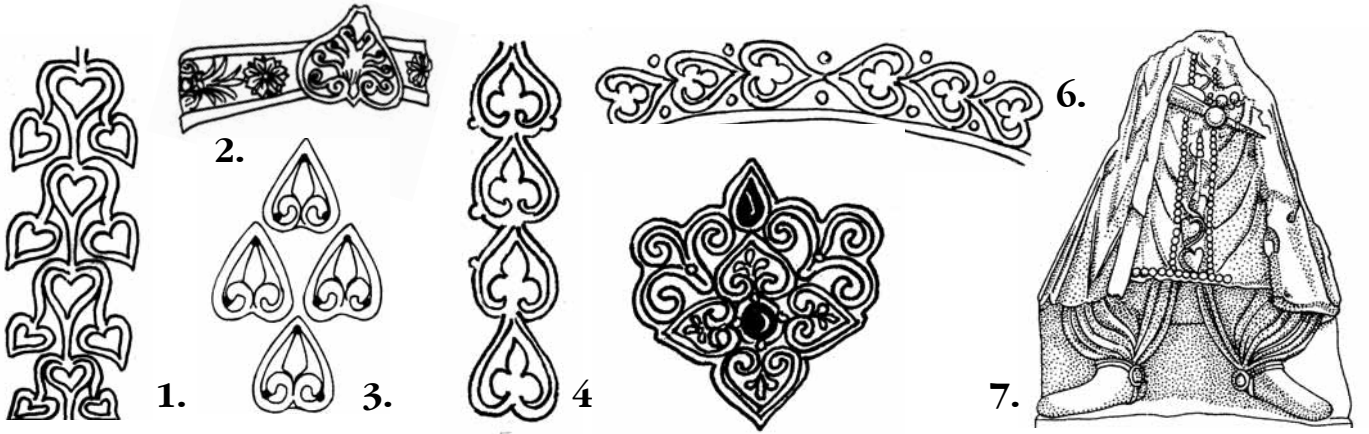
15.

AZ ÉLETFA RÉSZEI: PALMETTÁK ÉS INDAFONATOK

1. Relief, Szantavisszi, Georgia, 11.sz. (M-C.)
- 2., 3. Fríz és szegletkő, Kara Dag kolostora, Antiochia mellett, Szíria, 11. sz. eleje.
4. Istenanya-ikon, Zarzma, Georgia, 11. sz. első negyede (Tsch., M-C.)
Részlet az ikon keretéről; a növények szára – egyébként ezenkívül még a keret két helyén, összesen hétszer! – nagyon hasonlóan fonódik át egymáson, mint korsóknak életfáján. A korsón a zarzmai ikon mestere vagy műhelye hagyta volna eképp a névjegyét?
5. Semokmedi ikon, részlet a háttérből, Georgia, 10. sz. (Tsch.)
6. Életfa, aranylemez a zivijei kincsből, i. e. 8-7. sz.; szkíta művészet
7. A palmetta-motívum egyik ősfarmája, mint szent növény egy loresztáni bronz szitulán (rituális edény); szkíta-mannaj művészet
12. Méd tiszt szkíta motívumokkal díszített kardja egy perszopoliszi domborművön (Ghirshman). A kard hüvelyén a markolatnál palmettasor, a csúcsnál a turáni szívpalmetta (ld. később) egyik korai alakja
15. *Szent növények* egy loresztáni ezüstlemezeről, Kr. e. 2. évezred közepe (Brentjes, 1978)
13. Hun aranyozott bronzdíz, Ak-Beshim, buddhista kolostor, 5-6.sz.; (Brentjes, 1972)
8. Cserépkorsó, Merv, Északkelet-Irán, 10-11. sz. (Brentjes, 1977)
9. Az ún. bécsi szablya v. Atila-kard markolata és hüvelye
4. A csernigovi ivókürt ezüstborításának részlete (Fettich)
11. Párkánydíz, pilisszentkereszti bencés kolostor, 11. sz. eleje (Gerevich; a technikára vonatkozóan ld. az indadíznel mondottakat)
10. Vállkő a 11. századi szekszárdi monostorból (Entz)

13.

AZ ÉLETFA – SZÍV-MOTÍVUM ÉS SZÍVPALMETTÁK

Számos kaukázusi, közép-ázsiai, szkíta-türk példa van a korsó életfájának fordított szív mintájára. Bár a korsó szív mintájának párhuzamai formailag nem mindig jelennek meg azonos módon, de tartalmilag megegyeznek: a fordított szív, belsejében palmettával, ugyanazt a jelentést hordozza, mint a korsó életfájának fordított szív alakú gyökere: a korsón ugyanaz a növény, fa sarjad ki a szívből, amelyet másutt „még” a fordított szív belsejében, szív-palmettaként ábrázoltak. Mindkét esetben az emberi szív által jelképezett átélő, beleérző lelkeség és az ún. éterikus életerők kapcsolatára történik utalás, melyeknek a növekedési-formaképző-növényi életfolyamatokban kifejtett hatásmechanizmusa ismert a szellemi-beavatási tudományban. A szívekbe elültetett szellemi életmag csírájáról van itt szó, ami *égigérő fává* lehet bennünk: ha az életet szeretettel ápoljuk. A szkíta-turáni hagyomány szív-motívumait azonosnak vehetjük a görög gondolkodók *logosz szpermatikoszával*, a mag-logossal vagy ősertellemmel, amiről Herakleitosz írja: *a léleknek logosza van, önmagát növelő*; az Upanishádok szerint is *‘Atman (magasabb én) a szívből él’, Atman fény a szívből, mely a mindenben túli fényvel azonos* (Eliade; ld. még Z. Tóth Cs.: *Egy szkíta díszítőmotívum elemzése*, Országépítő, 1997/3-4)

1. Párthus rhyton fríze, Nisza, Ékelet-Irán, Kr. e. 2-1.sz. (Stawiski)
2. Szívpalmettás saruszij márvány istenszoborról, Ai-Khanum, i. e. 3-2. sz. párthus kor eleje (Stawiski)
3. Szívpalmetták, Tengdik-kurgán, Közép-Ázsia, Kr. e. 3-2. sz. (Csomor)
4. Szívpalmetták bizánci miniatúráról
5. Mongol ékszer filigráns csüngője 1905-ből (Zichy)
6. A hidegségi templom szentélyének festett fríze, 12. sz. (Entz)
7. Kusán szobortorzó, Szorkh-Kotal, Kr.u. 1-2.sz. (Stawiski)
8. Hun szőnyeg fejedelmi sírból, Noin Ula, Altaj, Kr. e. 2.-1. sz. (Brentjes, 1978) Részlet a szőnyeg szegélyéből: szív mintás mezőben szarvasra lecsapó sas;
9. Fordított szív palmetták cseréptál peremén, Afrasziab/Szamarkand, 10. sz. (Brentjes, 1976)
10. Avar szíjvég, Pancsova (Fettich)
- 11.-13. Pantokrátor-képek; Szent Korona, Khakhuli-ikon (Georgia), Róma
14. Zománckép a Pala d'Oro-ról, 10-11. sz.; szívek az angyal trónusán
15. Szaka-szodg ezüstkanna, 6-7. sz. (Brentjes, 1976)
16. Honfoglalás kori magyar boglárók különböző lelőhelyekről (Zichy)
17. Boglárók a bolgár-i leletekből, Káma-mellék (Zichy)
18. Magyar mesterre utal, hogy Piroska-Iréné, Szt. László királyunk bizánci császárné lett leánya ugyancsak türk motívumos, szív palmettás ruhát visel a Hagia Szófia egyik mozaikján
19. Hasonló kettős szív-motívum; boglár az adonyi leletből (Zichy)
20. Hun freskó, Balalyk-Tepe, Üzbegisztán, 5-6.sz. (Brentjes, 1972)
21. Magyar boglár-jellegű, szívalakos díszítésű „életkönyve” Krisztus kezében, mozaik, Hagia Szófia, Isztambul, 11. sz. (Kádár); a szíves díszítőelem a 9-10. századig hiányzik a bizánci művészetből
22. A dunaszekcsői korong
23. Magyar szíjvég, Martinovka, Kijevi korm. 9. sz. (Fettich)
24. Győr és Veszprém megyei széktámlák
25. Az első ismert céheskancsó alsó része, Vas m., 1680.
26. Faragott mángorlók: Dunántúl (1826), Kisalföld (1825) és Zala megye

18.

20.

21.

25.

19.

22.

23.

26.

24.

AZ ÉLETFA – KÉT ALKÍMIAI PÁRHUZAM

1. Az alkímia 11. „kulcsa”, művelete a Bölcsék Kövének augmentációját (növekedését) ábrázolja a magyar származású híres alkimista, bencés szerzetes, Basilius Valentinus egyik művében (*Chymische Schriften*, Hamburg, 1717.). Az emberi szívben (érzőképességben) élő egyesített nap- és holderők hasonlóképpen kihajtanak a szívből, mint korsónk életfája vagy a zalai mángorlók faragásain a stilizált rózsza (nap) és a tulipán (hold). A 11. kulcs tükröszimmetrikus oroslánjai két erőáramlat egyesülését fejezik ki (jobb-bal, fent-lent) a vérkeringés során (két vércső). Az oroslánon ülő nőalakok a vér éterikus erőinek uralmát jelzik a vér fizikai testhez kapcsolódó erői felett. Más alkímiai képeken az összenőtt fejű oroslánok szintén e művelet szimbolikájához tartoznak; középkori ábrázolásaik szintén Keletről származnak (nálunk pl. Gyulafehérváron vagy a budai Úri utcában láthatók) Részlet

2. Ugyanannak a valóságartománynak egy másik megfogalmazását láthatjuk a rózsakeresztes-alkimista kép, a Mons Philosophorum (Bölcsék Hegye) egyik részletén (a *Geheime Figuren der Rosenkreutzer* c. 1785-ben kiadott munka éppen 11. tábláján; ld. még Z. Tóth Csaba: *Mons Philosophorum*, Országépítő, 1994/4.). A képhez mellékelt verses kommentár utal a szívben összegyűjtendő belső, éterikus fényre, ami a Bölcsék Kövéhez vezethet a Hegy csúcsán:

*Dann auch im Fass zur rechten Hand
SOL LUNA des Firmaments Verstand.*

*Der Senior so pflanzen thut,
Radix rubeam et albam gut.*

*Nun fahrt du fort mit Bestandigkeit,
Arbor artis sich dir erzeigt, ...*

(NAP HOLD a dézsában jobb kéz felől
S a Firmamentum fénye tündököl.

Így ültet a Senior ott
Radix rubeam et albam-ot.

S ha kitartóan folytatod,
Arbor artist megláthatod. – ford. Z.T.Cs.)

A szívet gyakran szimbolizálták edénnyel (pl. egyiptomi hieroglifén), így nem meglepő, ha itt egy dézsa szerepel szív helyett. Hogy mégis *jobb kéz felől* van a szöveg szerint, ennek az a magyarázata, hogy az ezoterikusok az éterszívet, a fizikai szív éteri-szellemi forrását ezen az oldalon tudták. A nagyszentmiklósi korsó életfája, más analógiákkal együtt (anarcsi korong, zalai mángorlók, 11. kulcs, georgiai rekeszszománcok stb.) származhat az ősi káldeus alkímia jelkészletéből, melyet lényegében az európai alkimisták is átvettek, arab, perzsa, bizánci közvetítéssel. A magyarság – bár sokáig még a szív, a vér erőinek szkíta-káldeus zabolátlanságát is megélte (v.ö. Jeremiás, 4,11-13.,29., 5,15-17., 6,22-23, és Habakuk, 1,6.) – úgy tűnik még az elő-ázsiai tiszta forrásból vehette fel a káldeus misztériumokat, s innen kerülhetett a magyar néphagyományba a szíves/edényes/életfás alapforma, mint a nép keze által ösztönösen megőrzött ősi szellemi-beavatási szimbólum. A magyar motívumban, mint jeleztem, kifejeződik az emberi „közép”, a fent és a lent közti kiegyenlítés, a szív titka és útja. Ez az út, amely a mélyebb átéléseink tudatosításában, és a megismeréseink átélésében áll (ld. antropozófiai szellemtudomány), a valódi magyar útnak tekinthető. A racionális és imaginatív lelkierők, az ész és átélés egyesítésére, harmonizálására törekedve, valódi szociális impulzusok is életre kelhetnek, a magyarság sajátos, Karácsony Sándor által leírt „mellérendelő” lelkialkatának megfelelően. Figyelemreméltó, hogy a valamiképpen *mindig középben*, Kelet és Nyugat határmezsgyéjén (Kaukázus, Kárpát-medence) élő magyarság egész kivételes módon megőrizte és szinte rendszeresen alkalmazta díszítőművészetében ezt a szíves-életfás motívumot, dacára annak, hogy történelme során hol a Nyugat, hol a Kelet akarta kiirtani a tudatából valódi feladatát, az erők kiegyensúlyozását itt, középben. Az igazi manicheizmus is – nem az, amit csak a torz, gyűlölködő kvázi-keresztény elleniratokból ismerünk – a *közép*, a szív misszióját, a rossznak a jóval történő megváltását hirdette – a régi magyarság több forrás szerint ismerte a Perziából a Kr. u. 3-4. században elterjedő, a vallások lényegét továbbadni kívánó manicheizmust (Szt. Gellért élete, Photius; Ipolyi, Fehér M. Jenő, Sebestyén L.). A modern, közép-európai magyar feladat azonban természetéből fakadóan nem vihető végbe mások, az itt élő népek nélkül. Erre már Németh László is rámutatott: *A magyar sorskérdések olyan megoldhatatlanul nehezek, hogy az a mozgalom, amely megoldja őket, okvetlenül európai mozgalom is; a magyar reform vagy a környező népek számára is példa, vagy nem reform.*” (A minőség forradalma)

1.

2.

A SZALAGFONAT

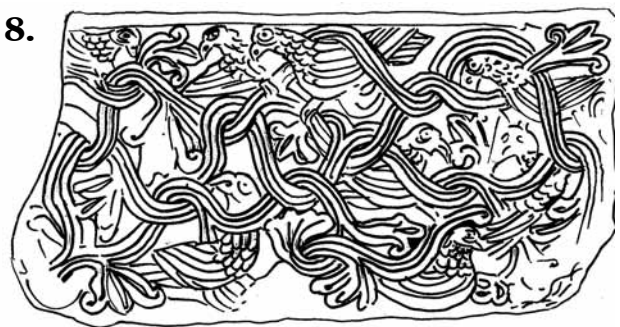
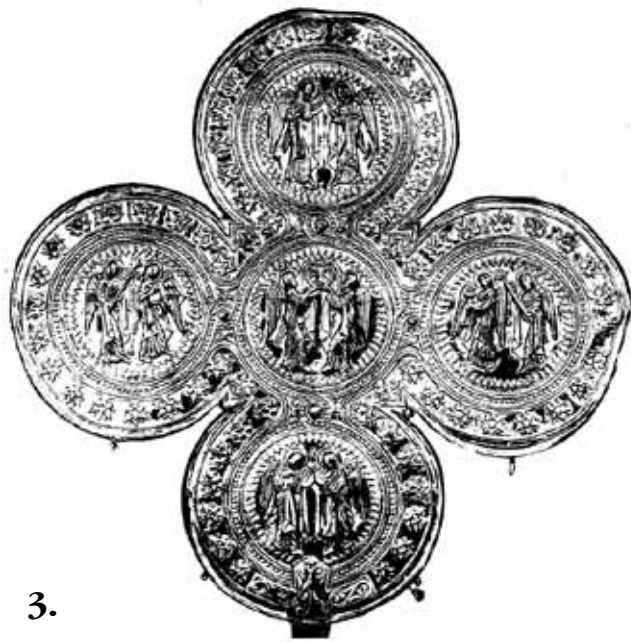

A legközvetlenebb párhuzamok Georgiából valók, de az előkép egy szumir főpapi díszablán látható, feltehetően szakrális jelentéssel (négy világ – négy őselem egymásba fonódása?). A szalagfonat Georgiában és Örményországban gyakran olyan formájú, mint amilyen a buddhista hagyomány örök életet jelképező, egyik szerencsét hozó jele, a *végtelen csomó*. A keletről érkező heftalita hunok is magukkal hozhatták ezt a motívumot (lásd még: a mágiikus csomót egy dél-oroszországi leleten Fettichnél és a magyar királyi jogar csúcsán, de emlékeztethetünk a régi magyar viselet vitézkötéseire is).

1. Körmeneti kereszt, Breti, Georgia, 994-1001 (M-C.)
A tartógömb szalagfonata szinte tökéletes párhuzama a korsóéának. Ismerjük a kegytárgy készítőjét is: Gabriel Saparelinek hívták (Szapari, v. Szabir Gábrriel), aki magát is megőrkítette a szalagfonatos négy képmező egyikén (Bagrat királlyal és annak Gurgen nevű fiával együtt, ami azt jelenti, hogy a király ötvöse lehetett). Az ötvös a régi ibériai Sapara nevű településről származhatott, amely neve után ítélve szabírok lakta helység vagy szabir alapítás volt; Sapara közelében feküdt Zarzma.
2. Rhipidion, Mesztia, Georgia, 9. sz. (M-C., Tsch.)
3. Rhipidion, Zarzma, Georgia, 11. sz. (M-C., Tsch.)
4. Oszlopláb, Kutaissi, 11. sz. (M-C.)
5. A fonatdísz ősmintája manaj aranycsészén, Hazanlu, Kalardast, Ény-Irán, i. e. 2. évezred (Brentjes, 1978), és
6. Szumir főpapi díszablán, i. e. 3. évezred (Zakar); a tábla tetején füles látható, mint a nagyszentmiklósi korsókon
7. A velencei Török tál belső pereme (Csomor, '96)
8. Márványtörredék, Somogyvár, bencés apátság, 11. sz.

1.

EGYÉB MAGYARORSZÁGI PÁRHUZAMOK

1. Oszlopfő a veszprémi bazilikából, 11. sz.

2. Szt. István kőkoporsójának szalagfonatos, rozettás faragása, kerubjai, életfája szoros analógiában állnak az örmény-georgiai szalagfonatokkal, rozettákkal, a mesztiai kereszt alsó kerubjával, két rozettájával.

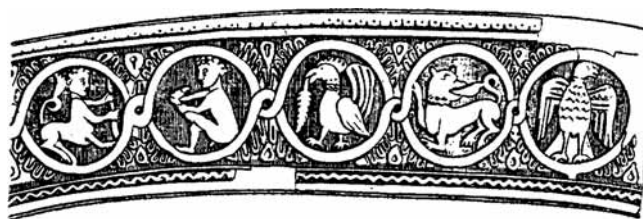
3. A Jászberényi Múzeumban őrzött Lehel- vagy jász kürt (Hampel, 1903). Szalagfonatos, figurális faragványai alapján az elefántcsontból készült jász kürtöt is kaukázusi párthus-hun munkának tekinthetjük, csakúgy, mint két párhuzamát, melyeket a prágai Szt. Vid templom kincstárában őriznek. Ez utóbbiak valószínűleg Magyarországról kerültek oda, amikor 1270-ben az épp elhunyt IV. Béla király leánya, Anna hercegnő értékes családi ékszereket vitt magával vejéhez, a cseh Ottokárhoz. A kincs egy része – két korona, a jogar, a díszes korsó, s Attila sok más felmérhetetlen értékű ékszere – visszakerült, de úgy látszik a kürtök nem (ld. Ipolyi Arnold, Magyar Mythologia, p. 505.; *díszes korsón* valószínűleg a svájci St. Maurice-ban őrzött ún. Nagy Károly-kannát kell érteni, amit az utolsó Árpád-házi király, III. András özvegye, Habsburg Ágnes vitt magával Svájcba; egyértelműen késői avar-párthus munka, amit talán a „kalandozók” szereztek vissza a 10. sz.-ban Nyugatról; ld. Csomor, 1996). A jász kürt kentaurjai, levélszerű farkvégződéseikkel, aztán a griffek, a sas, a háztető cserepei, a fonatok, mind a kaukázusi szkíta stílust idézik. Az egyik prágai kürt száján ugyancsak egy szarvast megragadó griff a dísz, mint a nagyszentmiklósi 2. sz. korszón (ld. később). Egyébként mind a jász, mind a prágai kürtökön akrobaták, gladiátorok láthatók, ami arra vall, hogy a kürtöket amfiteátrumokban, harci játékokon, kocsiverse-nyeknél használhatták (a prágai kürtökön kocsihajtók is vannak). Ez a párthus kori Örményországban vagy környékén is lehetett, ill. Bizáncban, bizánci fennhatóságú pontus-i, kolchiszi (Ny.-Georgia) városokban. A bizánci vonatkozások nem zárják ki a kürtök szkíta eredetét, azt sem, hogy készíthették párthus-hun mesterek bizánci megrendelésre, és kerülő úton, bizánci ajándékként juthattak a magyar királyi kincstárba. A jász kürtöt a jász kunok kapitánya régente minden nagyobb ünnepi felvonuláson meg is fújta.

4., 5. Részletek a második gyulafehérvári székesegyház déli kapubéltéről (Entz)

Említésre méltó, hogy a főkapu boltíves előcsarnoka, amely a főhajó teljes magasságáig fölnyúlik, példa nélkül áll az európai építészettörté-
netben. Nagyon úgy tűnik, hogy a párthus *íván* jellegű építészeti megoldást tükrözi (Götz), melyet az örmény építőmesterek is magukkal hozhattak (örmények honfoglaláskori betelepülését már a Kézai, majd a Thuróczi krónika is említi); ennek az *íván* megoldásnak az emlékét őrzi pl. Georgiában a kutaisszi-i Bagrat katedrális déli kapuboltozata, a Kuma menti Magyarváros 1780-ban még viszonylag jó állapotban lévő épületei (Pallasz rajzai nyomán Bendefynél – lásd: *Országépítő*, előző rész), nálunk a „pávafarkos” székely házhomlokzatok (ld. Pap Gábor, *Jó pásztorok*

hagyatéka), ill. ez a párthus kapuboltozat volt az előképe a mohamedán építészeti *liwan*-jainak is; a párthus *íván* mintája Baktay szerint lehetett a szkíták által használt hatalmas társzekerék íves sátozteteje, de emlékeztet az ősi indiai faépítészettől származó *kudura*, egy patkóalakú magas kapuboltozatra is (Baktay)

3.

1.

2.

5.

A NÉGY FIGURÁLIS ÁBRÁZOLÁS

Én pedig azt mondom, hogy abban az órában, amikor Turk ott volt, az Oroszlán csillagzata felkelőben volt, a Mars a Holddal konstellációban volt, s a Vénusz a Nyilasban volt...

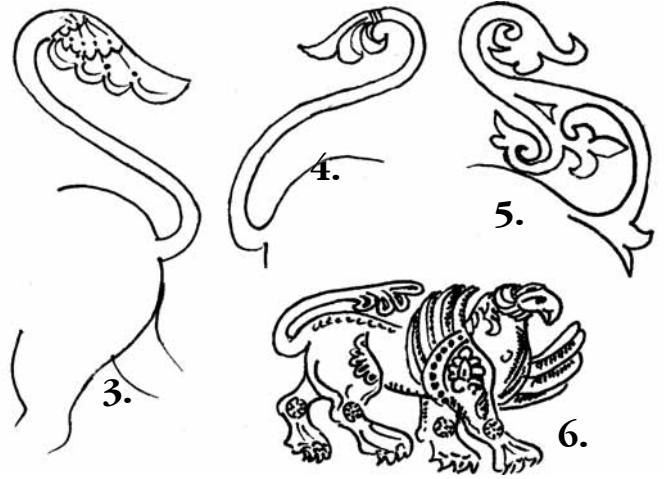
(12. századi perzsa kézirat a türkök eredetéről; Kmoskó M. nyomán)

A 2. sz. korszó égi vadászat c. jelenete (1.) és egy 1188-as georgiai kódex miniatúrája (2.) között feltűnő tartalmi, formai hasonlóság áll fenn. A miniatúra a Nyilas csillagképet szimbolizálja egy asztronómiai értekezésben (Amiranasvili, 1950).

A fő különbség mindössze annyi, hogy a korszó készítője szétbontva, külön-külön ábrázolta azt a lényt, amely a miniatúrán egyesítve van: az oroszlánt, az embert, a párducot (v. sárkányt). A miniatúra teljesen elűt az antik Nyilas-ábrázolásoktól, melyek általában hátrafelé nyilazó kentaurok. A figura háromágú frígiai süveget visel, amely megtalálható az ókori Khorezm és Elő-Ázsia domborművein, szobrain, a hattiknál éppúgy, mint a masszageta vagy daha szkítáknál. A korszó emberfejű szárnyas oroszlánja is visszatérő motívum Elő-Ázsia művészetében (pl. a szaqqizi kincs arany mellédszén).

Tehát oroszlán, hátrafelé nyilazó ember, hátulról támadó fenevad itt is, ott is. Egyértelműnek látszik, hogy a 2. sz. korszó e jelenetében a Nyilas állatövi jegyét ábrázolták. A korszó oroszlánjának – mely maga is emberfejű keveréklény – szárnya is kifejezi, hogy a képnek égi vonatkozásai vannak. A fej szakállas, méltóságteljes, jupiteri vonásai összhangban állnak azzal a csillagászati ténnyel, hogy a Jupiter planéta a Nyilas időszakban van ún. uralmi helyzetében, domicéliumban.

A korszó párducának, oroszlánjának és griffjének jellegzetes levélszerű farkvégződése megjelenik a georgiai Szantavisszi templomának griffes reliefjén (3.), egy, a georgiai Gelatiból származó kerek domborítás oroszlán-figuráján (4.), az örményországi Achtamar 10. század eleji templomának egyik faragványán (6.) és egy ugyancsak örmény üvegcsészén (5. Brentjes, 1973; a szkíta-párthus állat-ábrázolás Párthus Szent Szahak alakja mellett az ősi hagyomány erejét bizonyítja; a griffeknek őrző szerepük volt a keleti világképben), ill. a jászkürt oroszlánjain, griffjein, kentaurojain. Leveles végtagú, fejű lovak és oroszlán ábrázolásai láthatók honfoglalás kori leleteinken is (Aldebró, Ibrány, Karos).

A nyilazó alak pánttal díszített feje és lángnyelvszerűen kunkorodó hajfürtjei erősen emlékeztetnek Kr. e. és u. 2. század közötti párthus pénzek királyainak fejdíszreire (II. Artabanus, II. Mithradates, I. Gotarzes (7. – i. e. 91-78.), Vardanes, I. Vologases, IV. Artabanus, II. Vologases (8. – i. u. 105-147.)), amellet, hogy nyilvánvalóan – itt is, ott is – kifejezik a naphos szoláris karakterét (kusán nemesek, uralkodók is csak egy hajpántszerű diadémot viseltek).

A hátrafelé nyilazó szkíta-turáni harcost nem kell bemutatni: ezt a haditechnikai kuriózumot írják le az ámuló historikusok (és klasszikus írók is, pl. Seneca, Horatius, Vergilius) mindenekelött a párthus, majd a hun, avar, magyar népeknél. *Nam jacit ante retro, quod debes credere Petro* – előre s hátra lőnek, higgy nekem, Péternek – írja a magyarokról Zittai Péter, kőnigshofi cseh apát 1300 körül. A turáni nyilazókat utánozva egy korai szászánida (4-5.sz.) ezüst csésze ábrázolása, mely a kelet-orosz-

9. Kusán könnyű- és nehézlovasság, relief, Khalcsajan, 1-2. sz. (Stawiski)

országi Permbe, a Közép-Urálon innen került elő a múlt században (Hampel, 1884.), és a pártus tradíció fennmaradását jelzi egy késő középkori örmény templom kőfaragványa.

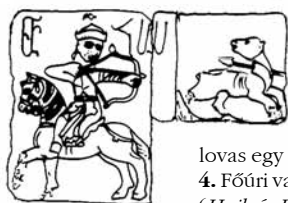
1.

2.

3.

4.

1. Pártus lövés ábrázolása, késő Han-kori harci szekéren (Hermann)
2. Magyar nyilazó az aquileai dóm freskóján (Lázár)
3. Pártus lövést utánozó perzsa lovas egy százszánda csészén (Hampel, 1884)
4. Főúri vadászat, Szanahin, Örményország, 1321. (*Hajk és Bél harca*)

Ha az *égi vadászat* a Nyilas-csillagképet ábrázolja – márpedig ez teljes bizonyossággal állítható –, akkor kézenfekvő, hogy a többi jelenetben is hasonló tartalmakat lehet keresni. A Nyilassal szemben lévő jegy az Ikrek. Az Ikreket ugyanaz a grúz csillagászati értekezés verekedő, egymásba kapaszkodó hunok alakjaival ábrázolta. (5.)

Korsónkon a *győztes fejedelem* képe (6.) a Nyilas jelű *égi vadászzattal* szemben helyezkedik el: lehet, hogy az Ikrek küzdelmének győztesét láthatjuk benne? Az Ikrekben van erőben a felszálló holdcsomópont, melynek neve *caput draconis*, sárkányfej. Talán ez magyarázza, miért kellett a lovasat úgy ábrázolni, hogy épp az üstökén ragadja meg legyőzött ellenfelét, s hogy még egy levágott fej is van a nyergén. A korsó készítője úgy tűnik, továbbfogalmazta az Ikrek jelentéstartalmait, hogy kifejezhesse az Ikrek lunáris aspektusát is, a holdcsomóponttal kapcsolatban. A korsó Ikrek/Nyilas-párosában az is kifejeződik nézetem szerint – az előbbiekkal összefüggésben –, hogy egy belső, égi-szellemi küzdelem, a sárkány – saját árnyékunk, a tévedéstől a tudatos gonoszságig – legyőzése (Nyilas) hozzátartozik ahhoz, hogy a külső síkon az ellenséget az igazság erejével győzzük le, ne pedig a le nem győzött sárkányerőkkel, hiszen ez utóbbi eset a sötétség győzelme volna. Az oroszlánon lovaglás itt is a vér erőinek megzabolozását jelenti. Az Ikrek/Nyilas-páros más kozmikus vonatkozásban is jelentős, és indokolt, hogy helyet kapjon egy Európa és Ázsia határán készült alkotáson: köztük ível át ugyanis a Tejút, az Ikrekben felszálló, a Nyilasban

5.

6.

leszálló ágával. Opálos szalagja nálunk a székely *Hadak útja*, melyen – a Csaba-hagyomány szerint – *fényes hadak némán vonulnak éjente az égen fölfelé* (felszálló ív), majd *a dicső hadtársak, mint hallgatag szellemek... leszállnak ott, hol a kék égboltozat ama havasokkal ölelkezik, s... nincs halandó erő, mely megállhatna a halhatatlanok előtt*. (Ipolyi, *Magyar Mythologia*). A régi hun hagyományt megőrző székely-magyarok minden jel szerint a Tejúttal kapcsolták össze az elesett harcosok lelkeinek szellemi látásukban észlelt útját, vonulását, s ily módon a szellemi világból várták – az újramegtestesülő – Csaba királyfit, mint nemzeti megváltó hőst. Kínában régen az év is a Tejút felszálló ívének jegyében, az Ikrek (ott Patkány) havában kezdődött.

7.

Ha eddig az Ikrek/Nyilas megfelelőit találtuk meg a korsó két jelenetében, akkor a másik kettőben erre a tengelyre merőlegesen a Szűznek és a Halaknak kell megjeleníteniük. Az *égberegadás* jelene (8.) részben mutat is hasonlóságot a csillagászati értekezésben (Amiranasvili, 1950) szereplő Szűz jeggyel (7.), és párhuzamként idetartozik az egyik cserdyni ezüst tál.

8.

Az *állatküzdelemre* azonban, mely szarvast leteperő griffet ábrázol (9.), már nem rímel sem a Halak, sem keleti megfelelője, a Kakas szimbolikája, legalábbis pillanatnyilag nem ismerek olyan, a szoláris zodiákussal kapcsolatos asztrológiai vonatkozást, amely erre a jelenetre illene. Pedig ha a négyből három megfelelést sikerült találni, akkor a negyediknek is van valami köze ezen a síkon a többi háromhoz. Talán az égbolt e tájékának régi magyar vagy keleti csillagmitológiája vihet a megoldáshoz közelebb. Az mindenesetre érdekes, hogy ha csak hipotetikusán is elfogadjuk a griffes jelenet és a Halak azonosságát, megkapjuk a ma egzakt tavasz-nyár-ősz-tél pontokat, a Halak-Iker-Szűz-Nyilas keresztjét, mert

kb. 2000 éve a tavaszpont a Kosból a Halak jegyébe hátrált, s a tavaszi napéjegyenlőség már nem a Kosba esik, hanem a Halak jegyébe, s hasonlóan a többi sarkalatos pont is hátrált egy jegynyt. A korszó készítője ezt a precessziós korszakváltást is „belekalkulálhatta” művébe. A korszó képei az égtájaknak is megfeleltethetők: Kelet az *állatküzdelem*, Nyugat az *égberagadás*, Dél, vagy a korszó *nappali* oldala a *győztes fejedelem*, Észak, vagy a korszó *éjszakai* oldala az *égi vadászat*.

A fent említett lunáris zodiákus vagy holdállomások (hind. nakszatrák) felől közelítve azonban meglepő módon pontosabb kozmikus megfelelésekre bukkanunk. Az indiai asztrológiában részletesen kidolgozták a Hold és a tizenkét állatövi jegy kapcsolatának jelentéseit. Ez azon alapszik, hogy a Hold 27 és 1/3 nap alatt teszi meg útját a teljes zodiákus alatt (360°), melyet a Nap egy év alatt jár körbe. Így a Hold 13°20'-ként más és más szellemi-kozmikus helyzetet tükröz, inspirál egy-egy zodiákus jegy előtti elvonulásakor. Négy, egymással szemben lévő holdállomás jellemzése többszörösen is jól illik a 2. sz. korszó négy jelenetére:

– a *győztes fejedelem* eszerint megfelel a 6. holdállomásnak, melynek szanszkrit neve ARDRA, azaz: az *elnyomó*, a *szorongató* (Ikrek 6°40'-20°), szimbóluma: a *könnyecsepp*, jelentései, ideái pedig a következők: vizes, iszapos, nyirkos, hűvös, leves, kényes, érzéssel telített, meleg, laza, petyhüdt, lágy, áradó, cseppfolyós, csepegő, csörgedező, folydogáló, olvadó, síró; könny, jajgatás, bánat, szenvedés; szorítani, szorongatni, összezúzni, törni, darabolni, szétdőrszölni, összekeverni, elborítani; felülkerekedni, felülmúlni, elnyomni, alárendelni, zsarnokoskodni, rendkívüli győtrelem, elsovastani, feldűlni, meggyilkolni, eltaposni; kiáltani, üvöltölni, iszonyatos, rémítő, fukar, vadász, vadászkutyá; napkelte, nap heve, északkeleti vidék. Az emberi testben: a magzat, a fej és haj, ill. a fej hajjal borított része, a koponya (!).

– az *égi vadászat* képe részben megfelel a 20. holdállomásnak, melynek neve PURVASADHA, a *legyőzhetetlen* (Nyilas 13°20'-26°40'), szimbóluma: a *rosta*; ideái: érvényben lenni, győzni, felülkerekedni, hódítani, meghíúítani, erőszakot tenni, szembeszállni, ellenállni, kibírni, beletörődni, elnőzőnek lenni, kímélni, újtágra engedni, jóváhagyni, tartózkodni valamitől, fölényre törekedni, békésen kívánni az alkalmas időt; áthatolni, elterjedni, benne rejleni, együtt létezni; türelem, kitartás, megbocsátás, engedelmesség; teljesítés, bevégzés, végére jutás, jóllakottság; szétáradni, átjárni, eldönteni, felszín, víz. Az emberi testben: a felső lábszár, comb. – az *égberagadás* jelenete analóg a 13. holdállomással, ez HASTA, az *erősen tartó kéz* (Szűz 10°-23°20'); szimbóluma: a *kéz*; ideái: kézben tartás, mennyiség, massa; kiterjedni, kinyitni, fölfedni, feltárni, lenyírni, aratni, kaszálni, bevetni; kacagni, csúfolni, nevetségessé tenni, trefálni; felélenkíteni, ösztökélő, serkentő, biztató, élesztő, hajítás, létrehozás, fenntartás, biztatás; kinevezni, felszentelni, engedni, jogossá tenni, elfogadni, ellenőrizni, parancsolni, sürgetni, kergetni; felülmúlni, legyőzni, leahagyni, kitűrni; kézírás, kezűgyesség. Az emberi testben: a kezek.

– végül az *állatküzdelem* átvitt jelentéseit tükrözi a 26. holdállomás, UTTARA BHADRAPADA, a *bírálat tüzeiben égető* (Halak 16°40'-30°); szimbóluma: a *kunyhó mellett vetett ágy*; ideái: égni, büntetni, fenyíteni, szigorúan fogni, perzselni, bíráltni, lobbanékony, maró, csípő, meleg, égető, szenvedélyes, dühös; égő vágyat kielégíteni, kiszáradni, kiapadni, elhallgatni; tűzzel kínozni, hőségstől szenvedni, szorongatni, háborgatni, bú, gond, szomorúság; megérzés, szorongás, vezeklés, bűnhődés, öné-mésztés, önpusztítás, bánat, aggodalom, lelkiismeretfurdalás, kínos álla-

pot; esni, kiesni, aki elment, aki elpusztult; ejteni, esést okozni, hibára rámutatni, kritizálni, kigyomlálni, irtani, akit bírálhat ér. Az emberi testben: az oldalbordák, deréktájék, lágyék, talpak. (kéziratos fordítás ismeretlen szerzőtől).

A következő meglepetés akkor ért, amikor kezembe került az „ismeretlen szerző”, a 6-7. századi indiai csillagász, Varahamihira művének angol kiadása, a jelen tanulmány megírásakor (a mű egyébként nem tartalmazza a holdállomások jelentéseit). Az asztrológus – aki Mágá Brahmáná volt, perzsa zoroasztrianusok egyikének leszármazottja, kik a keresztény éra elején érkeztek Indiába – az indiai Jaina tradíció alapján leír egy ún. *nyolcvanhat arcú* (sadasitimukha), azaz 86°-os zodiakális aspektust, amely a Mérleg 0°-tól kezdődően négy egyenlő, 86°-os ívre tagolja a nappályát: *Van egy sadasitimukha Szűz 14°-nál, Ikrek 18°-nál, Halak 22°-nál, és Nyilas 26°-nál* (III, 23-24). Ebben a 4 x 86°-os felosztásban megmarad egy 16°-os ív:

Mérleg 0° - Nyilas 26°	Halak 22° - Ikrek 18°
Nyilas 26° - Halak 22°	Ikrek 18° - Szűz 14°

A fennmaradó ív Szűz 14°-tól Mérleg 0°-ig zárja a kört.

Mármost ezek a fokszámok Nyilas 26°-tól Szűz 14°-ig mind belesnek a fent leírt holdállomások intervallumaiba. A kieső 16°-ról így ír a kommentár: *A modern Suryasiddhanta (XIV,6) azt állítja, hogy a 16 nappal, ami nem esik bele egy sadasitimukhába, fel kell áldozni egyet az Atyáknak (Pitr); e gyakorlat értelme nem ismeretes.* A nagyszentmiklósi kincs 2. számú aranykorsójának figurális domborművei egy, az indiai asztrológiában ismert kozmikus-szellemi összefüggést tükröznek, annak különböző jelentéstartalmaival.

Aranyműves mesterünk bizonyos Kelet-Nyugat, nap/hold-szintézisre törekedett, hiszen bár ismerte és alkalmazta az indiai holdállomások jelentéseit, ezek ábrázolásmódját igyekezett a Mediterráneumban használatos nap-zodiákushoz igazítani, és Ikrekben, Nyilasban *fogalmazott* az ázsiai zodiákus Patkány és Ló jegye helyett (ld. még a Holddal összefüggő időszámításról, Kállai Géza: *Új hold! Új király!*, Valóság, 1985/3, a 19 éves Metón-ciklus és az Árpádkori trónviszályok összefüggései az 1000. évtől). S hogy miért kellett így „betájolni” a korszó? Egyszerűen azért, mert egykor szokásban volt, hogy a tárgyakat, díszítéstük révén, valamiképpen a kozmoszhoz, a kozmosz szellemiségével hozzák összhangba, a teljes világot fejezzék ki, ne csak a földet; különösen akkor, ha rituális, áldozati eszközökről volt szó. Arany korszóknak négy uralmi jelenete az arany napszerű szellemiségét is ki akarta fejezni, a tárgy anyagának szellemét, ahogyan pl. gótikus katedrálisokon is kifaragták a kő-ill. föld szellemeit a különböző gnóm alakokban, a természet három másik országával (növény, állat, ember) és a szellemi világ lényeivel (angyali rendek, Szentháromság) együtt. Mint az életfa-motívumnál utaltam rá, a 2. sz. korszóra tulajdonképpen egy klasszikus életfát „vetített” a készítője, az asztrális-kozmikus örökségekkel együtt.

A 2. sz. korszó jeleneteihez hasonló négyesség jelenik meg egy, a tolszki kormányzótság területén talált ezüsttál keskeny peremén: fönt veredek *ikrek*, velük szemben, alul szarvasvadászat, ill. jobbra vaddisznók, balra pedig egy féltérre ereszkedett hátrafelé nyilazó, orozlátra célzó szkíta vadász; a jelenetek iránya az óramutató járásával megegyező. Az emberalakok mellett felszerszámozott lovaik állnak, hasonlóan kengyel nélkül, mint a *győztes fejedelem* jelenetén, s a tál összekapaszkodó *ikreinek* nadrágmintája a négyzetekbe ütött pontokkal megegyezik a *győztes fejedelem* foglya, ill. az *égi vadász* páncéljának mintázatával (László, 1943).

Láttuk, hogy a nap-zodiákus szimbolikája csak részben, ill. sehogysen illett a korszó két képére, az *égberagadásra* és az *állatküzdelemre*. Nagyon lehetséges, hogy a fenti megfelelésekhez, mintegy ezekre rétegződve, egy másik jelentéspár *keresztpántja* is csatlakozik, mást is bele akartak sűríteni a korszó ábrázolásaiba, mégpedig minden jel szerint a készítettő nemzetségének, népének eredetmondáját, a csodaszarvas- és a turulmondát.

Az ókori szkíta, elő-ázsiai művészetben gyakori jelenet, a szarvasnak griff általi leteperése – mint erre már László Gyula is utalt – kifejezhet egy *hieros gamos*-t, szent nászt, s így kifejezheti a hun-magyar hagyomány csodaszarvas-vadászatát, amelyben Hunor és Magor egy nőstény szarvaszt úzve az alán fejedelem leányaira talál. Valószínűleg párthus-hun hatásra, a szarvas és a nőiség összekapcsolásának motívuma fennmaradt a perzsa Ezeregnap nővé változó szarvasának meséjében (Kerényi K.). Itt egy eredetileg látomászerű történelemről lehet szó, egy

ősképi metamorfózisról, ami által a közönséges szarvas csodaszarvas lett. Ez azon az ősrégi szellemi észlelésen alapszik, amelyben a külső történések mögött még szellemi lényeket láttak, éreztek megjelenni, s ezek a lények különböző módon vezették aztán az emberekre ilyen vagy olyan tettekre. Általában véve ez a konkrét észlelés állt minden mítosz- és szimbólumképződés háttérében. Eszerint ha a szarvas nővé változásának képzelet megvolt, Hunor és Magor alakját – a régi szkíta hun-magyar népkarakter képét – is kifejezhetnék a griff szimbólumával, amely az ég, a nap küldötteként csap le a földre, a hold szarvasleányaira és egybekel velük. A griff azonban ebben az összetett formájában nem őrződött meg a magyar eredethagyományban. A 16. században élt, s osztrák fogolygyerekből török tolmáccsá lett Mahmud Terdzsüman egy latin krónika alapján készített *Tarih-i Üngürüs*-ében (Magyarország története) Hunor és Magor *egy csodálatos színekben pompázó vadat* üznek, melynek *sem a fajtáját, sem a nevét nem ismerték*; mivel ismeretes Terdzsümanról, hogy nem tudott tökéletesen latinul – erre vall fordításának számos törökös fordulata, kommentáló jellege – a latin eredetiben szerepelhetett a csodaszarvas neve, esetleg a régi magyarral kevert latin-sággal, amelyet nem értett a fordító. Érdekes, hogy Terdzsüman elvesztett latin eredetije szemérmesen ki is hagyta a vadászat leírásából a leányokkal való találkozást s helyett a daliák kolostorba vonulnak (önmagában ez is igazolja, hogy a szöveg nem csupán 16. sz-i török kitaláció, s emellett még számos rendkívül izgalmas adatot tartalmaz a magyar őstörténetről), itt viszont ugyanúgy öt évig maradnak, ahogy Kézainál is öt évig laknak a Meótisz mocsarai között (egyébként mindkét krónika egyöntetűen utal arra, hogy a magyar nép Perzsia határáról, keskeny szoroson, magas hegyeken át érkezett Szkítiába, a Meótisz vidékére). Griffnek és szarvasnak ez a szimbóluma kifejezhetné azt a szokást is, hogy a győztes törzsek a legyőzöttek nőit a közönségből kiszakították és feltöltötték velük a nemesség háremeit (Tolszto); ennek megfelelően – összevonva az évezredekkel korábbi Nimród-féle elő-ázsiai eredethagyománnyal – ebbe az ősi, mítikus képzetbe öltöztette a hagyomány azt a ténytet, hogy a hunok és magyarok, vagy onogurok és magyarok meghódoltatták az alán törzseket a Meótisz/Azovi-tenger vidékén a Kr. u. 4. században. Kissé talán hétköznapiasnak tűnő megközelítéssel – de talán híven a teljes valósághoz – azt is mondhatnánk, hogy amikor az embernek *földre kell szállnia*, új hazát kell keresnie, a korábbiakhoz képest fokozottabban kell individualizálódnia, mindig jön egy nő, aki ehhez lefordulót, inspirációt ad – nagyobb összefüggésekben bizonyára így volt ez Hunor és Magor vadászatával és a magyarok nyugatra jövetelével is. A lányrablás szokását egyébként tiltja Szt. István egyik törvénycikkelye, de még a 13. századi várad Regestrum istenítéleteiben is akad rá példa.

1. Szumir Imdugud relief, i. e. 3. évezred (Zakar)

A griff egy régi, szellemi látással észlelt, nem-fizikai lénynek a földi képe: sas és oroszlán keveréklény. Mindkét állat király, az oroszlán a földi állatok között, a sas az égben, a madarak között, s az oroszlán a tűz őselemének, a vér, a szív erőinek szimbóluma, a sas pedig a levegőé, a szellemé, de mindkettő egyszerre mind a Napot is reprezentálja. A griff tehát a napszerűség, a szenvedély, a férfias, bátor, feloldó-újáteremtő erő, és a szellemi hatalom és akarat hatványozott kifejezője. A nap féme az arany, épp ezért az antik hagyományokban a griffek az arany őrzői. A szarvas pedig – mint minden szarvakkal ellátott, patás négylábú, függetlenül attól, hogy e patásoknál általában csak a hímek viselnek szarvat – a nap ragyogását az éjszakában sejtlemesen, hidegen közvetítő holdszerűség, a nőies, befogadó, hordozó, tükröző, s bizonyos értelemben megkeményítő erők szimbolikus kifejezője; maguk a szarvak is egy belső, szellemi megkeményedésként, egy *fölfele* való lezáródás jeleként foghatók fel (a japán Amaterasu – ott napistennő – földi *kami*-ja, hordozója egy agancsos fehér szarvas, a szumiroknál előfordul az oroszlánfejű sas, aki két szarvast ragad meg). A szájhagyományt őrző regösök fenntartották a régi magyar táltosok kozmikus-szellemi útjának képét, amelyen a táltos *szarvassá* válik, azaz felveszi a kozmosz erőit, azonosul a szellemi kozmosszal. A dozmati regösénekekben *csodafiúszarvasról* van szó; ez arra utal, hogy a szarvas nem csak holdállat volt, hanem életfaszerűen ábrázolt agancsával az egész kozmoszt is kifejezte. Utal a régi matriarchátusból a patriarchátusba történt egykori áttérésre is, amelynek

során a matriarchátus bizonyos képzelet fennmaradtak (vö. a szkíták anyajogú berendezkedésére utaló közlések, amazonok, királynők, nő-tisztelet, termékenységistennő kiemelt tisztelete; krónikáinkban a testvérpár nőstényszarvast üz, s Nimród felesége, *Enéh* neve is szarvasnőnt jelent; szarvasunk a mondában is, itt is összefüggésben van a vízzel, az újjászületés, termékenység elemével). Erdemes feleleveníteni a regösének szép sorait: 2. Szaka-szogd ezüstcsésze, 6-7. sz. (Brentjes, 1976)

2.

*Ahol keletkezik egy ékes nagy út,
Amellett keletkezik egy halastó-állás.
Hej, regürejtem, regürejtem!
Azt is följög az apró sásocska,
Arra is rászokik csodafiúszarvas.
Hej, regürejtem, regürejtem!
Noha kimennél uram, Szent István király,
Vadászni, madarászni,
De ha nem találnál sem vadat, sem madarat,
Hanem csak találnál csodafiúszarvast,
Hej, regürejtem, regürejtem!
Ne siess, ne siess, uram, Szent István király,
Az én halálomra.
Én sem vagyok vadlövő vadad,
Hanem én is vagyok az Atyaistentől
Hozzád követ.
Hej, regürejtem, regürejtem!
Homlokomon vagyok fölkelő fényes nap,
Oldalamon vagyok árdelei szép hold,
Jobb vesémen vannak az égi csillagok,
Hej, regürejtem, regürejtem!
Szarvam nagyon, ezer nagyon,
Szarvam hegyin nagyon százezer szövőtnék,
Gyujtatlan gyulladnak, holtatlan alusznak.
Hej, regürejtem, regürejtem!*

Sebestyén Gyula gyűjtése, 1900 (Ferdinandy)

Kádár Zoltán megállapította, hogy a 2. sz. korszak szarvasa egy élethűen ábrázolt *Dama mesopotamica*, mezopotámiai dámszarvas (László-Rácz). A nap- és holdtermészet egyesítését fejezik ki az ókori szkíta rhytonok (ivókürtök), nyak- és karperecek bakszarvú griff-ábrázolásai (Oxus-kincs), hasonlóképpen a szenmurvok, a halfarkú griffek, melyek egyszerre mind a tűz és víz elemi lényeknek keverékei.

Különösen érdekes a fentebb mondottak értelmében, hogy Kutaisziban, a Bagrat katedrális 11. századi oszlopfejezetén egy nőarcú szarvasra (!) lecsapó griff jelenik meg (3.). Nem véletlen, hogy a griff épp a szarvat ragadja meg csőrével. (M-C.)

A griffes jelenettel átellenben pedig – ugyanannak a jelentésnek magasabb szintű értelmezéseként – minden bizonnyal Árpád házi királyaink mítikus eredethagyományának, Emese álmának szimbolikus ábrázolását láthatjuk, amint a *turul* (tör. togrul= sólyom), reászallva megejti őt. Ez a kép az *égeragadás* címet kapta: maskulin jellegű naplány ragad meg egy feminin holdlényt és egyesül vele.

Hasonló jelenet látható a cserdyni tálon, melyet az Uraltól keletre, Szverdlovsk közelében találtak, nem messze a régi szabir vidékektől, s amelyet Emese álma előtti, 6-7. századi iráni munkának tartanak. Azonban a

4. Szarvast marcangoló griff, szkíta puzdra aranylemez-borítása egy Kubán-melléki szkíta kurgánból, Kr. e. 5. sz. (Hampel, 1884)
5. A székesfehérvári románkori griffes kőfaragvány (László, 1983)
6. A cserdyni tál közepe
7. Nőt égberagadó sas egy mannaj aranycsészén, Hazanlu, Urmia-vidék, Kr. e. 2. évezred (Brentjes, 1978)
8. Oszlopfő, Kuttaiszi, Grúzia, 11. sz. (M.C.)

a Győzelemé, akit sasszárnyakkal is jelképeztek az irániak; a nőalak a termékenység és vízistenő, Anáhitá, s kettejük nászából születik a két istenség, Ahura Mazda és Ahriman, a Fény és a Sötétség, akiket a fegyverüket egymás felé fordító figurák jelképeznek; a nyíl a napsugár, a távolba ható, folytonos sugárzás, a bárd pedig az ezt megszakító, első-tétítő, közletről letaglózó földies erő. Szentanú perzsa, arab és bizánci krónikásoktól tudjuk, hogy a magyarok tűzimádók, azaz zoroasztriánusok voltak, bár valószínűleg egy szinkretisztikus módon, a pártusokhoz hasonlóan a mazda-vallást keverték a szkíta-turáni vallási képzetekkel. A cserdyni tál a magyarokkal és a Kaukázus vidékével kapcsolatba kerülő szabirok vagy az onogurok révén kerülhetett északra.

Pogány jellege miatt nyilvánvalóan hiányzik a georgiai keresztény művészetből a mezítelen nőt megragadó sas jelenete, de például sűrűn előfordul templomok oszlopféjezeteinek sarkain a nyulat megragadó, kiterjesztett szárnyú sas motívuma, főként Kuttaisziben. Ez viszont ismét visszautal a keleti zodiákusra: a Szűz jegyének ott a Nyúl jegye felel meg (Pap Gábor régi közlése).

Sok próbálkozás volt már, hogy a turulmadarat állattanilag határozzák meg, de mindig megelégednek arról, hogy egy álomban, látomásban megjelenő szellemi lényről van szó, még akkor is, ha egy madárfajta nevét adták neki. Az áldott állapotban lévő Emese egy jelentős individualitás születését hírül adó, egészen magasrendű archetipikus lény szellemével találkozott álmában. Ennek hatására kapta megszülető fia az *Álmos*, azaz *szent álomban megjövendölt, kinyilatkoztatott* nevet, mivel a régiek az álmokban – amikor az ember részben elhagyja a testét – a szellemi világ érintését látták. Ezért az ómagyar Turul-mitosz egy *szeplőtelen fogantatásnak*, azaz egy szellemi lény inkarnálódásának pogány kifejeződése.

Petrus Ranzanus, aki 1475-78 között volt itáliai követ Mátyás király udvarában, más krónikásokhoz hasonlóan leírja a Turul-mondát. Előadásának sajátja azonban, hogy úgy tűnik, nem Anonymustól merít, hanem az ekkor még meglévő ősgesztárból, mert Anonymus magyarzó-kommentáló előadásával ellentétben Ranzanus mintegy tudományos tényrög-zítésre törekszik, nem akarja már annyira *megkeresztelni* a régi hagyományt: ... (*Emese*) látásában megerősítettet (tehát nem álmot, hanem látomást látott!), mert egy turulmadár repült hozzá, s behatolt méhébe, ahonnan azután csodálatosan fénylő patak tört elő, hatalmas fényvel áradt a földkerekség legtávolabbi részei felé, ott megállapodott ugyan, de mindenütt sugarakat bocsátott ki magából, s a fényt az egész környék befogadni látszott. Thuróczi krónikája is *torrens persplendidissimus*-ról, ragyogó forrásról beszél. Ragadozómadár, messzeáradó, fénylő patak - Anonymus úgy írja le a képet, hogy a turul *hírül adta neki (Emesének), hogy méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok fognak származni, de nem a saját földjükön sokasodnak el.*

Egy napszerű szellemi-uralkodói princípium látszik megjelenni az Álmos herceg születéséről szóló hagyományban, amely ugyanakkor egy nagyjelentőségű nemzeti küldetésről és annak jövőbeli beteljesedéséről is szól, hiszen a turulban nemcsak a magyar királyi család címerállatát, hanem – a turul hatására messze áradó, ragyogó patakkal együtt (élet vize) – a magyar népszellem megnyilatkozását is láthatjuk.

nőalakot megragadó sas mítikus képzele már az indoáriya bevándorlást megelőzően is megvolt Elő-Ázsiában: ezt tanúsítja az urmia-vidéki, északloresztáni mannaj motívum (Mannaj országot említi Jeremiás, 51, 27. Lásd még: a szumír Etana-eposz, ahol férfi utazik az égbe egy sas hátán.) Az, hogy a sas által megejtett, és az ősszámtól megszülető nő mondája megtalálható a Bajkál-tó környéki török burjátoknál, ismét csak e mítikus képzet ősi, elő-ázsiai eredetére vall. Ettől még Emese álmának hagyománya természetesen tükrözheti az ősi felfogást, és így a korszok is ábrázolhatja a Turul-mondát, és lehet magyar eredetű. Fontos különbség, hogy csak a 2. sz. korszok viselő nőalak, a többi párhuzamos ábrázoláson nem. A cserdyni jelenetnek lehet zoroasztriánus megközelítése: eszerint a sas Zervan Akerana, az Idő istenének szimbóluma, vagy Verethragné,

A szellemi turul-lény, s így a magyar népszellem megértéséhez közelebb vihetnek dr. Rudolf Steiner, a neves osztrák szellemi kutató gondolatai a madártermészetű lények genezisével kapcsolatban: ...*a madártermészetű lények azok, amelyek az állatok közül nem sülyedtek le a legáltalánosabb életműködéseikig (a filogenezis során), sőt a megfelelő fejlődési fokot felfelé túllépték. Szinte nem szálltak le elég mélyen, s egyelőre a túlságosan lágy szubsztanciában maradtak meg, míg a többi lény keményebb szubsztanciát vett fel, mélyebbre szállt. S amikor a fejlődés továbbhaladt, ennek a nem-eléggé-leszállott természetnek megfelelően keményedtek meg, öltöttek testet. Ez - bár nyers és népszerűsítő jellemzés - megfelel a valóságnak. Ennek a madártermészetnek megfelelő ősképek azok a szellemi lények, akik szintén felfelé lépték túl az adott határt, s így a túl lágy szubsztanciában maradtak...*" (Előadások a János-evangéliumról, Kasseli ciklus, 1909. kéziratos fordítás). A továbbiakban János evangélista középkori sas-szimbólumáról szólva arról beszél Steiner, hogy János egyike a sas-beavatottaknak, akik az adott korban meglévő határvonalat átugrották. *Azt, ami annak a kornak - az időszámításunk kezdete utáni évtizedeknek - megfelelt, Márk evangéliuma írja le (Márk az oroszlán). Ami ezen a koron túlmegy, ami azt mutatja meg, hogyan hat Krisztus a távoli jövőben, s ami túlszárnyal azon, mi földhöztapadt, azt Jánosnál találjuk meg. Ezért köti össze a hagyomány Jánost a sas alakjával.*

Minthogy ugyanez a sasszerűség jelenik meg Álmos születésekor is, nem túlzás azt állítani – ekkor nézetem szerint már jogosan kereshetünk kapcsolatot a kereszténység szellemével –, hogy Álmos fejedelemben egy korabeli nap-beavatott megtestesülését láthatjuk, aki elhatározván, hogy népét Kelet és Nyugat határán, a Kárpát-medencében telepti le, a honfoglalást tudatosan tervezte meg és bonyolította le! (ld.: Padányi, Götz, az előző számban idézett művek), s a kangar-besenyő támadás is koráb-

ban, másutt zajlott le (Czeglédy K. IV-IX. századi népmozgások) –, és túlszárnyalva az *adott korban meglévő határvonalat* az előrehaladó szellemi világáramlathoz kívánt csatlakozni. Ennek eredménye lett azután a kereszténység teljes felvétele, az egész nemzet *beavatódása*, új fejlődési fokra lépése, melynek – e fejlődés nevében elkövetett fölsőleges igazságtalanságokat leszámítva – be kellett következnie, hogy az ókor magas szellemi princípiumainak szükségszerű hanyatlása ne vigye dekadenciába a magyar népet. *Álmosnak hívták, azaz szentnek... maga Álmos pedig kegyes, jóakaratiú, bőkezű, bölcs, jó vitéz, örömet adakozó volt, a Szent Lélek ajándéka jutott néki, pogány léltére* – írja Anonymus, mintha megértette volna a turul ősképi híradását. Ő, Álmos lehetett az *ugor král*, aki 882-ben vendégül látja al-dunai szállásterületén a Morvaországból Bizánc felé áthaladó Metód püspököt, és búcsúzólul kéri, emlékezzen meg róla imáiban. Álmos lehetett az a kijevi *Olma* vagy *Olmin*, akinek az Ugor Hegyen volt udvartartása, s aki ugyanott fölépítetett egy Szt. Miklós templomot – minderről az orosz őskronika szintén a 882. évről emlékezik meg. És Álmos fejedelem volt az a szakrális király, akit a krónikák szűkszavú tudósítása szerint *Erdélyben megöltek, ugyanis nem mehetett be Pannóniába.*

A régi nap-beavatottat a sasból és oroszlánból összetett griff szimbolizálta – az új nap-beavatott képe a sas vagy turul, amely az oroszlán-aspektust, vagyis a fentiek értelmében a földhöztapadtabb vonásokat (a földies tüzet, a Nap Mars-jellegét) mintegy levetette magáról, szellemivé alakította. Talán nem véletlen, hogy a beavatási princípiumnak ezt a fejlődését sejteti egyfelől a 463. évi hun-ogur vándorlási monda, melyben még griffek szerepelnek, másrészt a magyar honfoglalási monda, melyben már csak sasok. Az előbbit Priskos, bizánci követ így írja le: *ezek a népek, hunok, saragurok, onogurok elhagyták saját lakóhelyüket, mégpedig hatalmas griffek nagy sokasága miatt.* A budai és Thuróczi-kronika pedig

így ír: (a magyarok) *azután átkeltek a havasokon egy olyan vidékre, ahol megszámlálhatatlan sokaságú sást láttak, és a sasok miatt nem maradhattak meg, mivel a fákról úgy röpködtek alá a sasok, mint a legyek, és fölfalták nyájaikat és lovaikat; azt akarta ugyanis az isten, hogy mielőbb költözzenek Magyarországra.* Figyelemreméltó, és valószínűleg nem a hibás krónika-másolásnak tudható be, hogy az utóbbi közlés kétszer utal hegyeken való átkelésre, ami a Kaukázuson és a Kárpátokon való átkeléseknek felelhet meg.

A történészek általában csak külső események képi elbeszélését látják ezen ábrázolásokban, a griffekben a szabirokat és avarokat, akik a fenti népeket 463 körül kimozdították ázsiai lakóhelyeikről, a sasokban pedig a besenyőket, akik a magyarokat az új haza elfoglalására „ösztönözték”. Úgy vélem azonban, hogy – részben a külső eseményekkel együtt – a kor felfogásának megfelelően egy belső fejlődésnek, egy minőségi változásnak a képét is meg akarták jeleníteni ezekkel a mondákkal – nem véletlenül olvassuk: *azt akarta ugyanis az isten* –, s éppúgy a nagyszentmihályi kincs tárgyalt korszójának pompás domborműveivel. Ugyanezt a belső, szellemi fejlődést, küzdelmet szemlélteti még az alkímiai *volatilizáció*, a párolgatás, illósítás műveletének szimbóluma, amikor egy sas meg egy oroszlán vagy egy griff meg egy oroszlán harcol egymással; ezzel a szilárdnak, folyékonynak (oroszlán) a hevítés során légneművé (sas) válását, az anyagának szellemivé alakulását jelképezték.

1. - 4. Griff és oroszlán, valamint sas és oroszlán harca az *állatküzdelem* párhuzamai. Sárkányra visszafelé nyilazó vitéz, fölöttük oroszlán; és: a Napot nyilazó Hold – az *égi vadászat* párhuzamai. Mylius: *Phylosophia reformata* c. 1622-es alkímiai könyvéből. 5. *Égberagadás*: sas karmai közt androgynos. (11. sz.-i kéziratból) Mindet közli: Klossowski)

A 7. SZÁMÚ KORSÓ

Ennek a korszónak barokkosan dús a díszítése, szinte nincs rajta üres felület. A korszó hasának mindkét oldalán megismétlődik a 2. sz. korszó égberagadási jelenete, ami ismét kihangsúlyozza a sas-jelleg fontosságát a kincs készítője ill. megrendelője szempontjából. A 7. sz. korszó peremén látható kentauroknak viszont – részben a jászkürt említett kentaurjain kívül (8.) – nemigen van párja. Emberfejű szárnyas oroszlán – hasonló a 2. sz. korszón szereplőhöz –, lóember (kenttauroi: *akik lándzsával bikákat döfnek át*), hátukon emberi lovasaikkal: a nyugati művészettörténet nem nagyon ismer a hátán emberrel lovagló kentaur-ábrázolást,

legfeljebb a szkíta-turáni vagy más keleti hatásra létrejött művészetből oroszlán- vagy sárkánylovasokat. Ilyeneket találunk a szabir (?), az avar, a kusán és az örmény művészetben:

6. Ezüstcsésze, Siverskaja stanica (Szabir járás), Kubán-vidék (Fettich)
7. Felkantározott oroszlán és lovasa egy manna aranycsészéről; a figura egyik kezében tükör, a másikban jogar van (az edény sérült; Brentjes, 1978)

A korszó kentaurjai egyik markukban egy golyót tartanak magasra, másik kezükkel pedig mintha megakadályoznák, hogy lovasuk egy hosszú szárú növényvel (?) kiüsse, megszerezze kezükből a golyót. A golyó, gömbforma, különösen ha aranyból van (pl. aranyalma), életteljességet szokott jelképezni a mesékben, mondákban. A görög mitológiában kentaurok kísérik Dionysoszt, a szent mámor istenét. A kentaurus jelenet párja inkább győzelmi jellegű: az emberfejű szárnyas oroszlán lovasa fodorzódo leplet (?) tart diadalmasan, két – egyébként valami okból fordítva ábrázolt – kezével a feje fölé, miként az indiai mitológiából ismert apszaraszok vagy tündérek, akik mint *máyá* a fátylával, csábítássaikkal igyekeznek megakadályozni, hogy az aszkéta (yógi) túl közel kerüljön az istenek világához. A figura talán épp *máyá* fátylának, az evilági illúzióknak a fölgöngyölítését ábrázolja, s mint a többi oroszlánlovas, ez is a vér erőinek legyőzését fejezi ki.

Korábban csak a 2. sz. korszó *állatküzdelem* jelenete kapcsán említették a kutatók (Jan Dekan), de a 7. sz. korszónál kifejezettebben megjelenik – igaz, a külön-külön ábrázolt alakok miatt kevésbé feltűnően – az a szfinx-szerű négyesség, amely Babilon, Khaldea, Egyiptom vallási ihlettségű művészetében, mint emberfejű, oroszlán felsőtestű, sasszárnyú,

1.

bika alsótestű keveréklény szerepel. A korszó ábrázolásainak szabadsága azonban világosan jelzi, hogy nem holmi másolásról, átvételről van szó, annál is inkább, mert az antik kultúrák szfinxeiben mindenütt a bika szerepel, itt pedig ehelyett a ló (kentaur) ill. a szarvas (a 2. sz. korszón), melyek mondhatni spirituálisabb, könnyedebb, kevésbé khtonikus lények, mint a többi ókori műveltség bika-alakja (e négyességtől függetlenül, külön, természetesen a bika is megjelenik a szkíta művészetben, mint a nagyszentmiklósi kincs bikafejes ivócsanakjain és egyik ókori szkíta párhuzamán is látható).

A négy lelkes állat vagy a kerubok tetramorfja jól ismert a Bibliából is – természetüket tanulmányozhatjuk Ezékiel prófétánál vagy a János-Apokalypsisben, ahová a káldeus-babiloni szellemi-beavatási hagyományból kerültek. Velük jelentették meg a kozmikus Logosz (Babilonban Oanész, később Krisztus), mint teremtő princípium körül észlelt teremtett princípiumokat, a fizikai világot alkotó őselemek, a tűz, föld, levegő, víz szellemeit, melyek minden létező, köztük az emberi csoportlelkek négyes ősforrását képezik (Steiner), s kifejezik az emberi lény négyes tagozódását is: a fizikai testet vagy anyagcsere-, mozgásrendszert (bika); az étertestet, formaképző-testet vagy keringési rendszert, a légzőrendszerrel együtt (oroszlán – a rajta ülő kezében a lepel eszerint lehet a légzési folyamatok szimbóluma); az asztrálestet vagy idegrendszer (sas) és magát az emberi ént (ember), amely a magasabb szellemi világból a bűnbeesés által megrontott istenhasonlatosságunk csírájaként kapcsoló-

dott az előző három lényhez. A keleti, valószínűleg manicheus eredetű Barlám és Jozafát legendában is szó van az négy éltető állatokból szőrzött test-ről, s arról, hogy az kaldeosok vélték ő istenöknek lenni az négy éltető állatokat, mint az eget, az tüzet, az földet és az vizet (Kazinczy-kódex alapján; v.ö. Habakuk könyve, 1,6.) Theofilaktosz Szimokatta a turkok (hunok, avarok) régi vallásáról ezt írja: A turkok rendkívüli módon tisztelik a tüzet; a vizet és a levegőt is tiszteletben tartják. A földnek énekeket zengenek, azonban imádják és Istennek nevezik csakis azt, ki az eget és a földet teremtette. Neki áldoznak lovakat, ökröket, juhokat. (Sebestyén L., Lukácsy K. nyomán).

Ez a bika-oroszlán-sas-ember négyesség kifejezi a fejlődés fokozatait, küszöbeit is a földies bika-jellegtől a magasabb emberi én-ig, földi éntünk

1. A 7. sz. korszó elől-, oldal- és hátulnézete
2. Apszarasz, relief, India, 6-7.sz. (Baktay)
3. Részlet a Nyitraivánkán előkerült Monomachosz-koronáról: *Mirjam tánca* (Honfoglalás és néprajz)
4. Táncosnő figurája a saraji leletből, Alsó-Volga-vidék, Kr. u. 1-3. sz. (Zichy)
5. A 7. sz. korszó tetramorfja
6. Tetramorf a chartres-i katedrálisról, 12. sz. (A keresztény művészet lexikona)
7. A 7. sz. korszó „helyreállított” androgyn-figurája

2.

3.

4.

5.

6.

és a szellemi világ kapcsolatának helyreállítójáig, gyógyítójáig, azaz Krisztusig, aki ennek az egész fejlődésnek egyszersmind inspirálója és célja. Ez a titka, hogy miért ábrázolták a gótikus katedrálisokon a négy lény, négy elem között a középpontban az ötödiket, a *Quinta Essentiá*-t, Krisztust, a teremtő Logoszt, aki megújította az éteriséget, az élet fényserűt, meleg szövődékét. A négy emberi lénytag, ill. a népszellemek ősképei ezeken a keresztény ábrázolásokon Krisztust tükrözik, magasztalják az élet forrásaként. Magunkban hordozzuk e princípiumokat, a népiségünkre jellemző hangsúlyok szerint, de már jó ideje, tudva-tudatlanul, egyre inkább a középponti lény, Krisztus valódi megértése vált fontossá annak érdekében, hogy legbensőbb, égi emberi lényegünk szerint élhessünk, s ne pusztán a vér, a hagyomány szűk körben érvényes szavát, hanem az érdektől ment igazságot is követhessük ítéleteinkben, és ilyen megújult szellemmel szolgálhassunk az ősi igazságoknak. Krisztusnak a szellemi világban – az *igazi Keleten!* – ténylegesen létező lényé a nap azon „növény” számára, melynek gyökereit tanulmányunk első részében igyekeztünk megtisztítani, hogy új erőre kaphasson a magyar élet sokgyökerű, sok ágú, régi, szent fája. A magyarság szellemi hagyományában ezt a fejlődést a Krisztus-princípium felé tisztán kifejezi a három mítikus lény említése, időbeli egymásutánban is: először a csodaszarvas szerepel, amely, mint láttuk, feltalálta a griffet, s ebben – másodjára – az oroszlán-minőséget, majd harmadikként megjelenik a sas vagy turul. Véltetően Koppány vezér testesítette meg a szakrális magyar történelemben az oroszlán-minőséget, amit ki kellett küszöbölni, pontosabban meg kellett zabolázni a további előremenetel érdekében.

A 7. sz. korszón mind a négy ősképp megjelenik: a ló (bika helyett), az oroszlán, a sas és az ember. Jellegzetes azonban, hogy az emberalak mindig a többi három állat-aspektussal szoros összefüggésben szerepel, részben összenöve velük, részben pedig még külsőre, arca is hasonlít az állatemberek arcára (emberfejű oroszlán és lovasa, ill. a kentaúr és lovasa), sőt, a kentaúr szárvai megegyeznek az oroszlánon ülő alak szárvaival, és a kentaúr lovasának feje, hajviselete analóg a sas karmai közt lévő alakokéval, jelezve a sokrétű, és főleg folyamatszerű értelmezés szükségességét, s azt, hogy az állat-jelleg nem önmagában, nem pusztán külsőleg, hanem az emberrel való lelki-szellemi kapcsolata felől értelmezendő. A kentaúr-lény még az összenőtt ló- és embertermészet harcát látszik megjeleníteni, az oroszlánon ülő már bizonyos győzelmi hangulatot sugároz, a *turul* jelenet pedig, amely méretben is nagyobb a többinél, kifejezetten megdicsőülést mutat, az ember átszellemülését a sas által reprezentált ősképi erők által. Mindkét korszón – a sasok szárvaszerű fülekkel ellátott, grifféhez hasonló feje ugyancsak azt jelezheti, hogy a sasszellem mintegy szellemivé szublimálta, tisztította a két alsóbb, a szoláris oroszlán-, ill. a lunáris bika-természetet.

A sas karmai közt lévő figura egyik oldalon itt férfi, a másikon nő. A különbséget mutatja a nő emlőbimbóját jelző két köröcske, bár az egyéb nemi jellegek hiánya joggal keltett eddig is gyanakvást, és az ábrázolás *androgynos*-ra vall, melyet a korszó készítője kettévontathatott. Talán ezt igazolja, hogy a két emberalak ellenkező irányba hajol: ha egymásra vesszük őket, tokeletesen összeillenek. Az androgyn a tradícióban a nemek feletti, *édeni ember* szimbóluma, aki a férfi és a nő princípiumokat magában – még és már – egyesítette és meghaladta.

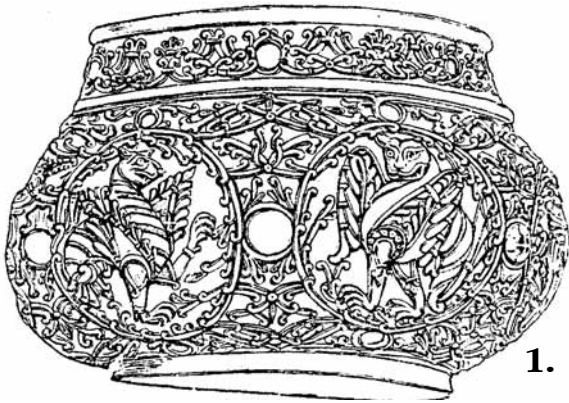
A figurák kezében a két tárgy, a csésze (melynek varratszerű cizellálása koponyatetőre utal nem pedig árnyékolásra, amire sosincs példa a kincs jelenetein) és – véleményem szerint – a lángoló fátyla egy áldozatra, egy rítusra utal, arra, hogy a régiek tűzzel és vérrrel, nap- és hold-, asztrális, éteri erővel áldoztak az őket vezető, egyesítő sasszellemnek. Nem kizárt, hogy a nagyszentmiklósi kincs figurális korszót, különösen ezt az archaikusabbnak tűnő 7. sz. korszót eredetileg pogány áldozati szertartásokra szánhatták. Az áldozati aktusok egykor élő módon lehetőséget nyújtottak az ember és a szellemi világ lényeihez kapcsolódásra, mely lények a régi ember látásában benépesítették a világot; mindennek megvolt a maga *genius*-a, mellyel egy-egy anyagi létező vagy terület kapcsolatban állott. A géniuszokhoz, istenekhez való odafordulásával, állatnak, növénynek, ételnek, italnak, sőt gyakran embernek a feláldozásával, tűz, víz, föld által (ami megvolt a régi szkítáknál, germánoknál, keltáknál, galloknál, Kínában, Indiában, Mezopotámiában egyaránt), a közben zajló kultikus, recitatív cselekményekkel, megidéző imákkal, énekekkel együtt, melyek általában az istenekről, a világ teremtéséről, megújításáról szóltak – az ember gondoskodott a szellemi erőkről az anyagi világból történő kiszabadításáról, és ezzel áldásos visszahatásáról az áldozóra és népére. A kozmogonikus áldozat (beleértve a királygyilkosságokat) és a szent nász szinte valamennyi ókori magaskultúra rituális tevékenységének alapvető elemei voltak.

A KINCS TÖBBI DARABJA

Dísztelensége miatt kilóg a sorból a László Gyula számozása szerint 11-12. sz. pohárka, a 22-23. sz. kehely, a 18. sz. ivócsanak és a szkíta rhyton (ivókürt). Ezek valószínűleg a legrégebbiek és esetleg másutt is készültek. A 3-4. sz. korszók mintáinak kezdetlegesebb vonalvezetése is arra utal, hogy nem egy helyen készült a kincs többi részével, bár kaukázusi mintákat igyekeztek utánozni rajtuk a szalagfonatos díszítéssel (lehet, hogy gyakorlatlan ötvös készítette őket).

A többi edény mind viseli a jellegzetes kaukázusi szkíta formajegyeket, bár meglehet, különböző korokban készültek. Így a párthus-hun-magyar griffes-indás motívumok láthatók a 20-21. sz. csészéken, a 19. sz. szilkén, a 8. sz. csészén, vagy a 15-16. sz. nyeles tálkákban, melyeket ugyanúgy készíthettek a kaukázusi párthus-avarok, vagy szabir-magyarok, mint régi kaukázusi mintáik alapján magyar ötvösök a honfoglalás után. Hasonló nyeles tálkákból a legutóbbi időig is bort ittak a kaukázusi, georgiai népek.

Az előbbi edények pálcikás-palmetás díszei összekapcsolják őket a 13-14. sz. bikafejes ivócsanakokkal és a 9-10. sz. keresztcsészékkel. A négy korszót (1,2,5,6) is ugyanahhoz a műhelyhez kapcsolja megegyező fűrészfogas, virágfüzéres díszük, a 2. és 7. sz. korszókat pedig ezek mellett mítikus jeleneteik. Az 1., 5., 6. sz. korszók leveles, fűrészfogas mintáinak szoros párhuzama a már említett párthus ezüstpál levéldíszre. Ezeket a leveles nyakgallérú korszókat is készíthették kaukázusi szkíta mesterek akár még a késő párthus kori Örményországban, Egrissziben vagy magyarok a honfoglalás után, Kolchisz vagy Erdély aranyából. A 19. sz. szilke halfarkú sárkányainak (szenmurv) párhuzamai mindenekelőtt a szkíta-turáni, és nem a perzsa művészetben találhatók meg:

1.

2.

3.

4.

1. A 19. sz. szilke, körben griffábrázolásokkal (Hampel)
2. A 20. sz. csésze közepe (Hampel)
3. A 15. és 16. sz. nyeles tálka közepe (Hampel)
4. A 21. sz. csésze közepe (Hampel)
5. Ajándékvívó köntösének mintája hun freskóról, Afrasiab/Szamar kand, Dél-Üzbegisztán, 4-5. század (Brentjes, 1972; ld. még a hálófónatos zivijei aranylemezt az előző részben)
6. II. Orod, pártus király ezüstpénze (uralk. i. e. 57-38); a király ruhájának nyakán stilizált halfarkú griff látható (Herrmann)
7. Szenmurv a *Jónás története* reliefséről, Achtamar, Örményo., 10. század (Brentjes, 1973)

5.

8. Relief egy szászánida ivánból, Taq-e Bosztán, 6. sz. (Brentjes, 1978). A sárkányt körülvevő minta érdekes hasonlóságot mutat magyar népművészeti motívumokkal
9. Ezüsttál, 10-11.sz., Közép-Ázsia (Brentjes, 1976)
10. A 14. sz. ivócsanak részlete
15. Oltárkorlát, Cerovani, Georgia, 11. sz. e.f.
11. Stukkódísz a termizi palotából, Oxus-mellék, 11-12. sz. (Brentjes)

6.

7.

8.

9.

Szembetűnő hasonlóság, hogy a 19. sz. szilke, a 20-21. sz. csésze – mely az ősi szkíta szokás szerint csatos, övre csatolható volt – és a két bikafejes ivócsanak palmettáinak visszahajló végébe ugyanúgy kis likakat ütött az ötvös, mint ahogy pl. számos georgiai templomreliefen is ilyen „likacsosak” a palmettadíszek. Ez a pontozás jellemző a honfoglaláskori leleteinkre, és megtalálható Gyulafehérváron és Termizben is.

A mckhetai (Georgia) háromhajós bazilika külső falán 5. századi épületrészek is fennmaradtak, köztük egy lőfejfaragvány, melynek szájából hasonlóképpen egy leveles indadísz jön elő, mint a két bikafejes ivócsanakon (12. – M.C.), és eszünkbe juttatja az áldozati lovak feldíszítésének szkíta szokását. Hasonló „pofaszakállat” visel a számos szkíta példa közül egy Kubán-menti halomsírban talált, i. e. 5. századi pompás tör arany markolatának kettős bikafeje is (13. – Hampel, 1893), és az urartui relief bikaalakja (14. – Adiljevác, Örményo., i. e. 1. évezred Brentjes).

Óstörténeti, művészettörténeti, vallási-szellemi barangolásunkat összegezve, a felsorakoztatott példák egyértelműen igazolják a nagyszentmiklósi kincs egésze és a régi kaukázusi művészet közötti bensőséges rokonságot, azt, hogy kincsünk a szkíta-protóiráni aranyműves tradíció legnagyobb részét képezi. A 2. és 7. sz. korszok egyúttal megjelenítik a magyarság ókori, *szkíthiánoszi* világszemléletének és eredet hagyományainak összes metafizikai vonását és értékét. Noha a koraközépkor krónikásai úgy emlékeznek meg a magyarokról, mint nomád népről – ennek az lehetett az oka, hogy útközben, vagy hadban látták őket –, a magyarságtól nem lehetett idegen az állami lét, jóllehet a 4-5. századtól kisebb nagyobb törzsszövetségekben, sokszor talán csak egy-két megyéni területen uralkodó fejedelmek alatt élt, hasonlóan a centralizált keresztény államiság felvétele előtti európai népekhez. Mielőtt azonban a Kaukázus hegyein, völgyein átkelt volna Európa felé, már beletartozhatott a rokon szkíta nép, a pártusok sokszínű birodalmába, vagy annak pontuszi-dél-kaukázusi határain élhetett városi-falusi életet, miként a hunok, avarok is Közép-Ázsiában (ld. a honfoglaló magyarok borona- és téglafalú házeit Felgyón).

10.

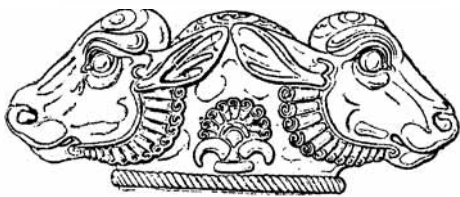

11.

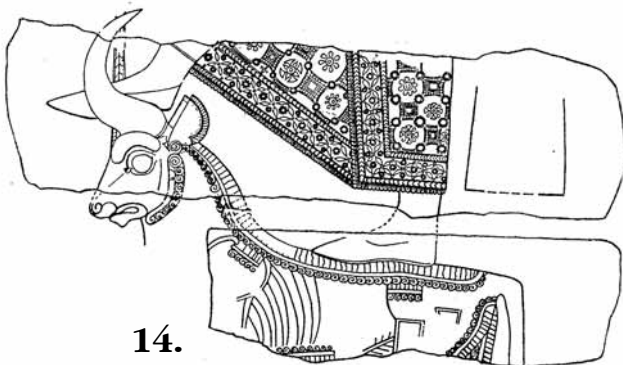
15.

12.

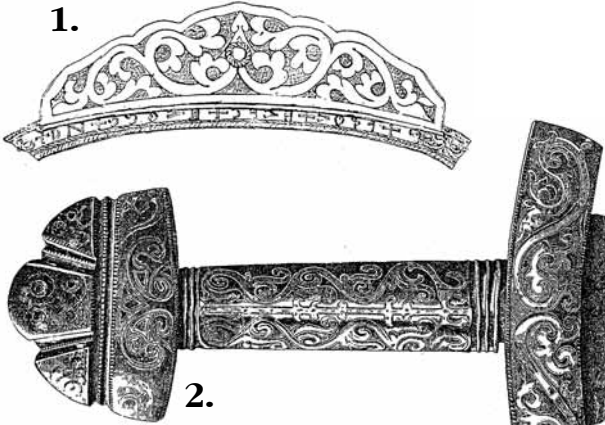
13.

14.

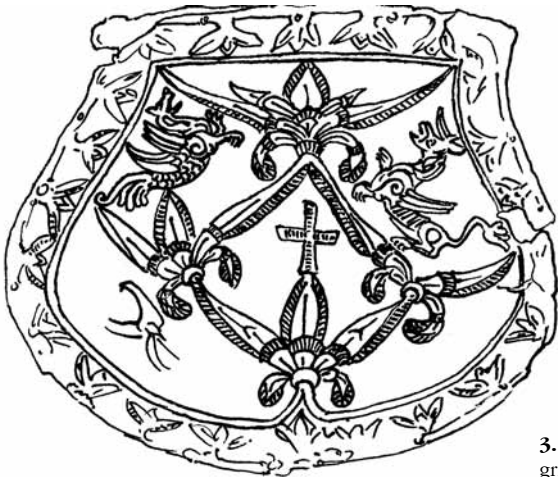

1.

A 8. sz. szilke fülén az indadisz (1. – Hampel) a Kijevben talált és jelenleg Varsóban őrzött ún. Kraszinski-kard bronz markolatának (2. – Zichy) indadiszéhez egészen hasonló stílusú.

A kincshez legszorosabban kapcsolható honfoglaló magyar népnek tehát eredetileg sokkal inkább volt köze a Kaukázushoz, mint Nyugat-Szibériához vagy a Dél-Uralhoz, mely területekkel csupán a csatlakozott majd kivált szabirok és az onogur-bolgárok voltak kapcsolatban. A kincset ezért nem készíthették óbolgárok a magyar honfoglalást megelőzően, és alapvetően „pogány” jellege miatt nem lehetett egyházi kincs sem, miként a bolgár Mavrodinov véli, mert egyrészt a Nagyszentmiklós környéki korabeli területeken nem élt olyan főrangú bolgár nemzetség, melyhez a kincs kapcsolható lenne, másrészt a két „turulos” korszak is arra utal, hogy magyar vezér lehetett a tulajdonos; a kereszttel, görög-rovásírásos kevert felirattal díszített csészék csak arra vallanak, hogy a tulajdonos valamikor felvette a bizánci rítusú kereszténységet. A kincs őrizheti a magyarok dél-kaukázusi őshazájának emlékét – vagyis a királyi törzs vezére hozhatta magával a Kárpát-medencébe –, de ugyanúgy készülhetett a 10. századi Magyarországon is, azonban mindenképp kaukázusi és közép-ázsiai szkíta minták alapján dolgozó, fejedelmi magyar, pártus-avar, szabir, esetleg kabar ötvösmester kezei által, aki jól ismerte a Csodaszarvas- ill. a Turul-mítoszt, s az egész szkíta művészeti hagyományt, nemkülönben a csillagászatot. Mivel majdnem bizonyos, hogy a kincs összes darabja már a 10. század végén együtt volt, s ezután a 13. századig nem volt olyan esemény, amely biztonságba helyezését indokolta volna – hacsak nem a pogány lázadások leverése Szt. István alatt, melyek közül a marosvári Ajtony vezért szokták emlegetni a kincssel kapcsolatban –, a kincset a tatárok beözönlésének hírére áshatta el legutolsó tulajdonosa, mielőtt ellenük indult, de a csatából már nem térhetett vissza. Az eredeti készítő ill. az utolsó örökös egy pompakedvelő szkíta-magyar nagyúr lehetett, aki minden jel szerint közeli rokonságban volt Árpádházi királyainkkal, mint a Turul-dinasztia őse vagy tagja. Ideje volna ezért a nagyszentmiklói kincset a kultúrdiplomácia útján visszajuttatni Bécsből a magyar fővárosba, ahogy a Korona is visszatért. De azt se feledjük mindeközben, amire a 19. század egyik legjelesebb magyar őstörténésze, márlaki Jerney János figyelmeztet: *Legszebb ősi ereklye az ész és a szív nemessége.*

3. A tiszabzdédi tarsolylemez; a kereszt két oldalán egy griff és egy szemmurv ábrázolásával (Zichy)

A KÉPEK FORRÁSA:

- S. Amiranashvili: *The Georgian Art* (Tbilissi, 1968)
 S. Amiranashvili: *Isztorija gruzinszkava iszkussztva* (Moszkva, 1950 és 1963)
 Baktay E.: *India művészete, I-II.* (Bp. 1981)
 Bethlenfalvy Géza: *Tibeti könyvillusztrációk* (Budapest, 1985)
 Bongard-Levin/Grantovszkij: *Szkitiától Indiáig*
 B. Brentjes: *Wächter des Goldes* (Berlin, 1972)
 B. Brentjes: *Drei Jahrtausend Armenien* (Leipzig, 1973)
 B. Brentjes: *Herren der Steppe* (Berlin, 1976)
 B. Brentjes: *Mittelasien* (Leipzig, 1977)
 B. Brentjes: *Die iranische Welt vor Mohammed* (Berlin, 1978)
 Csomor Lajos: *A Szent Korona nyomában* (Bp. 1987)
 Csomor Lajos: *Őfelsége, a Szent Korona* (Székesfehérvár, 1996)
 Dümmerth Dezső: *Álmos, az áldozat* (Budapest)
 M. Eliade: *Vallási hiedelmek és eszmék története, I-III,* (Bp. 1995)
 Entz Géza: *A középkori Magyarország művészete* (1959)
 Entz Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*
 Fél Edit-Hofer Tamás: *Magyar népművészet* (Bp. 1974)
 Ferdinandy Mihály: *Mi, magyarok - Tíz tanulmány a magyar történelemről* (Bp. 1941)
 Fettich Nándor: *A honfoglaló magyarság művészete* (Bp. 1943)
 Fettich Nándor: *A honfoglaló magyarság fémművészete* (Bp. 1935)
Geheime Figuren der Rosenkreuzer (1785-88, Altona)
 Gerevich László: *Régészeti kincsek a Duna-kanyarban* (Országépítő, 1990/2)
Hajk és Bél harca – Az őrmény irodalom kincsestára (Szombathely, 1995)
 Hampel József: *A Nagyszentmiklós kincs* (Archeológiai Értesítő, 1884)
 Hampel József: *Szkythiai emlékek Magyarországon* (Arch.Ért. 1893)
 Hampel József: *A Lehel kürt* (Arch. Ért. 1903)
 W. H. P. Hatch: *Greek and syrian miniatures* (1931)
 Georgina Herrmann: *Perzsa reneszánsz* (1988)
Honfoglalás és néprajz, IV. (főszerk. Györfy György)
 Karácsony Sándor: *A magyar észjárás* (Bp. 1939)
 Kádár Zoltán: *Bizánci művészet* (Corvina, 1987)
 Kádár-Németh-Tompos: *A Hagia Szófia* (1987)
 Kerényi Károly: *Halhatatlanság és Apollón-vallás* (1985)
A keresztény művészet lexikona
 S. Klossowski de Rola: *Alchemy* (London, 1973)
 É. Kovács-Zs. Lovag: *Die Ungarischen Krönungsinsignien* (Bp. 1988)
 László Gyula: *A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben* (1943)
 László Gyula-Rácz István: *A nagyszentmiklós kincs* (Bp. 1983)
 Lázár István: *Képes magyar történelem* (Budapest)
 J. de Luigi-Pomorisac: *Les émaux Byzantins de la Pala d' Oro, I-II.* (Zurich, 1966)
 R. Mepiaschwili-W. Cincadze: *Die Kunst des alten Georgien* (Leipzig, 1977)
 Németh László: *A minőség forradalma, I-II.* (Bp. 1940.)
 O. Neugebauer-D. Pingree: *The Pancasiddhantika of Varahamihira, Part I-II.* (Kobenhavn, 1970; Sanskrit Text, Translation & Commentary)
 Rudolf Steiner: *Előadások a János-evangéliumról* (Kassel, 1909)
 Rudolf Steiner: *Előadások a János-Apokalipsziszról*
 B. Stawiski: *Kunst der Kuschan* (Leipzig, 1979)
Az Szent Barlám és Szent Jozafát királfi életéről való igön szép legenda (a Kazinczy-kódex 1526-os magyar fordítása a Legenda Aurea latin változata nyomán készült; kiadta Kner, Gyomán, 1922)
 Toesca-Forlati: *Die Mosaiken von San Marco* (Milano-Wien, 1957)
 Sz.P. Tolszov: *Az ősi Chorezm* (Bp. 1950)
 G. Tschubinaschwili: *Die georgische Goldschmiedekunst in der VIII-XVII. Jahrhundert* (Tbilissi, 1957)
 Basilius Valentinus: *Chymische Schrifften* (Hamburg, 1717.)
 Zakar András: *A sumér hitvilág és a Biblia* (Garfield, U.S.A., 1973)
 Gr. Zichy Jenő *harmadik ázsiai utazása, III/1-2.* Régészeti tanulmányok Oroszföldön (1900, írta Posta Béla), VI. köt. Történelmi áttekintés (Bp. 1905)

Arthur Koestler EGY FA ÁRNYÉKA

Tudósítónk a közelmúltban tért vissza háromhónapos oroszországi utazásáról, melynek során bejárta Ukrainát, a moszkvai körzetet, s elsőként nyert engedélyt, hogy belépjen az „Elítéltek Köztársaságának” – Kolimszkaja Reszpublika Aszuszgyonnih – területére (Kolima-félsziget, Szibéria); ezzel a vidékkel kapcsolatban a felszabadulás kezdete óta csak és elképesztő és ellenőrizhetetlen hírek – inkább pletykák – érkeztek a külvilágba. Mr. Koestler utazását a UNIHOPE (United Nations Housing and Providing Enterprise) finanszírozta. A következőkben naplójának egyes, kiemelt és szerkesztett részletei olvashatók. (a szerk.)

Harkov, 19... június 30.

A levegőből nézve Ukrajna minden városa – Kijev, Voronyezs, Harkov, Poltava – egészen egyforma, mintha azonos minta szerint építették volna őket. Közepükön két-három hatalmas, kerek, üres terület látható; átmérőjük egy és hat kilométer között mozog. Ezek a foltok a teljes pusztulás területei, amelyeket a UNIHOPE légierejének Földmunkás Osztagai megtisztogattak, felszántottak és zöldségültetvényekké változtattak át. A tervek szerint később középületek és parkok kerülnek majd a helyükre, de ez az orosz emberek beszédében oly gyakori *később* amióta a világ világ, mindig is a távoli és bizonytalan jövőre vonatkozott.

Akárhogy is; a levegőből nézve hatalmas, zöldesbarna tányérokra látszó krumpli- és káposztaültetvények ezrek életét mentették meg a lerombolt városokban a háború utáni éhínség éveiben. Közöttük és körülöttük terülnek el a régi városok – vagy legalábbis az, ami belőlük megmaradt; az épületeket kezdetleges eszközökkel és módszerekkel pofozták helyre valamelyest, az ablakokat – mint-hogy üveget kapni nem lehetett – bedeszkázták, s a sebheyles homlokzatokról leborotvázták a leroskadt erkélyeket. A látvány nyomasztó volt és barátságatlan.

Az „óvárosok” körül előregyártott házakból álló új lakónegyedek terültek el; öt-, tíz-, húsz ezer parányi, tömeggyártott házikó, amelyeket a UNIHOPE építői geometrikus rendben helyeztek el. Ezek a „Woolworth-falvak” – ahogyan az esztétikai érzékkel megáldott látogatók nevezték el őket, mert olyanok voltak, mint valami, az öt- és tízcentes árú boltjában vásárolható termék – színesek voltak és vidámak; repülőgépről nézve az óvárosok körüli sztyeppére dobott tarkabarka kendőkre és szalagokra emlékeztettek. A lakótér, amelyet kínáltak, nem volt több, mint fejenként öt négyzetméter – vagyis két embernek jutott egy közepes méretű szoba –, de a legtöbb orosz szemében még ez is soha azelőtt nem álmodott fényűzésnek számított.

A lakással való ellátás és az élelmezés volt a két legnehezebb probléma, amivel az ENSZ a felszabadult Oroszor-

szágban szembesült, s amíg ezeket nem sikerült megoldani, maga a „felszabadulás” szó is csak csúfság és ámítás maradt. Az atlanti civilizáció történelmi hőstette nem abban áll, hogy megnyertük a háborút, hanem abban, hogy képesek voltunk a leghatalmasabb jóléti intézménnyé változtatni a világ legnagyobb katonai apparátusát.

A berlini légihíd annak idején bebizonyította, hogy egy romboló erő ellátórendszerre való átalakítása nemcsak technikailag lehetséges, de eredményeket is sokkal gyorsabban hoz, mint bármely emberbaráti szervezet. A UNIHOPE körülbelül 1:100000 arányban ismételte meg a berlini intézkedéseket. A Földmunkás Osztag, az Aratás Hadművelet, a C-vitamin Hadművelet és az Otthon Hadművelet nemcsak megmentette a legyőzött oroszokat, de a győzteseket is megóvta azoktól a morális veszedelmektől, amelyek rájuk rontottak a korábbi megnyert háborúk nyomán. Az első világháborút a felelőtlen és bohém jazz-korszak követte, a második után fél Európa Hitler serpenyőjéből Sztálin bográcsába zuhant. A harmadik után azonban a UNIHOPE következett – és visszaadta civilizációnknak a biztonságot és az önbecsülést.

Harkov, 19... július 5. (a Választás Napja)

A Harkovi Helyhatósági Választás – az első szabad választás 1917 óta – lehangoló esemény volt, amely ugyanakkor nem nélkülözte a legdurvább komédia elemeit. A megmértetésen nem kevesebb, mint huszonkét párt indult, köztük a következők:

- *Egyesült Monarchista Nagyorosz Párt*
- *Ukrán Szeparatista Párt*
- *Parasztpárt* (egyéni termelők és kisbirtokosok)
- *Szövetkezeti Agrárpárt*
- *Liberális Demokrata Párt, és*
- *Demokratikus Liberális Párt* (A városi középosztályok e két tömörülésének programja gyakorlatilag azonos, de vezetőik között engesztelhetetlen, személyes gyűlölet lobog.)
- *Demokratikus Munkáspárt* (szabad munkásszervezet-pártiak)
- *Szindikalista Munkáspárt* (Kropotkin eszményi anarchizmusának hívei)
- *Amerikanszkij Párt* (egy hírhedt helyi feketekezeskedő alapította abban a reményben, hogy így az Egyesült Államoktól kaphat majd fizetést)
- *Genrih Adamcsiki* (Henry Adam nevének ukrán átírásából. A pártot egy egyetemi professzor alapította, aki történetesen olvasta Adam könyvét a progresszív földadóról.)
- *Trockij Megbosszulói* (Azt hirdetik, hogy a kommunizmus Lenin és Trockij idején még jó dolog volt, s csak Sztálin alatt fordult rosszra minden. A csoport jelent némi feladatot Biztonsági Szolgálatunk számára is.)
- *Kontriki* (Korábbi politikai elítéltek és deportáltak. A párt neve az orosz „ellenforradalmi elem” kifejezés rövidítéséből származik; a szovjet rendszer idején így

neveztek ezeket az embereket. Ezt a befolyásos csoportot nem politikai program, inkább egyfajta testületi szellem tartja össze.)

E tizenkettő tartható a mi értelmezésünk szerinti politikai pártoknak. A többi „független” alakulat – hóbortosok, vallásos szektáriánusok és világmegváltók –, amelyek a felszabadulás óta úgy szaporodnak, mint eső után a gomba, a *vallási és egyéb csoportok* kategóriába sorolható. Többek közt:

- *Tolsztoj Tanítványai* (Pacifista és vegetariánus keresztény csoport; elutasítják a vallási dogmatizmust.)
- *Teokraták* (Az Ortodox Egyház hívei, akik szerint Oroszországban Szergej pátriárkának kellene uralkodnia.)
- *Óhitűek* (Vakbuzgó, tradicionalista szekta.)
- *Isten Szolgái* (Elutasítják a vezetéknev használatát.)
- *Dukoborok* (A ruhátlanságot hirdetik.)
- *Sztaroszták* (Hirdetik – és olykor gyakorolják is – az önkasztrációt, mert véleményük szerint az emberiség romlott, és pusztulnia kell.)
- *Eszperantisták* (Meggyőződésük, hogy egy univerzális nyelv bevezetése minden problémát meg fog oldani.)
- *Pavloviták* (Úgy tartják, hogy az emberekben egyforma vélekedést és világnézetet kell kialakítani azáltal, hogy Pavlov professzor híres kutyakísérleteihez hasonlóan kondicionálják a reflexeiket.)
- *Barankovici* (Soha nem voltam képes megtudni, hogy mit is akarnak voltaképpen.)

A fennmaradó pártot, a *Világmegváltók*-at egy elmeegógyintézetből szökött férfi alapította; a választás előtti éjszaka őrijongeni kezdett és a zárt osztályra kellett szállítani.

Oroszország tehát mézesheteit élte a Demokráciával. A dolog talán furcsának tűnik a nyugati ember szemében, de hasonló eseményeknek voltam tanúja Tel Avivban is az első önkormányzati választások előtt, mintegy harminc esztendeje; akkor és ott huszonnégy párt versengett mindössze százötvenezer szavazatért. Ott az emberek kétezer éve először kaptak lehetőséget, hogy kinyilvánítsák politikai akarataikat; itt, Oroszországban ötven évet vártak rá – feltéve, hogy demokráciának tartjuk a cári idők rendszerét. Természetes tehát, hogy az elszenvedett, iszonyatos elnyomás megszűnte után az oroszok csak úgy lubickoltak az új, szuper-demokratikus választási rendszer örömeiben.

A figyelemre legméltóbb dolog volt a kampányidőszakban uralkodó, szinte teljes nyugalom; csupán egy vagy két kisebb összetűzés tört ki a Monarchisták és a Szeparatisták között. A választási propaganda a nyomdai kapacitás hiánya miatt jószerivel kézi nyomtatású röplapokra és stencilezett falragaszokra korlátozódott; az amerikai vagy francia kampányok mértékével mérve egyszerűen idilli volt.

A nyugalom valószínűleg annak is volt köszönhető, hogy az utca embere képtelen volt komolyan venni a választásokat. Ameddig csak vissza tudott emlékezni, mindig is volt valamiféle kötelező, választásnak nevezett szertartás, amelynek eredménye rendre az lett, hogy a lakosság 99,8 százaléka az egyetlen létező pártra adta le szavazatát. Egyszerűen nem tudta elhinni, hogy a szavazás az ő és a nem-

zet jövőjére bármiféle befolyással lehet. Ami valóban érdekelte, az egyedül a Nagy Lottójáték következő, a választás utáni vasárnap esedékes húzása volt.

Harkov, 19... július 8.

Tegnap hozták nyilvánosságra a választás – a legenyhébben szólva is váratlan – eredményeit.

A szavazatszámolás tekintélyes személyiségek részvételével, a Szabadság Házában rendezett ünnepélyes szertartással vette kezdetét. Az első urnát Dalcroix ezredes, a UNITOC (United Nations Temporary Occupation Command) vezetője nyitotta fel. Mellette az ukrán parasztszülöktől származó, széles arcú, higgadt Krupnyik, Harkov polgármestere ült. Eleinte minden a legnagyobb rendben ment. Az ezredes rövid beszédet tartott, majd a taps után leült, előhúzta az urnából az első cédulát, és ünnepélyesen átadta a polgármesternek, hogy olvassa fel. Közbevetőleg meg kell említenem, hogy a szavazólapokon a huszonnégy párt neve szerepelt, mindegyik előtt kis négyzet; a polgároknak a megfelelő helyre egy ikszet kellett rajzolniuk. A teremben feszült csend volt; mindenki érezte, hogy az első szavazatnak szimbolikus jelentősége és jelentése lesz. Krupnyik a papírra pillantott, és fennhangon felolvasta a szavazatot: *Da*.

– Micsoda? – kérdezte az ezredes. – Mit jelent az, hogy *da*?

– *Da*; azt jelenti: *igen* – magyarázta kedvesen a tolmács.

– És akkor? Melyik pártra szavazott ez az ember?

– A polgártárs mindegyikre szavazott. Egyszerűen odaírta a papír tetejére, hogy *igen*.

Kínos csend lett.

– No, jó – mondta az ezredes. – Nézzük a következőt.

Kihúzta a második cédulát, és odaadta a polgármesternek.

– *Da*. – olvasta Krupnyik tárgyilagosan és szenvtelenül.

A Parasztpárt képviselőnöje kuncogni kezdett, ez feloldotta a feszültséget, s az egész teremben kirobbant a nevetés. Minden második-harmadik szavazat *da* volt, sokan pedig kötelességtudóan berajzolták mind a huszonnégy négyzetbe a keresztet. Krupnyik egykedvűen, arcán megérett kifejezéssel folytatta a felolvasást – *da, da, da...* Furcsán megnyugtató volt, mint a kisgyermekes gügyögése.

Az eredményt másnap reggel hozták nyilvánosságra. A legtöbb szavazatot a monarchisták és az ukrán szeparatisták kapták, őket követte a parasztpárt, az elitéltek pártja, a teokraták és az amerikanusok. A szavazatoknak több, mint fele volt *da* – ezeket érvényteleneknek kellett nyilvánítani. A rádió hírei szerint nagyjából ugyanígy történt mindenütt: ötven, hatvan, néhol hetven százalék érvénytelen szavazat.

Július 9.

Ebéd a UNIHOPE étkezdéjében Iszakoviccsal, a tolmáccsal. Aszott arcú, ötvenes emberke; korábban általános iskolai tanító volt Minszkben, s egész családját elvesztette a Vörös Hadsereg visszavonulásakor figyelemelterelő mozzanatként szervezett és végrehajtott zsidóüldözések és mészárlások során. Értelmes, művelt ember, s ezért meglepődtem, amikor kiderült, hogy a pavlovistákra szavazott.

– De hát mit akar? – kérdezte, és megvonta a vállát. –

A választás a legékesszólóbban bebizonyította, hogy Pavlovnak igaza volt. Az ember ad a kutyanak egy csomó áramütést, és minden áramütésnél megszólal egy csengő; a kutya hamarosan a pusztá csengetésre is összerándul. És hát ugyanez a helyzet: ha az oroszok azt mondják: *választás*, összerándul és felüvölt: *da*.

Ha én tettem volna ezt a megjegyzést, Iszakovics joggal érezhette volna sértve magát, mert szerette Oroszországot, ő azonban valami különös, melankolikus tárgyilagossággal beszélt. Szavaiból megértettem, hogy itt és most egy valóra vált science-fiction-ben élünk mindannyian. Nem a háború miatt – amelyben egyébként, s minden várakozással ellentétben, a hagyományos fegyverek játszották a főszerepet – a nagy meglepetést a tömegpszichológia jelentette. A korábbi kirakatpercek vallomásai már csak szelíd előjátéknak látszottak azokhoz a szentségtelen csodákhoz, amelyeket a zsarnokság áldozatainak elméjében és lelkületében végbevitt.

Július 10.

Vajon kik a jelenkori Oroszország legjobb fizetett polgárai? A fordítók. Amikor a vasfüggöny negyven év után végre felemelkedett, hihetetlen erővel lángolt fel az éhség a könyvek, újságok, és bármiféle, a misztikus Nyugatról információt tartalmazó szöveg iránt. Senkit nem érdekelték többé az orosz írók; ahhoz túlságosan is sokáig játszották az irodalmi prostituáltak szerepét. A fordítók, a művészet korábbi páriái léptek a költők és regényírók nyomdokaiba. A bestsellerlistát a Sears Roebuck áruház teljes és csonkítatlan, magyarázó lábjegyzetekkel ellátott katalógusa vezeti.

Július 14.

A külföldiek gyakran kérdezik, itt azonban soha senki: *mi történt a kommunizmussal Oroszországban?* Ha valaki felteszi a kérdést, mindenki ásít az unalomtól; a válasz az oroszok számára annyira nyilvánvaló. Oroszországban soha nem volt kommunizmus, Oroszországban csak kommunisták voltak. Amikor a kommunisták eltűntek, eltűnt velük együtt a kommunizmus is.

Miért oly magától értetődő ez az oroszoknak, és miért értik meg oly igen nehezen a külföldiek? Azért, mert külföldön nyugati értelemben vett politikai rendszernek, vagy valamiféle, a társadalmi igazságosság létrehozására tett, balul sikerült kísérletnek, esetleg különös vallásnak tekintik a szovjet kommunizmust. Ám egy igen rövid, s már régesrég elfeledett kezdeti szakasztól eltekintve nincs szó semmi ilyesmiről. A kommunizmus az elmúlt évtizedekben – s amennyire a mai nemzedékek egyáltalán képesek visszamelékezni – nem volt politikai mozgalom, hisz Oroszországban nem létezett olyan ellenfele, amelyhez az erő vagy az ideológia fogalmaival mérhette volna magát. A tömegeknek nem adhatott programot vagy filozófiát, mert az irányvonal szüntelenül, és vad cikcakkokban változott; a tegnapi igazságok mára eretnekséggé váltak, s a folyamat minden hitet és bizalmat alapjaiban aknázott alá.

Egy primitív közösségben az ember a kormány iránti egyszerű lojalitással cserélheti fel a politikai gondolkodást. Ám még ez a lojalitás is tönkrement és elfogyott, amikor a kormány tagjai időnként – és egyre gyakrabban – bevallot-

ták, hogy árulók, kémek, és a nép esküdt ellenségei.

A Forradalom győzelmének első éveiben Oroszország színpadáról eltűntek a papok, de a vallás élő és eleven maradt az emberek között. Amikor azonban a kommunisták tűntek el, eltűnt a kommunizmus is, mert az orosz emberek szívében és gondolataiban mint hit, soha nem létezett.

A kommunizmus, mint hit, az elmúlt évtizedekben csak Oroszországon kívül létezett. Létezett, s azért, mert az emberek jelentős része mocsokban és nyomorúságban élt, s a pusztában vándorlók mindig hajlamosak elhinni a csodákról szóló történeteket. Oroszország urai hermetikusan elzárva tartották birodalmukat, hogy életben tartsák ezt az illúziót, s a valóságot rejtve tartották a csodák színpala mögött. Tették pedig mindezt oly ördögi ügyességgel, hogy a nyugati világnak, még a kommunista rezsim ellenségeinek sem volt fogalmuk arról, hogy a valóság, az *igazi* valóság mennyire iszonyatos. Az orosz igazság a világtörténelem legféltettebb és legsikeresebben megőrzött titka volt.

Amikor azt mondom, hogy Oroszországból a kommunistákkal együtt eltűnt a kommunizmus, nem azt állítom, hogy szertefoszlott negyven évnyi, a bölcsőtől a koporsóig tartó félrevezetés eredménye is. Az indoktrináció lelki kártétele lépten-nyomon látható és tapasztalható. Az embereket azonban nem sikerült a kommunizmusra megtanítani. Megtanították őket *da*-t mondani, hogy a szavazásokon meglegyen a 99,8 százalék; *da*-t ordítani Iván elvtárs előléptetésére, és *da*-t mennydörögni a kivégzésére is; *da*-t kiáltani a náciizmus elleni küzdelemre és *da*-t tüvelteni a náciikkal megkötött paktumra; *da*-t mondani mindenre, amit a teljhatalmú vezér elhatározott. Ezt a csodát nem a mi értelmezésünk szerinti propaganda művelte, hanem a lelki megdolgozás. A rezsim nem akart kommunizmust, a rezsim robotokat akart. Legalább egy emberöltőre lesz szükség, hogy a robotokból ismét emberek legyenek.

Moszkva, július 17.

Három napig influenzásan feküdtem; ágyamban hemzsegetek a híres orosz poloskák, a *klopi*. Az oroszok szerint ez valami új, szuper-klopi-törzs; a mutációt a radioaktivitás okozhatta; olyanok, mint a vörös nefelejcs. Mindenesetre bámulatraméltó bestiák, és a jelek szerint imádják a DDT-t.

Mínt hogy beteg voltam, nem lehettem jelen a Lottó-sorsoláson, de azt mesélték, hogy – mint mindig – óriási esemény volt, a szokásos beszédekkel, hangversenyekkel, táncsal, stb. A Lottó intézménye mostanra szilárdan beépült a társadalomba. Mínt hogy sokan nincsenek tisztában mi-benlétével és jelentőségével, röviden ismertetem a mai orosz élet legnépszerűbb jellegzetességét:

A NAGY LOTTÓJÁTÉK TÖRTÉNETE

Az élelmezési- és a lakás gondok után a legnagyobb problémát a *bezprizornije*, a bűnözővé vált elhagyatott, kóbor gyermekek sáskajárása okozta. A kiskorú – akadtak közöttük még hétévesek is – zsványok a Forradalom napjai óta vissza-visszaatéző gondot jelentettek a szovjet élet mindennapjaiban. A polgárháború után, az 1920-as években a becslések szerint már milliónyian voltak. A harmincas

évek tömeges deportálásai újabb hullámmal növelte számukat, s a szovjet rendszer összeomlása nyomán soha nem látott tömegben lepték el az országot. A vidéken a teljes vadság szintjére züllött fiatalokú bandák portyáztak. A haditörvények hatástalanok voltak ellenük, mert a katonák nem voltak hajlandók gyermekekre löni. A feketepiac felhasználására tett kísérletek sem lehettek eredményesek, amíg a csempészek és zugkereskedők ügynökként és informátorként használhatták a törvényen kívüli gyerekeket. A *bezprizornije* volt a táptalaj, amelyen az éhínség éveiben kivirágzott a bűnözés, az iszákosság és a prostitúció. A ragály legdöbbenetesebb tünetei a gyermek-bordélyházak voltak, amelyekből csak Moszkvában legalább egy tucat működött.

A megszálló hatóságok eleve kudarcra ítélt küzdelmet folytattak a *bezprizornije* ellen. A tél közeledtével összefogdosták, és táborokban helyezték el őket, ahol otthont, ruhát és ennivalót adtak nekik, de a tavasz beköszöntével a gyerekek kisebb-nagyobb bandákban sorra megszökdöstek, és folytatták a rablást és fosztogatást. A hatóságok hamarosan arra kényszerültek, hogy szögesdrórkerítést húzzanak és őrtornyokat állítsanak fel a táborok körül.

A hatás katasztrófális volt. A szovjet rezsim távoli, szibériai munkatáborokba hurcolta a fiatalokú bűnözőket, ahol mindenki szemétől távol pusztultak el. A felszabadítók által a Fekete-tengertől a Baltikumig minden nagyobb város szomszédságában létrehozott új táborok gyötrő lelkiismeretfurdalást jelentettek, az oroszok szemében pedig rémítő képekkel idézték fel a múltat, s azt súgták nekik, hogy a jövő se lesz sokkal különb. A háború utáni második év őszére a táborlakó gyerekek száma elérte az egymilliót.

Október tizenötödikén az ENSZ-nek a gyermektáborokban uralkodó életkörülményekkel foglalkozó bizottsága jelentésben számolt be munkájának eredményeiről, s a nyugati közvélemény előtt teljes őszinteséggel tárta fel a szívszorító és egyben hajmeresztő állapotokat. A táborok gyermekorvosok, pszichológusok, ápolónők és tanítók egész seregének minden erőfeszítése ellenére sem voltak mások, mint a bűn és romlottság melegágyai. A jelentés arra a következtetésre jutott, hogy semmi remény bármiféle változásra, ha a távoli, éhínség sújtotta országokban továbbra is erőszakkal, szögesdrót mögött tartják összezárva a bűnöző gyermekeket. Megmentésük és rehabilitációjuk egyetlen lehetősége, hogy elkülönítik, és egészséges környezetbe helyezik őket olyan országokban, ahol az élet nagyjában-egészében normálisnak nevezhető.

A javaslat fantasztikusnak tűnt. A felzúdulás azonban, amelyet Európában és Amerikában kiváltott, véget vetett az aktatologatásnak és halogatásnak – különösen a *Downing Street-i csata* után változott meg a helyzet, amikor felbőszült angol vénkisasszonyok behajigálták a Külügyminisztérium ablakait, behatoltak az épületbe, és majdnem meglincselték a miniszter urat. Más fővárosokban is előfordultak hasonló esetek, s az Egyesült Nemzetek szövetsége végül is lépni kényszerült. Megkezdődött a példátlan, lenyűgöző méretű akció.

A *SKID* (Save the Kids[™]) *Hadművelet* lebonyolítását a frissiben létrehozott szervezetre, a UNIHOPE-ra bízta. Karácsonyra készen álltak az oroszországi fiatalokú bűnözők

Ausztráliába, Új-Zélandba, Kanadába és az Egyesült Államokba való utaztatásának és ottani letelepítésének tervei. Háromnegyed részük önkéntes nevelőszülőknél, a többiek bentlakásos iskolákban, szanatóriumokban, tangazdaságokban nyertek elhelyezést. A UNIHOPE légiflottájának gépei, amelyek élelmiszert és előregyártott épületeket szállítottak Oroszországba, visszafelé megteltek a hősiesség számáért rettetés megpróbáltatást jelentő utasokkal. A következő év nyarára, fél évvel a *SKID Hadművelet* kezdete után elszállították a kiskorú gyermekek nyolcvan százalékát, a kemény bűnözők és a tizenöt évnél idősebbek pedig Oroszországban kerültek különleges nevelőotthonokba. Újabb egy év múlva az utolsó tábor is felszámolták.

Itt azonban még nincs vége a történetnek. Az éhínségtől leginkább sújtott területeken a végsőkig elkeseredett orosz, ukrán és örmény anyák *bezprizornijje*-nek „álcázták” és világgá küldték gyermekeiket, hogy a UNIHOPE felvegye és a bőség földjére vigye őket. Meg akarták menteni őket az éhhaláltól még azon az áron is, hogy nem találkoznak többé soha. Az áradat vékonyka patakká apadt, de még így is havi néhány ezer gyermek kelt útra a tengerentúli országok felé.

Ezek az „ál-árvák” okozták idővel az események váratlan és drámai fordulatát. Szüleik, mielőtt az elkeseredett, végső lépésre elszánták magukat, szinte kivétel nélkül megjelölték valahogyan gyermekeiket, ahogy a költözőmadarakat szokás meggyűrűzni; amulettel, nyakláncokkal, s néha még tetoválásokkal is. Egy-két év után pedig, amikor a helyzet lassacskán jobbra fordult, ostromolni kezdték a hatóságokat, hogy hozzák vissza gyermekeiket. A UNIHOPE rádión és a sajtóban hosszú „körözölistákat” adott ki, és lassan megkezdődött a vándorlás – hazafelé.

Az egy-két éve még csontsovány, kiéhezett kis csavargók hazatérése, megváltozott külsejük és életszemléletük az oroszok szemében egyszerűen csodának számított, s többet ért, mint bármely, gonddal megtervezett politikai propaganda. A UNIHOPE központjait elárasztották a levelek, amelyekben a szülők azért esedeztek, hogy legalább egy évre vigyék külföldre gyermekeiket. (Ne felejtjük, hogy Oroszországban az egy főre jutó átlagos napi élelmiszeradag még ma is csak 1800 kalória, s ez a mennyiség is nemegyhelyen csupán papíron létezik.) Nyilvánvaló volt azonban, hogy a UNIHOPE nem szállíthat külföldre minden orosz kisgyereket. Így született meg a Lottó ötlete.

A korlátozott számú befogadóhely kapacitása szerint, s a szülők anyagi helyzetének gondos tanulmányozása alapján való válogatás helyett – ez a gyötrelmesen lassú, és költséges módszer amúgy is csak elégedetlenséget és irigységet szült volna –, lottón sorsolták ki a szerencsések neveit. Minden városnak és közigazgatási egységnek megvolt a maga kvótája, s negyedévenként megrendezték a sorsolásokat. A húzást vigaszdíjak – játékszerek, képeskönyvek és rengeteg jégkrém – kiosztása követte, s a rendezvények hihetetlenül népszerűek lettek mind a gyerekek, mind pedig a felnőttek között. A műsoron hamarosan megjelentek a zeneszámok, a bábéledések és táncmulatságok is. A *Húzás Napja* minden városban egyfajta fesztivállá terebélyesedett, s fokozatosan felváltotta a hagyomá-

nyos orosz vásárokat.

A lottóörület fokozódásával a UNIPROD (United Nations Political Re-education Department****) úgy gondolta, hogy a lehetőséget ki kellene terjeszteni a felnőttekre is. A közel fél évszázadon át a világ többi részétől teljes elzártságban élt oroszok leghőbb vágya volt, hogy egyszer meglátogathassák a misztikus külföldet, ha csak egy hónapra, egy napra, egy órára is. A hazatérő gyermekek elbeszélései a szabad világ leghatékonyabb propagandájának bizonyultak; egy-egy történetecske többet ért, mint egymillió dollárnyi unalmas UNIPROD-rádióadás vagy egy tonna röpirat és tájékoztató. Nyilvánvaló volt, hogy a felnőttek – újságírók, orvosok, ipari vezetők vagy mezőgazdasági termelők – külföldre utaztatása a politikai véleményformálás és -alakítás legeredményesebb eszköze lehet.

A program keretében ma évente százezer szakember vesz részt háromhónapos tanulmányutakon azokban az országokban, ahol a legtöbbet tanulhat a saját szakterületén. A kiutazók számát lakóhelyük és foglalkozásuk szerint határozták meg. Remélték, hogy ily módon néhány év alatt sikerül felszámolni a vasfüggöny utolsó maradványait, s a sötét múlt pszichikai utóhatásait. Egy-egy ember esélye, hogy a nevét kihúzzák a lottón, kevesebb, mint egy az ezerhez, de az össznemzeti lelkesedés máig sem hagyott alább. Az oroszok született szerencsejátékosok, és a *Loterija* minden évről és fejtágitónál jobban megmozgatja képzeletüket.

Mára már minden nagyobb városban és járási központban megvan a lottónyertesekből álló kicsinyke mag, akik saját szemükkel látták a nyugati életformát, s akik szellemét felvillanyozta a másféle valósággal való találkozás. Ők lettek a szabad világ misszionáriusai, de tevékenységüket a maguk sajátos, orosz módján végzik, s talán nem túlzott optimizmus azt remélni, hogy idővel az ország szellemi vezetőivé válnak, s betöltik a levitézlett párt gazdátlanul maradt szerepét.

AZ ELÍTÉLTEK KÖZTÁRSASÁGA

Magadan, Kolima-félsziget, augusztus 1.
Útközben a „64. kilométernél” fekvő település felé Berzin, az Elítéltek Kolimai Köztársaságának ideiglenes kormányzója elmondta:

Kolimáról három dolgot kell tudni. Ezen a vidéken mérték a Földön a legalacsonyabb hőmérsékletet, itt található a világ leggazdagabb aranybányái, és ezt a Franciaországnál hatszor nagyobb területet húsz éven át egyetlen, hatalmas kényszermunkatábornak rendezték be, s a lakosság kilencven százaléka elítélte. . .

Ezután néhány kilométeren át hallgatott, aztán hirtelen megállította az autót egy káposztaültetvény mellett, amelyen néhány ember dolgozott. Kiszálltunk a rekkenő hőségben – errefelé júniustól augusztusig egyáltalán nem nyugszik le a Nap. A munkások, akárcsak mi, egyujjas kesztyűt viseltek, és szúnyoghálóval védték arcukat a körülöttnünk sűrű felhőkben kavargó rovarok csípéseitől. Kolimán télen a fagy, a skorbut és az üszkösödés keseríti meg az emberek életét, nyáron pedig a szúnyogok, a pöcsikék és a bögölyök.

Berzin elkérte az egyik ember ásóját, és a káposztaföldön át elvezetett bennünket a mocsárhoz, amely kitöltötte a láthatárt egészen a tajgáig; az érintetlen erdőségig, amely száz meg száz kilométeren át húzódott, a Jeges-tenger felé. A mocsár szélén megállt, a kezembe nyomta az ásót, és csak ennyit mondott: *Próbálja meg!*

A sűrű szúnyogháló alatt csak úgy folyt rólam a verejték, s még a szememet sem tudtam megtörölni. Belenyomtam az ásót a puha, sáros földbe. A szerszám úgy huszonöt centiméteres mélységben sziklakemény felületbe ütközött. Berzin mosolygott (arca egyik fele béna és mozdulatlan volt), és azt kérdezte: Na, mit gondolsz, mi az?

– Nem tudom. Arany?

– Jég.

Aztán elmagyarázta, hogy a talajnak még a forró nyár idején is csak a legfelső, húsz-huszonöt centi vastag rétege enged fel, s alatta több száz méter vastag, „geológiai jég” borítja az egész félszigetet.

A hőmérséklet a tízhetes sarki éjszaka alatt gyakran zuhan -50°F alá. A viharok olyan ádázak, hogy az emberek még Magadanban, a fővárosban is (ha már mindenképpen ki kell menniük az utcára) a házak között kifeszített, erős kötelekbe kapaszkodva közlekednek, hogy el ne ragadja és a tengerbe ne sodorja őket a szél. Itt, a fehér halál birodalmában fekvő munkatáborokban a rabszolgáknak minden évben körülbelül a fele élte túl a sarki éjszakát, de megesett, hogy tavasszal, amikor járhatókká váltak az utak egyes táborokban egyetlen élő lelket sem találtak; elítéltek, örök és kutyák holtan feküdtek mind, a közönyös, fehér hótakaró alatt.

A „betelepítés” első időszakában – a harmincas évek elején – öt rab közül csak egy élte túl Kolimán az első nyolc hónapot. A vége felé évi harminc százalék volt a halálozási arány. Ez azt jelenti, hogy egy ember körülbelül három évig maradhatott életben, csak hogy húsz-huszonöt év volt a büntetés átlagos időtartama.

A közhely szerint a „sötét középkor” színvonalára zuhant vissza a társadalom. A középkorban azonban nem találunk olyan borzalmakat, mint a kolimai, a Bajkál-Amur vidéki, a vorkutai vagy a peccsori rabszolga-országok, ahol tizenöt-húszmillió rongyos, éhező, összefagyott és elférgesedett nyomorult vegetált és pusztult el az utolsó szikrányi erejüket is kifacsaró kényszermunkában. A nyomorúság és szenvedés ilyen hatalmas óceánja az ókorban, de még a civilizációkban sem volt elképzelhető. Az ember lelki-szellemi evolúciója itt érte el a mélypontot, és úgy tűnt, hogy innen soha többé nem fog felemelkedni megint.

A kolimai emberekben sajátos szemlélet, gondolkodásmód alakult ki. Néhányan közülük öt, tíz, vagy tizenöt évet éltek le a táborokban; volt, akik gyermekként kerültek ide, mások pedig már itt születtek, és soha életükben nem jártak „odakint”, túl a szögesdrót-kerítéseken és a géppuskás őrtornyokon. Erre a sajátos lelkeségre kell gondolnunk, ha meg akarjuk érteni mindazt, ami Kolimán és a többi hatalmas kényszermunka-körzetben a háború óta végbement.

Foglaljuk össze röviden a történeteket:

A félsziget tízezer kilométerre fekszik Oroszország európai részének központjától. Ha valaki békeidőben kény-

szertült rá, hogy ideutazzon, Moszkvából a Transzszibériai vasúttal juthatott el Vlagyivosztokig, majd hajón folytathatta az utat, túl Szahalinon, az Ohotszki-tengeren át. A háború óta azonban megszűnt minden szárazföldi és tengeri közlekedés, és a gyérecskén érkező szállítmányok csak légi úton érhetik el Kolimát. Ide repülni még most, három évvel a háború után sem teljesen biztonságos az Ural és a Bajkál vidékén fel-fellángoló gerillaharcok miatt. A körülbelül kétmillió kolimai deportált hazaszállítása egyelőre elképzelhetetlen.

Meg kell azonban jegyezni, hogy túlnyomó többségük számára az *otthon* szó pusztán absztrakció. A családok nem tarthattak semmiféle kapcsolatot az elítéltekkel, s még a halálukról sem kaptak tájékoztatást. A deportáltak családtagjai egyébként nagy valószínűséggel hamarosan büntetőtáborokba kerültek maguk is. Az elítéltek – egyfajta lelki önvédelemből – fel kellett adnia a boldog viszontlátás reményét, és száműznie gondolataiból az otthon fogalmát és emlékeit.

Mindez fokozott mértékben állt a kínai, mongol, koreai és tibeti elítéltekre, akik a kínai Nagy Tisztogatás óta növekvő számban érkeztek a táborokba, s lassan többen voltak már, mint az oroszországiak.

A kolimai rabok nem olvashattak újságot, de az irodai szolgálatra rendelt néhány fogoly olykor hallhatott valami hírfoszlányt a rádióból. A moszkvai kormány elmenekülése után a szervezett ellenállás összeomlását nem lehetett többé eltitkolni; a változás tömeges szokésekhez, s a fegyelem fellazulásához vezetett.

Magadantól körülbelül kilencven kilométerre, a Taskan folyó mellett fekvő elgeni táborban tört ki az első lázadás. A raboknak sikerült az útépitéseknél használt robbanóanyagot megszerezniük, levegőbe röptették a géppuskás őrtornyokat, az őrség többi tagját pedig lerohanták és megölték. Soraikban nem a demoralizált őrség golyói, hanem a minden táborban nagy számban tartott véredek okozták a leg súlyosabb veszteségeket. Ezek marták össze a lázadás vezetőjét, Berzint is, akinek a fél arca béna maradt.

Az elgeni lázadók ezután traktorokkal, terepjárókkal, és az őrség fegyvereivel elindultak a legközelebbi nagy tábor, az ötven kilométerre fekvő Jagodnoje felé. Az ottani őrség megadta magát. A rabok gyors tárgyalást tartottak, s két, emberségéért köztiszteletnek örvendő ór kivételével a mocsárhoz szállították és agyonlőtték a teljes keretet.

Jagodnoje után Talon, Balagannoje, majd a főváros, Magadan következett. Az irányítás és utasítások nélkül maradt, bizonytalan és rémült NVD-egységek belenyugvással vették tudomásul az eseményeket, és csak néhol tanúsítottak ellenállást. Magadan és a többi központ maroknyi polgári lakosa sietett köpönyeget fordítani. A főváros eleste után a Lénától és az Aldantól az Amurig és a Jeges-tengerig húzódó földrésnyi terület a Senki Földje lett.

A harc második, és sokkal véresebb szakasza a megszülető Elítéltek Köztársasága és a terület népességének egynegyedét kitevő köztörvényes bűnözők összecsapása volt. A politikai foglyok minden civilizált országban, s még a cári Oroszországban is élveztek a köztörvényesekhez képest bizonyos előnyöket. A totalitárius rendszerekben a visszájára fordult a dolog. A náci és a szovjet koncentrá-

ciós táborokban a közönséges bűnözők közül kerültek ki a barakkfelügyelők és a munkavezetők. Az *urki* – így nevezték magukat az orosz bűnözők – szabadon rabolhatták ki, bántalmazhatták, büntethették vagy dolgoztathatták halálra az alájuk rendelt politikai elítélteket. Az *urki* rosszak voltak, és alig valamivel emberibbek, mint a véredek.

A Forradalom után megpróbálták elősegíteni beilleszkedésüket az újonnan kialakult közösségekbe, de sikertelenül. A bűnözők kártékony, bomlasztó elemek maradtak, akik lopással, részegeskedéssel, erőszakkal és gyilkosságokkal tették elviselhetetlenné az életet. 1957 telén – vagyis sarki éjszakáján – kísérteties polgárháború zajlott egész Kolimán, s végül sikerült a bandákat a táborokból és a városokból kiszorítani. Legnagyobb részük odaveszett a tajgában, néhányan átálltak a politikaiakhoz és befogadást nyertek, pár ezren pedig elmenekültek a szinte megközelíthetetlen északi vidékekre, s ott fosztogatták a helyi halász-vadász népeket, a jakutokat és a csukcsokat.

A győzelem után Berzin és társai megkíséreltek valamilyen, törvényes és szervezett életre emlékeztető rendszert létrehozni a váratlanul ölükbe pottyant, hatalmas birodalomban; kétmillió kiéhezett, s hirtelen a Föld legnagyobb aranykészletének birtokosává vált elítélt országában.

A második világháború kitörésekor a kolimai bányák évi négy-ötmillió uncia aranyat termeltek, ami a világ össztermelésének mintegy tíz-tizenöt százaléka volt. A második és a harmadik világháború közötti időszakban a termelés világszerte csökkent, Kolimán azonban gyorsan növekedett, s most hirtelen az a helyzet állt elő, hogy az Elítéltek Köztársaságának területére esett a világ kiaknázatlan aranykészleteinek körülbelül egyharmada.

Senki nem látta előre az események ilyen fordulatát. A megszállás időszakának általános forgatókönyve szerint minden természeti vagy ipari erőforrással, és minden ásványkincsel a UNITOC felügyelete alatt álló Ideiglenes Orosz Kormány rendelkezik, csak hogy a UNITOC ellenőrzése az Uralnál gyakorlatilag véget ér, s Oroszország ázsiai részén csak egyes fontosabb körzetekben: Kamcsatkán, Szahalinon és a Transzszibériai Vasútvonal mentén fekvő városokban gyakorol felügyeletet. Kolimán csakis szárazföldi csapatok odaszállításával és a katonai jelenlét fenntartásával lehetett volna megszilárdítani az ellenőrzést, ez a lépés azonban könnyen okozhatott volna nemzetközi bonyodalmakat. A kolimai aranykészletek jövője máris feszültségeket támasztott a Szövetségesek között, a globális aranytermelés egynegyed résznyivel való megugrása pedig katasztrofális hatással lett volna az egész világ gazdasági életére. Az elátkozott félsziget geológiai jégével és aranyával együtt a győztes hatalmak legtöbb fejfájást okozó problémája lett.

A dilemma – és számos, hozzá kapcsolódó kérdés – megoldása a UNIHOPE létrehozása volt. Visszatekintve logikusnak és kézenfekvőnek tűnik az ötlet, hogy a kolimai aranyat a UNIHOPE gigantikus rehabilitációs programjának finanszírozására kell fordítani, de *akkor* páratlan államférfiúi képességekre, szárnyaló képzelőerőre és egy felmérhetetlen jelentőségű döntés meghozatalára volt szükség ennek, az emberiség jövőjének sorsát meghatározó, logikus lépésnek a megtételéhez.

A félsziget problémája azonban a döntés megszületésének pillanatától kezdve nem volt többé politikai dinamit, s a megoldás már csak technikai hatékonyság kérdése volt. Az aranyat természetesen csak azok termelhették ki, akik ott éltek, a helyszínen. A lakosság létrehozta és kikialtotta az „Összoroszk Kormányzat Alkotmányozó Nemzetgyűlésének megválasztásáig fennálló Elítéltek Független Köztársaságát, amelynek választott kormányzata elégségesen hatékony hatalmat gyakorol”. A nyilatkozat összhangban áll az Egyesült Nemzetek Szövetsége Ideiglenes Megszállási Alapszabályának hetedik pontjával, amely kívánatosnak tartja a helyi igazgatási központok létrejöttét az ázsiai területeken; a nyilatkozat e tekintetben is észszerű volt és gyakorlatias. Megfogalmazója dr. Hsziao, egykor a Pekingi Egyetem nemzetközi jog-professzora volt, akit „ellenforradalmi trockista-maoista propaganda” vádjával ítélték húszévi kényszermunkára, és öt évet töltött Kolimán, mint latrinapucoló.

A nyilatkozat legfontosabb pontjai szerint a Köztársaság Ideiglenes Kormányzata a UNITOC felügyelete alatt működik, de az Egyesült Nemzetek Szövetsége Ideiglenes Megszállási Alapszabályának hetedik pontja értelmében helyi autonómiát élvez, s hogy a kitermelt arany teljes mennyiségét élelmiszer, előregyártott lakások, ruházat, gyógyszer, orvosi műszerek és a hazájukba visszatérni szándékozók lehetőség szerinti repatriálása fejében a UNIHOPE rendelkezésére kell bocsátani.

Három nappal azután, hogy a szahalini ENSZ képviselőtől vették az első rádióközleményt, a UNIHOPE küldöttségének gépe leszállt Magadan repülőterén. Vezetője a legmagasabb kitüntetésekkel elhalmozott Sir Robert Manningham-Ward dandártábornok bizonyos félreértések alapján alakította ki várakozásait, és rendkívül meglepte a fogadtatás. Lady Manningham-Wardnak írt első levelében a következők olvashatók:

... Ezek az elítéltek nemcsak józanok és értelmesek, de némelyikük, például Hsziao professzor igen kedves emberek is. Hsziao egyébként etoni diák volt, és sikerült mind-ezidáig megőriznie a nyakkendőjét, noha – kimondani is fájdalmas – kapcának kellett használnia. Azt mondja, a megmaradt hat lábujját ennek köszönheti.

Kolima, augusztus 5.

Berzin annak köszönhette tekintélyét, hogy az elgeni tábor azon kevés lakóinak egyike volt, akik valóban elkövették a terhükre rótt bűnöket. Tizenhat éves korában ítélték el a Szovjet Büntető Törvénykönyv 58. paragrafusa 7., 10. és 11. bekezdésének alapján: izgatásért, ellenforradalmi propaganda terjesztéséért és ellenforradalmi csoportok szervezéséért. Ogyesszában élt, és részt vett egy kérészetű szervezkedésben – maroknyi kamasz akart tiltakozni szüleiüknek a tisztogatások során történt elhurcolása miatt. A csoport a *Bosszú Szüleinekért* névvel illette magát, s lefűltek őket már az első stencilezett röpcédulák szétszórásakor. Berzin tizenöt évet kapott, majd miután letöltötte, automatikusan tíz év hosszabbítást. Történetének ironiája, hogy az ő szüleit nem is érintette a tisztogatás, a csoporthoz csak barátja, Mása kedvéért csatlakozott. Amikor lebukott, természetesen apját és anyját is letartóztatták – mindketten

a Párt tiszteletreméltó tagjai voltak –; nem hallott róluk azóta sem. Most negyvenegy éves, életéből huszonöt évet töltött a táborban; ez az életben maradási rekord legendás figurává tette őt egész Kolimán.

Alacsony, köpcös, hihetetlen fizikai erejű ember; maszkosított arcának egyik oldala béna. Keveset beszél, és szenttelenül figyeli mások szavait; el sem lehet képzelni, miféle belső világa lehet; milyen lelki magánéletet élhet valaki, aki negyed évszázadot töltött el rabszolgaként, de megőrizte méltóságát és sikerült embernek maradnia.

Anarchistának mondják, ő maga azonban soha nem beszél politikáról – e tekintetben éppen olyan, mint a többiek. A volt elítéltek közül szinte senkit nem érdekel a politika; legtöbbször bizonytalanul valami olyasmit mondanak, hogy „anarchisták”, vagy hogy „Tolsztoj és Kropotkin herceg hívei”. Ha az ember tovább kérdezi őket, habozva kibökik, hogy minden gonosz forrása, és az ember legfőbb ellensége az Állam; ha az Államot megszüntetik, minden helyrejön, és az emberek testvérekké válnak megint. Ha vitatkozni próbálunk velük, összezavarodnak, és némaságba burkolóznak. Az anarchizmusról alkotott fogalmaik egészen kuszáak, s alapjuk csak a ködös szóbeszéd. A kínai többség írástudatlan, a többiek pedig majdnem azok. Letartóztatásuk pillanatától kezdve megfosztották őket minden olvasnivalótól – Berzin például tizenhat éves kora óta nem látott betűt. Képtelenek bármiféle tisztai nézet megfogalmazására; a politika – akárcsak az élet legtöbb kérdése – kívül esik szűk szellemi horizontjukon; közönyössé váltak, és ezen már nemigen lehet segíteni. Elméjük a világtól való elzártság következtében ellustult, szellemük nehézkes, lassú, tompa lett. Akik tíz évnél hosszabb időt töltöttek a táborokban, vonakodnak visszatérni a világba, amely számukra ijesztő, és már teljességgel idegen. Felszabadulásuk előtt tíz-tizenkét órát dolgoztak az életben maradáshoz sem elegendő élelmiszerrel, elképzelhetetlenül kegyetlen körülmények között. Most hat-hét órát töltenek munkával, megfelelően táplálkoznak, jó ruhákat viselnek, és olyan lakásokban élnek, amilyenekről még csak álmodni sem mertek soha. Fizikai és szellemi rehabilitációjuk azonban lassú folyamat, és sokan már túl vannak azon a ponton, ahonnan még van visszaút.

Közvetlenül a felszabadulás után, amikor megindultak az élelmiszer, gyógyszer és ruhaszállítmányok, a halál-arány néhány hétre erőteljesen felszökött. Sok szerencsétlen, akit addig már csak a pusztaság akaratérő tartott életben, a feszültség hirtelen megszűnését már nem élte túl. Röviddel később az alkoholizmus hulláma söpört végig Kolimán, s Berzinéknek a legszigorúbb tilalmakat kellett bevezetniük. Ezután más divatok és hóbortok következtek. Az elítéltek számára szinte természetessé vált, hogy az örök és az *urki* szüntelenül hajszolták őket, s most a rengeteg szabaddá vált idővel nem tudtak mit kezdeni. A tétlenség és az unalom – különösen a hosszú sarki éjszakák idején – a legkülönbözőbb időtöltések, hóbortok és mániák kialakulásához vezetett. Sokan hazardjátékokat kezdtek játszani, mások hímeztek, horgoltak és kötöttek; különös háziállatokat tartottak és konyhaművészeti különlegességeket készítettek – annál jobb, minél tovább tart a pepecselés.

Kolima, augusztus 6.

Kolima egyik különlegessége a rengeteg „mesemondó”, ők voltak az egyik legszilárdabb „intézmény” a könyv és bármiféle írott betű nélküli szovjet börtönökben és kényszermunkatáborokban. Saját történeteket ritkán találtak ki, főleg a hajdan olvasott regények és novellák egyéni változatait adták elő. A rabszolgaság korának visszatérése feltámasztotta a bárdokat és énekmondókat is.

A táborokban egyedül a mesemondók tudhatták biztonságban személyes tárgyaikat, tisztelték őket még az örök és az *urki* is. Az Elítéltek Szabad Köztársaságában a mesemondás jól fizetett mesterséggé, hivatássá változott. Az olvasástól mindenki véglegesen elszokott, s szívesebben töltötték az estéket a közös pihenőszobákban, hallgatva az *Anna Karenina*, a *Hamlet* vagy az *Ezeregyéjszaka* megkurtított, de annál színesebb változatait.

A fő, és még mindig megoldatlan probléma, amely lehetetlenné tette a valóban normális élethez való visszatérést, a nők, az asszonyok hiánya volt. A táborokban átlagosan minden száz férfira jutott egy női elítélt. Itt, Kolimán hirtelen döbbenetesen igaznak bizonyultak a költő sorai az asszonyról, aki „annyit ér, mint a súlya aranyban” – s itt még a külső és a kor sem játszott szerepet. A helyzet egyes primitív társadalmakban megfigyelhető megoldásokat eredményezett; ezek egyike volt a poliandria, amikor egyetlen asszonyon több férfi – *férj* – is osztozott.

Kolima, augusztus 9.

... Négy év telt el azóta, hogy az elgeni táborban kitért lázadás meghozta a szabadságot Kolima rabszolgáinak. Még e vázlatos beszámolómból is megérezhetjük, hogy az elviselt szenvedések micsoda iszonyatos károkat okoztak e szerencsétlenek testében és lelkében; hogy milyen lassú és gyötrelmes folyamat a gyógyulás, és milyen sokan vannak azok, akiknél már elveszett a reménye is annak, hogy ismét teljes és egészséges emberek legyenek.

Minden zsarnokság magában hordozza saját végétét – de az emberiségnek minden zsarnokságért irtozatos árat kell fizetnie.

Kolima, augusztus 10.

Hsziao vendégséget rendezett. Ott volt Berzin, és az Ideiglenes Kormány két másik tagja is. Egyikük – magas, izgága férfi – korábban általános iskolai tanár volt Litvániában, s most az általános oktatási program vezetője; kissé bátortalan, kedvetlennek tűnt. A másik Szerafimova Anya volt; ráncos arcú, de fiatalosan csillogó szemű paraszt-asszony, aki szinte egész este egy szót se szólt, és valószínűleg nem is nagyon értette a beszélgetést, de valami különös békességet árasztott maga körül. Írástudatlan volt, és semmilyen konkrét szerepet nem töltött be a Kormányban, de egyhangúlag taggá választották amiatt a meghatározhatatlan sugárzás miatt, amely mindenkit szinte megtisztított, aki a közelébe került. Valószínűleg olyan közel volt ahhoz, hogy szent legyen, amilyen közel teremtett ember itt és most csak lehet. Meg kell említenem, hogy minden tábornak megvolt a maga „szentje”, ahogy megvolt a mesemondója is.

Teát ittunk és beszélgettünk, majd a társalgás lassan

akadozni kezdett. Estefelé megkérdeztem Hsziao-t, mire tanította meg őt Kolima. Zavartan mosolygott, s ekkor szólt meg először Szerafimova:

– Mutassa meg neki a képeit.

Hsziao felállt, átment a másik szobába, és rövidesen néhány tusrajzzal tért vissza. A klasszikus kínai hagyománynak megfelelően festett tájképek voltak: néhány szomorú, kolimai vörösfenyő, munkába vánszorgó, rongyos emberek, a háttérben az örökké egyforma tajga, a magadani kikötő magányos szikláival.

– Értéktelenek – mondta Hsziao, és elpirult. – De ezt tanította meg nekem Kolima.

Vékony, sárga ujjával a rongyos figurákra mutatott, és akkor hirtelen rájöttem, miről beszél. Az embereknek és a fáknek *árnyékuk volt*. A kínai festők, amióta a világ világ, soha nem festettek árnyékokat.

– Látja, – magyarázta – a Nap nyáron három hónapon át nem nyugszik le Kolimán. A fény majdnem vízszintesen érkezik, s a fák hosszan elnyúló árnyékokat vetnek. Egy nap hirtelen *megláttam* az árnyékokat, rájöttem, hogy nélkülük nem teljesek a képeim, és odafestettem őket. Egy, a klasszikus kínai hagyományokon felnőtt festőtől ez igen merész cselekedet. De minden forradalom az emberek gondolataiban megy végbe. És amíg csak ember él a Földön, mindig lesznek forradalmak – még Kolimán is. Minden más jelentéktelen.

Moszkva, augusztus 15.

Ismét Moszkvában.

Valami betegséget kaphattam ott, a szűnyogoktól hemzsező mocsárvidékeken; rettenetes álmok gyötörtek az éjszaka. Azt álmodtam, hogy a UNIHÓPE, az Elítéltek Szabad Köztársasága, a gyermekek megmentése és a Nagy Lottójáték mind-mind csak a képzeletem – egy reményvesztett és szorongó fantázia – szülöttei; hogy a valóságban a győztesek a bosszúvágy, a telhetetlen kapzsiság és a szív vaksága miatt ismét csak elkövették a múlt hibáit és bűneit, s hogy eljátszották az emberiség utolsó esélyét is arra, hogy megváltassék. Verítékben úszva ébredtem, s az ágyamban nyüzsögtek a poloskák.

Makovecz Benjamin fordítása

* Első közlés: Collier's Magazine, 1951

** Az Egyesült Nemzetek Szövetségének Ideiglenes Megszállási Parancsnoksága

*** Mentsük meg a kölyköket!

**** Az Egyesült Nemzetek Szövetségének Politikai Oktató Részlege

Az Osiris Kiadó gondozásában megjelent Arthur K□stler-kötetek: *A jögi és a komisszár* (ford.: Hruby József, 1994), *Nyílvezző a végtelenbe* (ford.: Boris János, 1996), *A láthatatlan írás* (ford.: Makovecz Benjamin, 1997), *A Föld söpredeke* (ford.: Makovecz Benjamin, 1998)

A fenti írás a tervezett, új esszékötetben fog megjelenni.

A NEMZETI KÖRNYEZETI NEVELÉSI STRATÉGIA

Most már egyre többünkben tudatosul, hogy igen nagy baj van az emberi környezettel, bármilyen értelemben vesszük is a *környezet* szót. A természetes – fizikai, vegyi, biológiai – környezetünk messze van a természetestől, és egyre több mérget és egyéb veszélyt is tartalmaz. Az épített környezetünkkel kapcsolatos problémákat az *Országépítő* olvasóinak fölösleges bemutatni. És ne felejtkezzünk el a társadalmi környezetnek a globálissá válástól az elmagányosodásig húzódó legkülönbözőbb problémáiról sem. Áttekinthetetlenül bonyolult problémakör – és mégis át kell tekintenünk, mert a környezet legkülönbözőbb részei összefüggenek egymással. Ha az egyik területen baj van, azt sokszor nem lehet megszüntetni más területeken történő változtatások nélkül. Legfőképpen pedig nem lehet a környezeti problémákon segíteni a társadalmi környezet javítása nélkül. A társadalom minden egyes tagjában tudatosulnia kellene annak, hogy milyen veszélyek leselkednek rá, és hogyan, kikkel együtt tud azokon úrrá lenni. A környezeti nevelés név alatt összefogható tudományok és tevékenységek célja az egyes állampolgárok és a társadalmi környezet olyan megváltoztatása, aminek hatására az emberi környezetben tartós javulás történik.

Magyarországon az utóbbi évtizedben vált közhírtté a környezeti nevelés fogalma, és váltak sokan környezeti nevelővé. Mára már számos társadalmi szervezet alakult, és a közoktatás is elfogadta a környezeti nevelés céljait és beépítette azokat a tantervbe.

Több, mint 70 szakember munkájának eredményeképpen, és egy 230 fős konferencia ajánlásait figyelembe véve, társadalmi kezdeményezésre elkészült a Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégia alapvetése. A társadalmi élet legkülönbözőbb területein (pl. család, óvoda, iskola, munkahely, tudomány, vallás, művészet, gazdaság, szabadidő, média, helyi társadalom, parlament stb) keresi a környezeti nevelés lehetőségeit, kapcsolódási pontjait. Az egyes területeken a szerzők rövid áttekintést adnak a környezeti nevelés mai helyzetéről, majd ajánlásokat fogalmaznak meg arra vonatkozóan, hogy az illető területeken mit, hogyan kellene változtatni az elkövetkező néhány évben. A Stratégia azért született, hogy a környezeti nevelés hatékonyabb legyen, s ennek következményeképpen a természeti és emberi környezet állapotában megalapozott javulás következék be.

A 130 oldalas kiadvány magyar és angol nyelven jelent meg, s a KKA támogatás jóvoltából ingyenesen megkapható a kiadótól (Magyar Környezeti Nevelési Egyesület, 1088 Budapest, Baross u. 13. – ez postacím!). Minden egyes példányhoz megcímzett és Budapestre 55, vidékre 62.- Ft-os bélyeggel felbélyegzett A/4 méretű borítékot küldjön az Egyesület címére, illetőleg több példányt hivatalos levélben igényeljen.

Az alábbiakban a művészetekkel foglalkozó fejezet szövegét közöljük.

Vásárhelyi Tamás

A VIZUALITÁS, A VIZUÁLIS (MŰVÉSZETI) NEVELÉS ÉS A KÖRNYEZETTUDATOS GONDOLKODÁS-ÉLETVITEL KAPCSOLATA

avagy

– Minek rajzoljunk, ha van elég baj amúgy is... –

A *környezeti nevelés*, mint fogalom, vagy éppen célkitűzés soha nem volt számomra egészen, legalábbis megnyugtatóan egyértelmű. Valahogy még az is belefér a dologba, hogy a gyermekeket az utca, a napközi, meg persze a televízió – *pepsi érzés* – neveli fel. Kétségtelen, hogy ma jószívrrel mindenütt pontosan ez a jellemző, akkor viszont mégiscsak valami mást akartak kitalálni ezzel a fedőnévvel a barátaim és ismerőseim, amikor létrehozták azt a bizonyos pulikutyás emblémájú felekezetet.

Sejtem, persze, hogy miről van szó. Arról van szó, hogy nincsenek rendben a dolgaink. Nem akartuk, és nem is nagyon gondoltunk rá, de bajt csináltunk, és most nemigen tudjuk, merre kifelé.

Lassan egyre világosabb, hogy itt a Naprendszerben nem vagyunk egyedül. Marsi rémségeket, jupiteri csodalényeket, plútói hőembereket reméltünk felismerni a háttérsugárzás résein át megsejthető zörejek mögött; volt ötletünk kicsi zöld, rovarszerű, amőbához hasonlatos vagy éppen kristályos intelligenciákra, és most hüledezve-hunyorogva ismerjük fel, hogy ez a gömb a lábunk alatt, ez a hol zöld, hol kék vagy fehér; ez a kincses és verejtékkel áztatott, ez az éltető és befogadó holmi – nevezzük akár Gaiának, Természetnek, Földnek vagy Józsinak – hogy ez a holmi *Ő*. És persze *mi*.

Apránként észre vesszük azt is, hogy ebben a csudálatos, eleven albrétünkben nemigen sikerült megkímelnünk a berendezést. Túl sokszor hagytuk folyni a csapot, túl könnyedén hagytuk elpenészesedni a lábazatot, vállat vontunk, ha nyirkosodott a fal, és mindig a konyhakertben cseréltünk olajat. És itt találjuk hirtelen magunkat egy csontig kiszipolyozott bolygón, ahol hójával vagyunk a belelegezhető levegőnek, bűzát termő földnek, iható édesvíznek; ahol az áldott Nap sugarai bórórát és vakságot okoznak, ahol az orvostudomány mindenhatóságában bízó, élvhajhász fajtánkat farkánál fogva ragadta meg az akár szimbolikusnak is tekinthető AIDS, s ahol századunk vérontásából nem bölcsességet és bűnbánatot, de tapasztalatot és gyakorlatot szerzett emberiség határtalan lelkesedéssel viseli irracionális és gyomorforgató háborúit. Olyan civilizációban, ahol az áldott állapot terhesség, a munka robot, a szerelem pornográfia, a hevület hisztéria, az oktatás számonkérés, az önkifejezés káromkodás, a fonó diszkó, a becsületszó unpraktikus romantika, a húsvéti sonka Maggikocka, s a kollektív fölöttes én a Barbie-baba. Ifjúságunk céltalan, hójával van bármiféle külső vagy belső koordinációnak, önazonossága sérült, s tájékozódási pontjai a Coca-Cola, az OMO mosópor és a zsozso – gyengébbek kedvé-

ért: pénz (pecunia, moneta). Telik az idő, és nem a jövőnk jön közelebb, csak a múltunk lesz hosszabb.

Ez volt a fecsegés.

Az tehát a kérdés, hogy mihez lehet kezdeni most, s a nekem feltett, precízebb és szigorúbb kérdés, hogy az a szakma, mesterség, amit művelek – a grafika, a kép-előállítás – mit kínál ezredéves története birtokában és jelen, szűköcske horizontján, amit használhatunk. És a kérdés megválaszolásánál nemigen lehet másból kiindulni, mint a pucér és eszköztelen rajzolásból.

Ezt a dolgot ma – még? – oktatják az iskolákban. Torzul, félreértetten, csúfos dűlőutakon, de oktatják. Az általános iskola nyolc osztályában – tudomásom szerint – heti egy, a középiskolákban pedig, legalábbis az alsó évfolyamokban ugyanennyi óraszámot szánnak arra, amit jobb híján úgy neveznek: *rajz*. Hogy a tantárgy célja mi, arra vonatkozóan sok érdekességet hallottam már; legdivatosabb azt mondani, hogy a *vizualitás fejlesztése*.

Püff.

Amikor az én vizualitásomat fejlesztették – nem is volt még olyan régen – szakképzett tanerő hiányában az úttörő vezető tanár segített letudni az előírt időtartamú foglalkozásokat. Hogy mit meg nem tett értünk! Önkezeléssel vágott ki kartonpapírból egy szépen, körzővel megrajzolt karikát, átmérője volt vagy tizenöt centi, nekünk pedig szépen körbe kellett adnunk, körülrajzolnunk a rajzlap kellős közepén, majd kék ceruzával takaros, csinosan besatírozni – hogy *szép* legyen! – és óra végén osztályzásra beadni – a lám, elkészült svájcisapkát. Négyest kaptam, mert két helyen is kimentem a vonalból, de azt hiszem, akkor lettem *vizuális*.

Sok rajzi feladattal büszkélkedhetnek még. A sztereotip szeptemberi feladat például: rajzold meg a legszebb nyári élményedet – *ad analogiam* kak vi pravagyili létnyije kanyikuli?...; de izgalmas kitérőket tehattunk a műszaki rajz, a kétképsíkós ábrázolás, a szabványbetű-írás és az építészeti jellegű sraffozások mezejére is.

Nincs okom feltételezni, hogy az azóta eltelt időben minden gyökeresen és boldogítóan megváltozott.

*

Egy ízben azzal fordult hozzám egy iskolaigazgató, hogy tennék javaslatot valamely, általános iskolai szinten interdiszciplináris, a manualitáshoz, a rajzhoz, politechnikához, környezetismerethez – vagyis földrajzhoz, biológiához – egyaránt kötődő, s ilyen vonatkozásaiban hasznos tevékenység megvalósítására. Kínomban egy múzeum létrehozását ajánlottam neki. A múzeum kicsiny dobozkákból állt volna. A dobozkákat, kereteket a gyermekek állították volna elő – mondjuk a politechnika órák *keretében* – s megtöltésükre ott állt, meredezett volna előttük a világ. A dobozkákba rögzített kristályokat, terméseket, csontokat, kavicsokat, tejfogát, másodpercmutatót, széndarabkát és svábbogarat a szaktanár segítségével kellett volna *identifikálni*, majd csinos, gondosan megrajzolt, megírt címkékkel ellátni, s a tömördek – egyforma, vagy egy egyezményes modulrendszer szerint kétszeres, négyszeres méretű

– dobozkával az osztályban, folyosón, szertárban, rajzteremben kijelölt falfelületeket – a végeérhetetlen terjeszkedés reményében és ígéretével – betölteni. Na.

A derék asszony igen érdekesnek minősítette a tébolyult gondolatot, és gyors távozása világosan elárulta, hogy éppily gyorsan igyekszik elfelejteni is. Én csak fokozatosan, és jóval később ismertem fel, hogy az elképzelt legjobbat ötlet volt, ami abban a rémült pillanatban a vállamra szállt.

A dolgokat ugyanis meg kell látni, és észre kell venni. *Ez* a vizualitás, és nem a svájcisapka. A svájcisapka arra való, hogy az ember a szemébe húzza, és akkor szerbusz, vizualitás. Annak a nagy Valakinek, akit fentebb Józsinak is neveztem, részei vannak. Részei vagyunk mi, és része a törött rigótozás, része a szél és a svábbogár meg a széndarab. Ha odafigyeléssel, törődéssel, alázattal és türelemmel *viszonyt* teremtünk e részek között borgesi leltárakkal, ábrázolásokkal, megnevezésekkel és az *egyéb szemét* kategória átfogalmazásával, egyben azzal a Józsival teremtünk kapcsolatot, aki mindeközben, és úgyis Gaia – és mi vagyunk

A folyamat értelemszerűen sodorja az embert az *ábrázolás* felé. A holmiknak, darabkáknak, leleteknek minden bizonnyal van jobb nézetük, ideális alakjuk, platóni megfelelőjük is, ami viszont már nem megtalálható, csak megalkotható. És ez a pont a teremtés, az *act of creation*, a *legyen világosság* pillanata. Az erre való alkalmasság a munka, az odafigyelés és gondolkodás, a megismerés folyamatában megérdemelt ajándékként érkezik el, s talán éppen ez a folyamat borjadzik olyan szemléletet, amiről beszélni volt feladatom.

Az ember ma még nemigen tudja, hol keresse a megoldásokat azokra a bajokra, amiket azzal okozott, hogy az arcába csapódó feladatokra megoldásokat keresett.

De valamit majd csak kigondol.

A MŰVÉSZETI ÉS A KÖRNYEZETI NEVELÉS KAPCSOLATA

1. Miért fontos?

A művészeti és környezeti nevelés kapcsolata a körülöttünk lévő világ szépségeinek, értekeinek észrevétele és megismerése, mint alapvető fontosságú viszony fogalomkörében körvonalazható.

2. A jelen helyzet:

Mindinkább észrevehető az élő környezettől való fizikai és érzelmi elszakadás. Gyakran hallani, hogy valaki szereti az állatokat, a természetet, de tovább beszélgetve nyilvánvalóvá válik, hogy állaton a cicát, a húsvéti nyuszt, és elsősorban a Disney-világ ízléstelen figuráit és a Burger King vagy a Kinder-tojás cuki dinócskáit, természetesen pedig legfeljebb az Attenborough-filmeket, de inkább a konyhakeretet, a tápoldatokkal és vegyszerekkel felmagasztosított, természetellenes dísznövényeket és az autós hétvégi kirándulásokat kell értenünk. Az emberek ismeretei összefüggéstelen szeletekben tartalmazzák azt a keveset, ami a középiskolás biológia- és földrajzórák anyagából megmaradt, s a néhol felemlegetett ökológiai egység, természetvédelem, ózonlyuk, veszélyes hulladék, talajerózió, levegőszennyezés és a többi, e környékről való fogalom valamilyen távoli és huszadrangú széplelkűségnek tűnik számuk-

ra, amely széplelkűségnek semmiféle, s kivált a mindennapok gyakorlatával kapcsolatos tanulsága, összefüggése nincs azzal, hogy az autóban olajat kell cserélni, ki kell irtani a kertből a rovarokat, ki kell vágni az ablak elől a kilátást elfogó platánt és le kell vinni a kukába a szemetet.

3. Javaslatok:

a.) Kísérjük meg a rajzi-vizuális nevelés keretei között is megteremteni azt a kapcsolatot a gyermekek és a környezet, s annak legparányibb, észre sem vett vagy legyintve pizsoknak, kártékonynak, egészségtelennek minősített elemei között, amely kapcsolat értékek és szépségek felismeréséhez, s helyes értékrenden alapuló szemlélet kialakulásához vezet!

b.) Használjuk segítő, magyarázó, szemléltető és kedvcsináló eszköznek a képzőművészetek, a festészet, a szobrászat, az építészet és a grafika mesterműveit! Helyezzünk hangsúlyt a természetes, szerves környezetben ábrázolt emberalakok harmóniájára, a természeti tanulmányokra, tájképekre, állat- és növényábrázolásokra, tudományos művek – akár lexikonok – művészi illusztrációira és arra a magától értetődő természetességre, amellyel a teremtett világot annak minden porcikájával, szépségével és rútságával együtt minden kor művészei egynek és elválaszthatatlan egységnek tekintették! Beszélhetünk az akantszlevelű, korintosi oszlopfőkről, a barlang előtt ülő Madonnáról, a botanikusnak is egyszerű Van Eyck festészetéről vagy Karl Blossfeldt lenyűgöző fényképeiről, de jó példaként szolgálhatnak Ernst Haeckel dermesztő precíz radiolária-ábrázolásai vagy a Larousse-enciklopédia parányi fametszetes ábrái is.

A közvetlen, gyakorlati ismerkedés egyszerű formája az ábrázolásra, megértésre, újratereztetésre tett kísérlet.

c.) Az iskolán kívüli, azon túli világ értékes értesüléseket nyerhetne, s ami ennél sokkal fontosabb: érdeklődését, szimpátiáját is felkelthetnék magas szakmai színvonalú, de közérthető; hozzáférhető árú és szépen illusztrált kiadványok, akár füzet- vagy könyvsorozatok. Hasonló céllal kiállítások, esetleg a témához kapcsolódó rendezvényekhez kötött kiállítások is lennének rendezhetők

d.) Segítsük elő, hogy minél több pedagógus alkalmazza az oktatás során a zene, az irodalom és a képzőművészet alkotásait, s nem csupán a hagyományos és steril értelemben vett szemléltetés céljaira, hanem az egyes tantárgyak határainak „elmosására”, a *minden egy* élményének élményítésére, a mélyben rejlő lényegi azonosságok felismerésére is.

e.) A művészi alkotások megismerése, befogadása, megértése elősegíti a személyiség fejlődését. A felemelő, katarikus élmények hozzájárulnak a megismeréshez és a világ olyan oldalát mutatják meg, amely minden más irányból nézve rejtett marad.

f.) A tantárgyak közti átjárhatóság felismerésének pontosan és csakis egy olyan ismeretréteg lehet az eszköze, amely réteg egyformán – és egyformán nem – izesül az egyes részterületekhez, s ezzel egyidejűleg nemcsak információkat, számonkérhető ismeretanyagot nyújt, hiszen mozgásteret, hatásterületet elsősorban az érzelmi sík.

g.) Szorgalmazzuk az iskolán kívüli programokat. A világ valódi megismerése elképzelhetetlen úgy, hogy például

egy első gimnazista gyermek aránytalanul magas óraszám-ban tanul matematikát vagy egy száraz és zamatavesztett nyelvtant, miközben életében nem hallott még a Gilgamesről vagy Raffaellóról, nem hallgatott végig egy Mozart-szimfóniát, és fogalma sincs róla, hogy ki volt Janus Pannónius. A múzeumok, képtárak, kiállítások, színházak, filmklubok, hangversenytermek és csillagvizsgálók látogatása a nevelés elengedhetetlen része kell hogy legyen.

h.) A világot fokozatosan előnti a verbális közlést felváltó vizuális szemét. Az egyre terjedő funkcionális írástudatlanság nagyszerű táptalajt biztosít a vizuális giccseknek, zenei közhelyeknek és mindannak a szemétnek, ami az emberi szellemet védtelessé, kiszolgáltatottá és kívülről irányíthatóvá teszi. Ezzel szembezállni csak összehangolt, tudatos neveléssel, értékek felmutatásával, fontos összefüggések megismertetésével és önálló gondolkodásra való neveléssel lehet.

Makovecz Benjamin

SZÉKELYFÖLDI FELMÉRÉSEK

A Pagony Táj- és Kertépítész Kft. megbízásából az AXIS Építésziroda végzi a Csomád-Bálványos kistrégió területfejlesztési tervének előkészítéséhez tartozó vizsgálatokat és értékfelméréseket. Salamin Ferencnek és Tusnádi Zsolt-nak a felmérés során készített felvételeiből válogattuk a borító képet. (Fent: Kőkereszt Tusnádon 1743-ból)

A SZATMÁRI FEJLESZTŐMUNKA

III. ELŐKÉSZÜLETEK

A legutóbb „februáriként” emlegetett budapesti megbeszélésen résztvevők megismerhették a munkába az ausztriai tanulmányút idején bekapcsolódott dr. Balipap Ferenc által fogalmazott, a *helybéli társadalmi és gazdasági adottságokra* kérdező kérdőívet, amelyet az alábbiakban közlünk is. A korábban Csengerben, majd később Szatmárnémetiben is javasolt, a helyi viszonyok összeírását célzó kezdeményezésünk öltött ilyen kérdőíves formát. Azért választottuk a kérdőívesdit, mert úgy éreztük, hogy a feladat e segédlet nélkül meghaladja az érintettek kedvét és képességeit. Bár senki sem vitatta közülük mindennek fontosságát, de csak hogy egy kiadvány átolvasása után, öntevékenyen lássanak neki adottságaik és körülményeik összeírásának, ezt végül illuzórikusnak ítéltük. (Megjegyzem, hogy jelen szöveg írásakor jónéhány településen már hónapok óta ott van és még mindig kitöltetlen a kérdőívünk. Gyanítható tehát, hogy ha szatmári fejlesztőmunkánkra valahonnan támogatás kerül, úgy kérdezőbiztosok helyszíni munkájával juthatunk csak a kívánt adatokhoz).

A februári megbeszélés során körvonalazódott két, bizonyára az ausztriai tanulmányút által ihletett cselekvési szándék is: a *Túr és a Kraszna (az Ecsedi láp) menti települések idegenforgalmi célból hosszú távon összehangolt fejlesztése*. A folyók romániai és hazai településeket egyaránt érintenek, hiszen mindkettő onnan eredve a magyar Tiszaszakaszig tartanak. Ott és itt is meghatározzák környezetüket, mindkét (tulajdonképpen ugyanazon) megyében kistérségi funkciójuk van. Ezek a tájak éppen a folyók miatt hasonlóak, a jelenlegi országhatár ebben csak adminisztratív akadály. Megbeszéltük, hogy egy hosszú, értelmező levéllel meghívjuk a folyók mente magyarországi és romániai településeinek polgármestereit egy kapcsolatfelvételt jelentő első megbeszélésre, romániai, és folyónként különböző helyszínekre. Tulajdonképpen tehát ez a februári megbeszélés rendezte át először a *korábban csak Csenger és környékére elgondolt munkát, innen és ekkor ágazott el a korábban elképzelt feladatsor más, környékbéli, rokon tájakra* is.

EGY LEHETSÉGES SZERVEZETI KERET AZ EGYÜTTMŰKÖDÉSRE

1. Egyfelől a *romániai Szatmárnémeti és Nagykároly városok térségében szerveződő települések, ill. ezek szövetsége* (vagy más romániai szereplők, esetleg egyelőre csak Nagykároly város),
 2. másfelől a magyarországi, *budapesti székhelyű Közösségszolgálat Alapítvány*
- a romániai Szatmárnémeti, Nagykároly és a magyarországi Csenger városok térségében általuk közösen ki-

alakított – a helyi és térségi, ezen belül az országhatáron is átnyúló fejlesztések előmozdítása érdekében létrehozott – határmenti együttműködés további feladatainak szakszerűbb meghatározása és eredményesebb megoldása érdekében,

- romániai székhellyel működő nonprofit (alapítványi) szervezet (vállalkozást) hoznak létre.

Az Alapítvány nyitott, ahhoz bejegyzése, megalakulása után – a célok és feltételek elfogadása mellett – a későbbiekben bárki, bármely szervezet csatlakozhat.

A Közösségszolgálat Alapítvány szakmai tapasztalatait belföldi és nemzetközi kapcsolatait, valamint helyi (közösség- település-) és térségi fejlesztésekben foglalkoztatott, tapasztalatokkal rendelkező munkatársainak tényleges munkáját viszi az Alapítványba. A Közösségszolgálat Alapítvány vállalja, hogy szakmailag, módszertanilag instruálja, irányítja a Szatmári Határvidék Fejlesztéséért Alapítvány fő- vagy részfoglalkozású alkalmazottjának azon munkáját, amit számára az alapítókkal együtt határoznak meg. Vállalja továbbá, hogy külföldi szakértőket is bevon a határ két oldalán folyó fejlesztési munkákba, ill. figyelemmel kíséri és a térségi szereplők társulásai részére (román és magyar oldalon egyaránt) kölcsönös érdekű pályázati, támogatási lehetőségeket kutat fel és részt vesz ezek projektjeinek kidolgozásában.

Az Alapítványt az érvényes romániai és magyarországi törvények szerint kell megalapítani. Induló működési feltételeiről, tőkéről az alapítóknak kell gondoskodniuk, később – a nonprofit jelleg biztosítása mellett – a bevételeknek fedezniük kell a kiadásokat.

A februári előkészítő megbeszélések eredményeképp 1998. március 4-én Calinesti Oasban (Kányaházán), 6-án Carei-ben (Nagykárolyban), majd ezt követően április 7-én Túrricsén és 8-án Nagyecsedden találkoztak az újabb, a februárban fogant koncepció szerint, tehát a Túr és a Kraszna-menti magyarországi és romániai települések polgármesterei. A találkozó szervezésével az volt a szándékunk, hogy az együttműködés alapjait közös gondolkodás eredményeként közösen jelöljük ki, és esetleg meg is fogalmazzuk, formába is öntsük azt. Idáig azonban az egyik esetben sem jutottunk el. Az a naponkénti néhány késő délelőtti-kora délutáni óra, amelybe még az ebédnek, a környékbéli tájékozódásnak is bele kell férnie, nem biztosított elegendő időt a legkisebb közös többszörös együttes megtalálására.

Egymás megismerésére persze alkalom nyílt, közös szándéknyilatkozatokat is fogalmaztunk, de mindez nem volt azonos azzal, ami terveink között szerepelt. Sőt, az egyetlen eredménynek remélt közös terv, a szatmári magyar-román település- és térségfejlesztési önkormányzati

szövetség (amelyre a negyecsedi előzetes megbeszélést követően alapszabály-tervezetet is készítettünk) szándéka is megbukott egy június 23-án Csengerben a két folyómenté településeinek polgármestereit egybehívó megbeszélés során. A szervezetet többen feleslegesnek, a jobb szándékúak idő előttinek ítélték.

A Csenger, majd a Csenger-környék fejlesztéséből kinőtt, immár a két folyómentével ide-és odaíti szatmárvá vált térségfejlesztési munkánkkal *útközben* vagyunk. A partnerek száma többszöröződött, közülük sokan általunk ismerték meg egymást. Nagyon kicsi az a kör, akikre bizony számíthatunk, és sok az olyan, általunk ismeretlen szempont is, ami befolyásolja ezen új csapat közös döntéseit.

Kérdőív a Túr és a Kraszna mente magyarországi és romániai települései számára

(Részlet; a teljes anyagot a Közösségszolgálat Alapítványnál – Budapest, Corvin tér 8. – lehet megtekinteni.)

A gazdasági megújítás és fejlesztés feladata így ma legfőképpen a helyi és társult, regionális tényezők kezébe kerül a volt szocialista államokban is; s a lokális és/vagy regionális megújulásnak és fejlődésnek a továbbiakban mindenütt legfőbb adottságai a helyi erőforrások és az ott meglévő, ill. megteremthető saját tulajdonú és rendelkezésű megújulási potenciálok, képességek.

A helyi felmérések elvégzése a gazdaság megújítását célzó stratégiai tervek készítéséhez elengedhetetlen, és igen sokrétű, alapos munkát igénylő feladat. *A gazdasági megújítás és fejlesztés stratégiai tervezése ugyanakkor lehetővé teszi egy régió, kistérség vagy település számára, hogy megváltoztassa gazdasági szerkezetét*

- a bevételek előállítására jelenleg meglévő *tevékenységek, gazdasági szervezetek, foglalkozások-foglalkoztatás és termékek megváltoztatásával;*
- valamint az *alkalmazott, meglévő tulajdoni, szervezeti és irányítási, működési viszonyok, szokások, cégméretetek és technológiák megújításával;*
- illetve az *eddig gazdasági (jövedelemtermelő) erőforrásként fel nem tárt, egyáltalán nem, vagy csak nem kellő hasznosulással kapacitált helyi adottságok, potenciálok működésbe hozatalával.*

Ha sikeresen akarjuk felhasználni a gazdaságfejlesztés (világszerte eredményesen alkalmazott, gyakorlatban kipróbált) alapelveit, akkor gondos, lépésről lépésre kidolgozott, különböző eszközöket és technikákat felhasználó *felmérési, adatgyűjtési és értékelési, majd tervezési folyamatra* van szükség.

A FEJLESZTÉSHEZ MEGLÉVŐ SZERVEZETI ÉS EGYÉB FELTÉTELEK

1. Az Önök településén milyen nyilvánvaló lehetőségek vannak a gazdasági megújulásra?
2. Milyen gazdasági, társadalmi, szociális, foglalkoztatási

és egyéb problémák, nehézségek állnak a fejlődés útjában, mi hiányzik a megújuláshoz?

3. Lehetőleg név és beosztás (vállalkozás, foglalkozás) szerint sorolja fel, kiket kell feltétlenül bekapcsolni egy Önökre vonatkozó gazdaságfejlesztési terv elkészítésébe?
4. Sorolja fel az Önöknél meglévő helyi non-profit fejlesztési szervezeteket és gazdaságfejlesztéssel foglalkozó vállalatokat!
5. A helyi önkormányzatnak milyen feladatkörű bizottságai vannak?
6. Van-e az Önök településén ipari és/vagy kereskedelmi, kézműves vagy egyéb kamara? Mi a szerepe, gazdasági és gazdaságfejlesztési funkciója, jelentősége?
7. Milyen társadalmi szervezetek, egyesületek működnek az Önök településén?

HOL TARTUNK MOST?

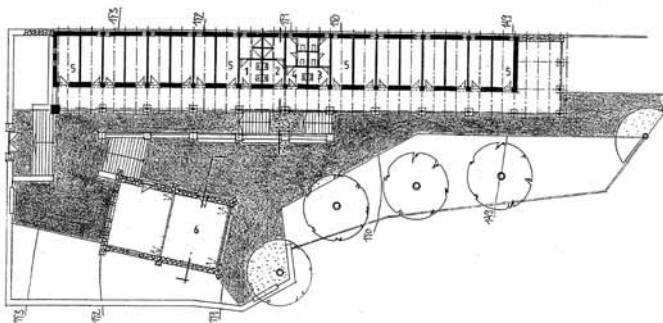
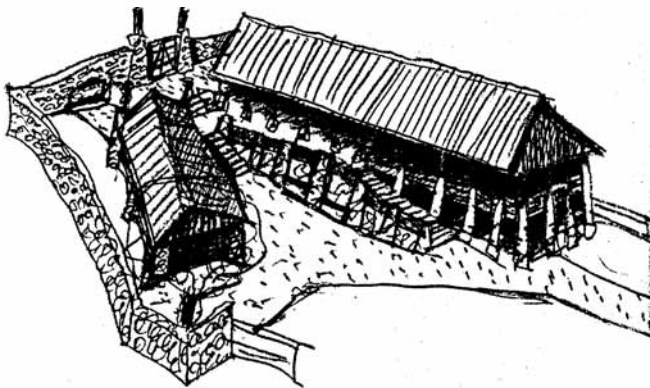
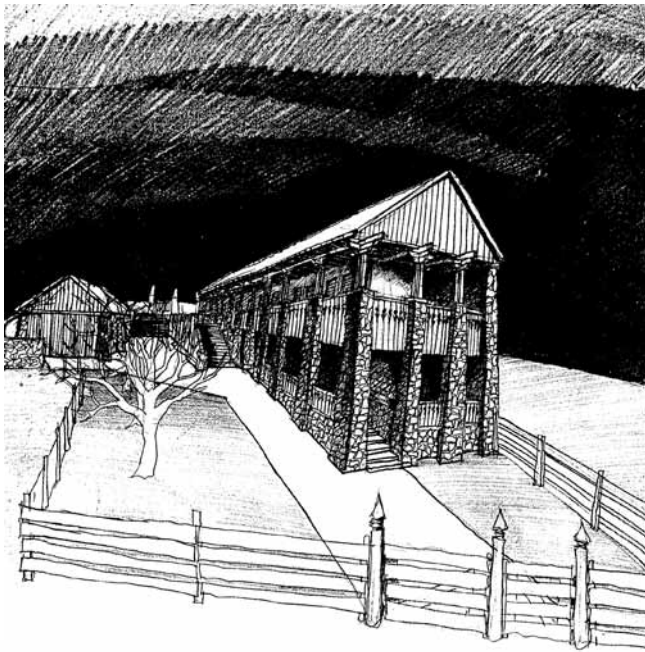
1. Számszerűen sorolja fel az Önöknél jelenleg is működő gazdasági tevékenységeket, munkahelyeket!
2. Röviden ismertesse az Önök településének statisztikai, demográfiai, iskolai végzettségi és foglalkoztatási mutatóit, adatait!
3. Ismertesse a helyi közszolgáltatások, infrastruktúra és közállapotok helyzetét.
4. A település földrajzi elhelyezkedése, értékei, kapcsolata a környezetével, legközelebbi piacok, üdülőhelyek, turisztikai vonzerők, ezekhez hozzáférés lehetőségei.
5. A település foglalkoztatási, munkanélküliségi helyzete.
6. A lakosság jövedelmi viszonyai és életkörülményei.

MILYEN ADOTTSÁGOK VANNAK A FEJLESZTÉSEKHEZ?

1. Tudomásuk szerint milyen kihasználatlan, feltáratlan és/vagy nem kellően hasznosított gazdasági adottsága, lehetősége, természeti vagy más erőforrása van az Önök településének és környékének?
2. Kiknek a tulajdonában vannak ezek a lehetőségek?
3. Miért nem hasznosították eddig ezeket, mire lenne ehhez szükség?
4. Vannak-e már kész, leírt tervek az adottságok hasznosítására?
5. Milyen előnyei, hátrányai és veszélyei lehetnek az Önöknél beinduló fejlesztéseknek, gazdasági megújulásra irányuló vállalkozásoknak?
6. Milyen kedvezményeket kap(hatná)nak az Önöknél letelepülő, illetve fejlesztésbe kezdő vállalkozások, befektetők?
7. Milyen jogi, szabályozási, pénzügyi, hitel- stb. feltételeknek kell megfelelnie annak, aki Önöknél gazdasági vállalkozást létesít? Van-e, és milyen eltérés belföldi és külföldi befektetők, vállalkozók között?
8. Milyen további közlendője van a helyi gazdasági megújulást az Ön településén és annak térségében elindítani kívánó fejlesztési szakemberek és vállalkozók számára?

VÁNDORPÁLYÁZAT

A Kós Károly Egyesülés Vándoriskolája pályázatot hirdetett Máriagyüdön építendő zárandokszállás tervezésére. A program szerint 45-50 férőhelyet kellett létesíteni kétszemélyes cellákban, szükség esetén megosztható, és kápolna céljára is szolgáló közösségi teret. A pályázatra hét tervet nyújtottak be. Az első díjat Gulybán Ede, a másodikat Révai Attila, a két harmadik díjat Kertész Attila, illetve Fülöp István és Zsuffa Zsolt nyerte. A pályázat teljes anyagából kiadvány készült; ebből mutatunk be részleteket, és idézzük a bírálati jegyzőkönyvből.

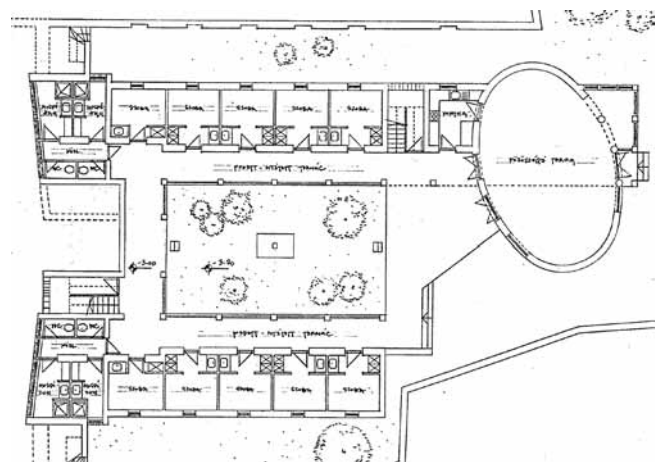
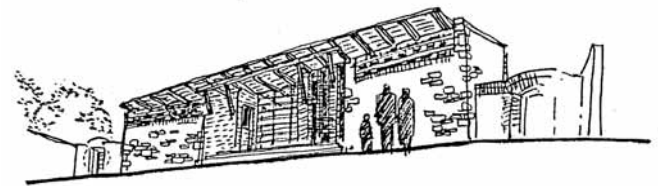
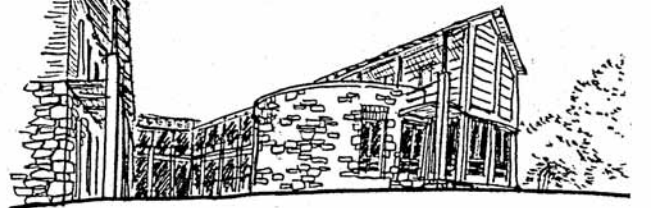

Gulybán Ede: Telepítése jó; a falu struktúrájába illeszkedik. Mindkét telekrészt igénybe veszi, a tervezési programot előírászerűen teljesíti. A két tömegre bontott együttes jó arányú udvart zár közre. Formálásában és szerkezetében egyszerű; a népi építészeti hagyományokat követő épület. Fő épülete túl hosszú, grafikai előadásmódja igényes. A zsüri megvalósításra javasolja. (balra)

Révai Attila: Csak a meglévő telket építi be – szellemesen egy ovális udvarra szervezve az épületet. Az udvart részben lefedve hozza létre az egyébként nyitott közösségi tereket. Az íves formálás kissé idegenszerű megjelenést eredményez, főleg a völgy felőli oldalon. Bejárati tömeg- és téralakítása szép és érzékeny; a faluképbe illeszkedik. Az ovális kétszintes kerengő fele nem szolgál funkcionális igényt. (jobbra)

Kertész Attila: Reális és gazdaságos javaslat a meglévő telekre történő beépítésre. Térszervezése, a zárt udvar, a délre helyezett közösségi terem, a kerengő kialakítása jó. Sajnos a terv gyenge kidolgozottságú; egyes építészeti részletei sematikusak.

Fülöp István – Zsuffa Zsolt: Mindkét telket igénybe veszi; az U alakú telepítés jó, az előírászerűen betartott oldalkert miatt a belső udvar kissé szűk. Ezt a déli irányú megnyitás oldja. Az épület jó szervezésű és szerkezetű, kulturált, de megformálásában nem érezhető a helyi kötődés. (lent)

DIPLOMA ÉS FELVÉTELI

Szeptember 4-én a Magyar Építészek Kamarája székházában került sor a Mesterek Tanácsának ülésére, amelyen a Vándoriskola jövő évi programját beszélték meg, áttekintették a felvételi pályázatra beérkezett terveket, értékelték az önképzőköri előadássorozat elmúlt évét és a jövő évi terveit. Délután került sor a felvételire; a pályázati kiírást huszonöt diák vette ki, és határidőig kilenc pályázati terv érkezett be az AXIS Építészirodába. A felvételi beszélgetés és tervbemutató eredményeképpen felvételt nyert Benyó Géza (YMMF), Erhardt Gábor és Ferencz Attila (BME), és Veress Áron (Kolozsvári Műegyetem)

Szeptember 5-én került sor nyolc vándor diplomavédésére. A Vándoriskola harmadik diplomázása alkalmából tanulmányait eredményesen fejezte be Bogos Ernő, Czégány Sándor, Gulybán Ede, Markót Imre, Müller Csaba, Pintér Balázs és Zsuffa Zsolt.

A felvételi pályázatok ismertetésére, valamint a diplomát nyert vándorok bemutatására következő számunkban kerül sor.

Salamin Ferenc, Zsuffa Zsolt és Fülöp István részt vettek a svédországi Järnában megrendezésre került konferencián, amelyről az alábbiakban számolnak be:

1998. augusztus 9. és 15. között részt vehettünk a Rudolf Steiner Szemináriumon megrendezésre került, *Építész – forma – ökológia* című építész-konferencián.

Hétfőtől szombatig a napirenden szereplő tudattágító előadásokon túl alkalmunk volt belekóstolni az eurythmia csodáiba, majd a bőséges vegetáriánus edél után szabadon választhattunk a kora délutáni programok közül. Első alkalommal Asmussen mester vezetésével megtekinthetjük az általa tervezett Szeminárium épületeit, máskor egy, a közelben fekvő ökofarm működését, egy Waldorf-iskola és -telep életét, majd ausztrál, olasz és francia építész munkáival ismerkedhettünk.

A kora délután a délutáni *workshop* követte, melyen – szintén szabad választás alapján – a tájépítészet rejtett bugyaiban turkáltunk, illetve építettünk erdőn-mezőn.

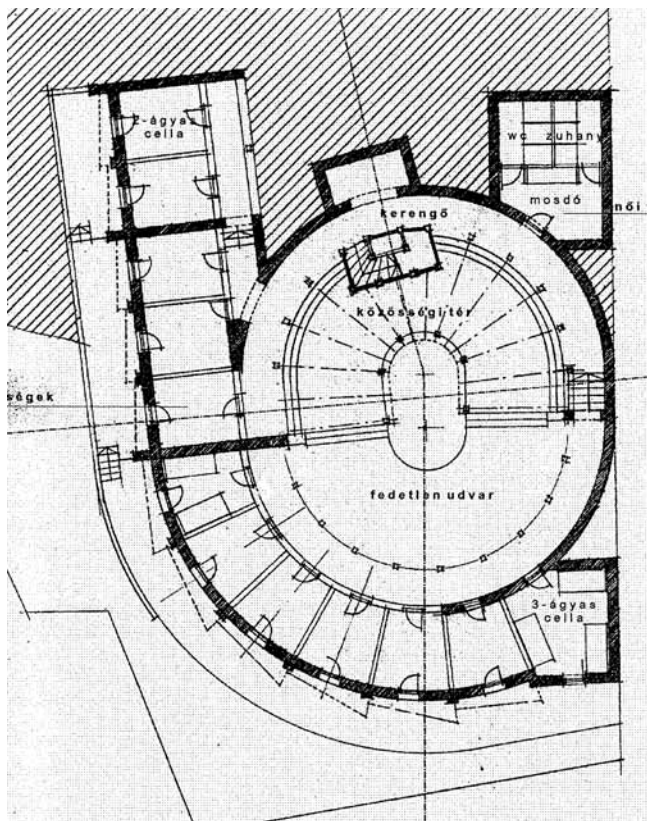
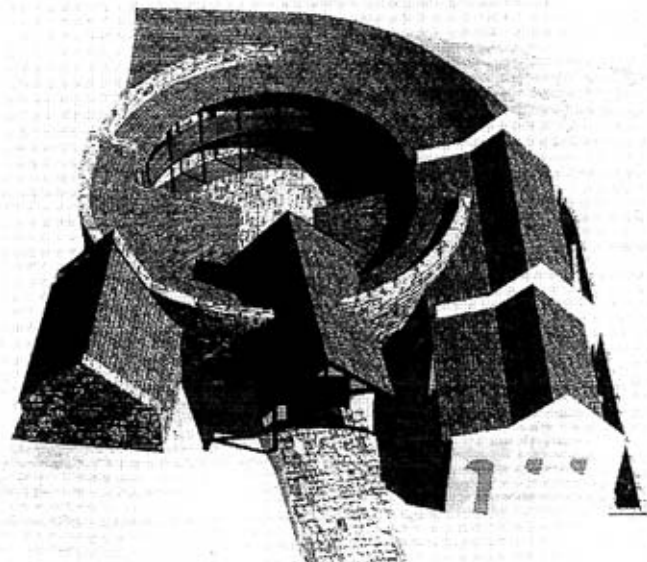
Később beszélgetések, vetítések, illatos sütemények és teák, majd ágy. (Tallevana)

És ez így ment egészen szombatig, a rendezvény utolsó napjáig, akkor ugyanis búcsút intettünk a színes társaságnak, és saját szervezésünkben további egy héttel töltöttük meg az északi tanulmányutat.

Utunkba ejtettük a legnagyobb működő vasércbányát, a legmagasabb svéd hegyet, és néhány, további tanulmányozásra érdemes épületet (építészek: Lewerentz, Asplund, Celsing).

Az út során készített diafelvételekből összeállított vetítést a Magyar Művészeti Akadémia nagytermében, egyelőre nem rögzített időpontban tartjuk. Szeretettel várunk minden érdeklődőt.

Fülöp István – Zsuffa Zsolt
vándoriskolások

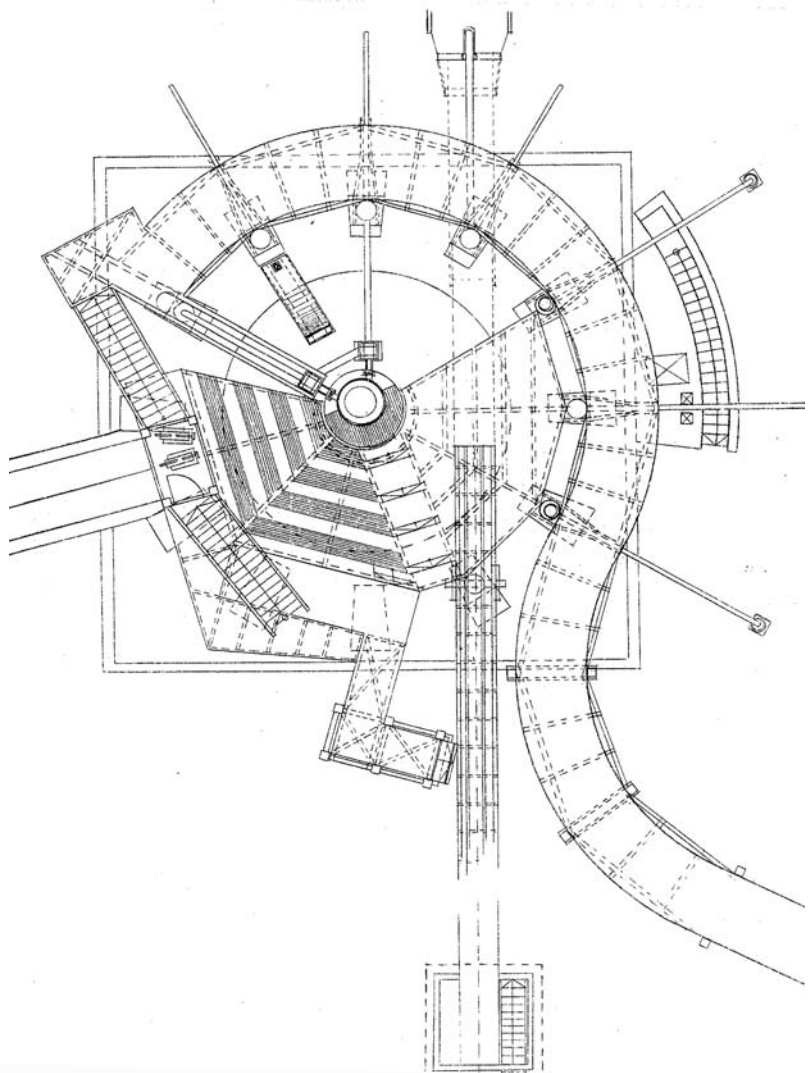
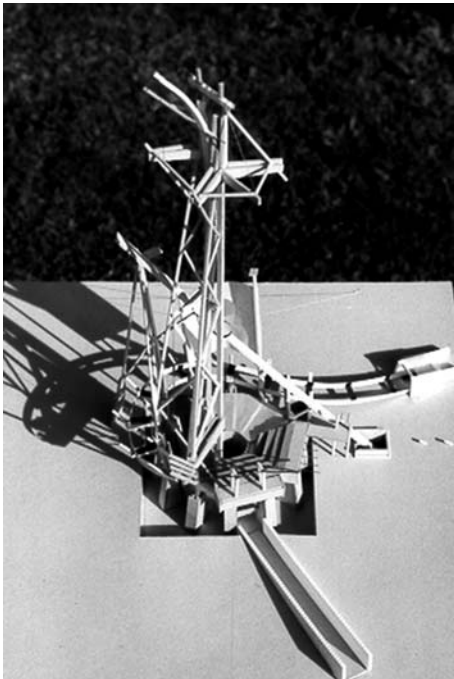
BÁN ZOLTÁN

(1974)

1993-97 YMMF magasépítő szak
1997 diploma
1997-től Vándoriskola (Bodonyi Csaba,
FORMA RT.)

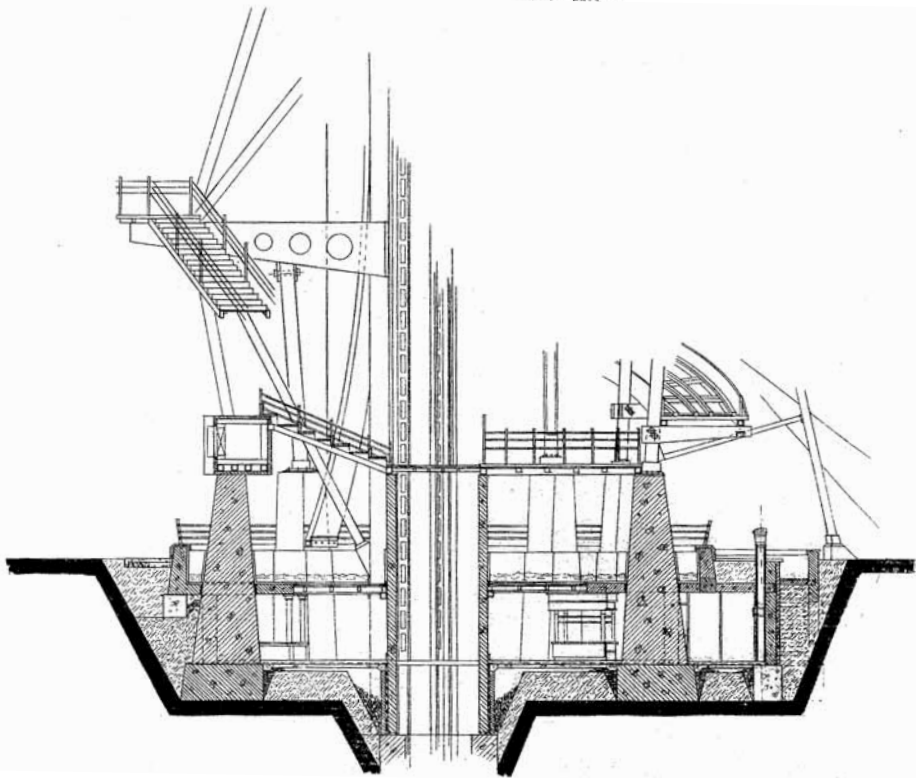
Virtuális torony

YMMF, hatodik féléves tervfeladat (középpülettervezés) makettfotók, metszetrésztlet és alaprajz, 1996

megfogni a megfoghatatant,
átélni a leírhatatlant,
átrepülni két látszatvilág között,
függeni ég és föld között,
már azt hisszük, hogy véget ért,
pedig még csak most kezdődik...

Istvántelek MÁV-területén áll egy lepusztult hőerőmű, amelynek régi hűtővíztornyát lebontották, létezéséről már csak meglévő pillérialpai tanúskodnak. Ezekre épül rá az új torony. A kibernetikus korszak találmánya, a virtuális valóság segítségével a torony a látogatókat egy nemlétező képzeletvilágba vezeti el. Hidat képez a létező és a nemlétező világ között úgy, hogy az utas elveszíti tér- és időérzékét. A csúszda alsó pontján lehet beszélni a speciális utasfülkébe. A látogató olyan szemüveget kap, amelyben egy folyadékkristályos monitorra számítógép segítségével szimulációs filmet vetítenek. A fülkét felhúzzák a csúszda tetejére, majd szabadesésben leengedik a sínpályán. Az utas a holtponthoz eléréséig látja, érzékeli a külvilágot. A terepszint elérésekor a szemüvegben lévő monitor átvált a számítógép programjára. A kocsi a terepszint alatt folytatódó pályaszakaszon fékeződik le, majd megáll, de tengelyei mentén különböző mozgásokat végez. Az utas úgy érzi, hogy tovább száguld. A valóság és a virtuális világ az elvetített kép miatt egybeesnek.

HÍREK

DOLF BRAAT (1959-1998) Július 29 tragikus balesetben elhunyt az előző számunkban a gabonakörök rejtélyéről írott cikk szerzője, Dolf Braat. Tíz évvel ezelőtt töltött egy évet az akkori Makonában, aminek eredményeképpen megépült egy szép nyaralója Tihanyrévben és barátságok és szakmai kapcsolatok révén örökre összekötötte a sorsát Magyarországgal.

ERIK ASMUSSEN (1913-1998) Néhány héttel azután, hogy Järnåban 85 évesen maga vezette az ottani konferencia résztvevőit az általa tervezett együttes épületeinek megtekintésén és egy héttel stockholmi életműkiállításának megnyitóját megelőzően, augusztus 29-én elhunyt a szerves építészet vezető mestere, Erik Asmussen. Irodája szoros kapcsolatban állt sok magyar kollégájával, ő maga 1987-ben járt Budapesten, a Makona által szervezett vándorkonferencián, amelynek keretében a Magyar Építőművészek Szövetségében volt kiállítása.

JÁNOSY GYÖRGY (1923-1998) A szakmai karrierjét a háborút követően kezdő építészgeneráció általánosan elismert nagy mesterei közé tartozott, akit rendkívüli műveltsége, biztos ítélőkészsége, bravúros rajztudása, hatalmas gyakorlati tudása és elsősorban minden körülmények között megőrzött szellemi szuverenitása miatt ismert el iránymutató tekintélynek több nemzedéknél tanítványa.

CAMPUS '98 Július 15 és 20 között harmadízben rendezték meg a vajdasági Kishegyesen az építészeti találkozót. Az előadók között volt Valkay Zoltán zentai építész, Hovány Lajos szabadkai vízépítő mérnök, Tolnai Ottó költő, Ekler Dezső, Hegedűs Zsolt. Bemutakoztak a vándorok és az *Országépítő*.

SZEGHALMY BÁLINT németországi sírkövének hazahozataláról értesültünk. A miskolci deszkatemplom felújítása mellett a tervező emlékének méltó megőrzését is vállalta Miskolc városa.

DEBRECENBEN augusztus végén szentelték fel a Kőszeghy Attila által tervezett Szent Család templomot, amelyet részletesen következő számunkban mutatunk be.

SIKLÓD TEMPLOMA ÉS NÉPE címmel jelent meg a Kairosz kiadó gondozásában a Kós Károly által 1948-ban tervezett és a falu közössége által 1990 és 1994 között felépített templomot és a községet bemutató kötet. Az angol nyelven is olvasható tanulmányok között van Incze Zoltánnak, a templomépítő lelkesnek a leírása az építés történetéről; Anthony Gallnak a tanulmánya Kós Károlyról; Stefanovits Péter és Elekes Károly mennyezetképeinek részletes ismertetése és Madar Ilona írása a község népi kultúrájáról.

A DOMUS 1998 májusi száma a kelet-európai építészettel foglalkozik. Részletesen bemutatja Ekler Dezső mádi borászati együttesét, a melléklet pedig Kós Károlyt mutatja be az olvasóknak rövid életrajzzal és legjelentősebb munkáinak ismertetésével. Ezt az anyagot Anthony Gall állította össze a folyóirat felkérésére.

BUKA LÁSZLÓ: ÉLŐ TÁJ címen foglalta össze 1994-97. évi kutatási eredményeit, melyeket Hajdú-Bihar megyei terepbejárások során gyűjtött a terület kunhalmaival foglalkozva. Könyve, melynek megjelenését a Kós Károly Alapítvány is támogatta, előreláthatóan 1999 tavaszán jelenik meg, 1400 forintos áron. Elővételben megrendelhető az Alapítványnál 1200 forintért; november 30-ig az Alapítvány számlájára történő befizetéssel.

HELYREIGAZÍTÁSUL közöljük, hogy a Henry Ford díjat a Pagony iroda egésze nyerte el, Illyés Zsuzsa mindannyiuk nevében vette át a jutalmat.

BAGYINSZKY ZOLTÁN fotográfus magyar történelmi kastélyokat bemutató kötete 1998 novemberében jelenik meg a PUBLICITY 1492 kiadó gondozásában. A 7000 forintos kötet 10 % kedvezménnyel rendelhető meg a kiadótól (1065 Budapest, Nagymező utca 4.).

A SZABAD GONDOLAT című folyóirat idei harmadik számában olvasható többek között Dieter Brüll cikke a Waldorf iskolák és a hármas tagozódás kapcsolatáról; Kálmán István írása a szabad nevelés jogi megalapozásáról; Gereben Ágnes tanulmánya a törvényekről. (Megvásárolható és megrendelhető az Ita Wégman Alapítványnál 1089 Budapest Bláthy Ottó u. 41. Tel: 3039179)

PILISCSABÁN rendkívül gyors ütemben folyik a Stephaneum, előadótermi épület építése. Várhatóan rövid időn belül megkezdik a szintén Makovecz Imre által tervezett egyetemi templom építését és az új kollégium építését is. Egerben az előbbi munkák kivitelezője, a Bausystem kezdi meg a fedett uszoda építését. Ősszel adják át rendeltetésének a makói színházat, mindkettő Makovecz Imre terve.

SÁROS LÁSZLÓ és a SÁROS és Társa Építésziroda Bt. kiállítását az Építésszövetség székházában augusztus 31-én Makovecz Imre nyitotta meg:

Sajnos a bevezető egy kicsit hosszú lesz, annak ellenére, hogy nem illik egy kiállítást hosszan megnyitni, de jelen esetben elfogultságom miatt kénytelen vagyok hosszasan beszélni.

Sáros Lászlót harmadéves korában ismertem meg, de előbb ismertem meg Tenkács Mártát. Sárospatakon, rámás csizmában és csipőre szabott téli bundában, amikor is a Borostyán vendégfogadónak a hatósági átadása volt és ő mint hatóság volt jelen, miskolci illetőségű hatóság és Tenkács Márta volt az, akin keresztül a harmadéves hosszúhajú fiatalembert megismertem, akinek akkori szellemi utánozható mestere Lőrinczy, a a fotós, aki a Kerouac féle amerikai hangulatot hordozta maga körül, a nagyméretű napszemüveg, a Szelíd motorosok világa volt ez, a Zabriskie Point hangulata, Antonioni. És az a terv, amit a harmadéves Sáros magából kiizzadt, tulajdonképpen egy életre elkötelezte őt egy bizonyos irányba, érthetetlen oknál fogva. És ez egy csilagvizsgáló terve volt, amelyet azután diplomamunkaként készített el. Egy meghatározott hangvétel jelent ott meg, egy sajátos köztes világ, amelyik elegánsan volt képes undorodni attól a high-tech-től s attól az esztelen áruházvilágtól, amely akkor még csak kezdeményeit mutatta Nyugat-Európában is.

Ma ez a hosszúhajú fiatalember itt áll mellettem, szembezállva egy eleganciától mentes fogyasztói – fogyasztó és dob el – világgal, egy elegáns kiállításnak a szerzőjeként, pénzt, időt és szorgalmat nem sajnálva attól, hogy azt, amit nagyon gyenge munkaellátottság mellett meg tudott csinálni, azt másoknak bemutassa. Egy hasonlíthatóan szép épület udvarából nyíló kiállítóteremben, aminek azonban a belsőépítészete nem az igazi.

Elmúlt három évtized. Sokminden történt körülöttünk. Sárosban azonban egy álló idő egzisztál, a mai napig is vasutas, váltókezelői, hihetetlen minuciózus, gusztustalan erőszakossággal ragaszkodik az utolsó részletrajz megrajzolásához is egy olyan családi ház tervezése során, ahol talán a rezsiire futja a tervezési díjból. Nem áttal az utolsó kilincsig megrajzolni mindent

és kifizetni mindenkit, aki ebben a munkában részt vett.

Anakronisztikus figura tehát, nem követhető, mert ma őcska, provinciális, mucsai nemzetköziséggel számító gépen rajzolnak semmit, ami azonnal eladható, mivel az indiánoknak az üveggyöngy mindig kelendő volt, és az a gondosság, és az az erkölcsi fölény, amellyel ő a munkát fogadja és feldolgozza, zavaró, beletartozik tehát Bradburynak abba a néhány emberébe, akik behúzódnak az erdőbe, amikor válságba kerül a világ, és az egyik a Máté evangéliumát tudja kívülről, a másik a Lukácsot, a harmadik Jánost.

Ezek közé a különös figurák közé tartozik Sáros László, és vasutas ambícióit illetően biztos vagyok benne, hogy így is megy el majd, nem közülünk, mert addigra én már itt nem leszek, hanem közületek. Ki fog tartani tehát egy klasszikus európai építésmagatartás mellett.

Ehhez kívánok neki rendíthetetlen kitartást, ugyanazt az eszelős szorgalmat és ugyanazt a soha meg nem fogalmazott bizalmat, hogy házat tervezni jó, hogy másoknak szolgálni jó, hogy jót cselekedni a többinek jó dolog, mindegy hogy írják-e valahol, vagy nem.

Közbevetőleg megjegyzem: Sáros Lászlónak a kirakott épületek ellenére semmiféle építészeti díja nincs. A magyar építész-társadalom úgy gondolta, hogy ezt az egyedülálló, originális építészetet nem kell Ybl-díjjal jutalmazni. Lehet, hogy emellett kitart, de ez a szégyen a Magyar Építész Szövetségen és Kamarán fog rajtaragadni, hogyha ezen rövidesen nem változtat.

Lehet, hogy már késő. Lehet, hogy már magasabb díjban kellene részesíteni, a kérdés az, hogy akik ezt osztják, elérték-e azt a színvonalat, hogy ezt meg tudják ítélni.

Kérem, vidám szívvel, legalább annyi elegáns magatartással tessenek végignézni a kiállítást.

A kiállításához és az egész munkássághoz, mint öregebb, szívből gratulálok.

A kiállításról P. Szabó Ernő írt a Magyar Nemzet szeptember 4-i számában. Szegő György írása pedig a Balkon-ban jelent meg.

ÉPÍTÉSZETI SZATÍRRAJZ PÁLYÁZAT A MEGFAGYOTT MUZSIKUS CENTENÁRIUMÁRA

A Megfagyott Muzsikus című építészhallgatói lap első ízben 1898 karácsonya előtt jelent meg az építész bankett alkalmából. Amit szerkesztőiről, előtörténetéről, keletkezéséről tudunk, a Bercsényi 28-30 kiadásában 1987-ben megjelent antológiában olvasható. Gyakran jelentek meg építészeti paródiák, karikatúrák a lap hasábjain, és az *Országépítő* szerkesztősége az évforduló alkalmából a száz év során megjelent lapok készítőinek szelleme előtt kíván tisztelegni egy újabb építészeti tervpályázattal.

A pályázat tárgya a Városligetben felépítendő alkalmi, ünnepélyes wc-csoport tömeggyűlések résztvevőinek kiszolgálására. Készülhet ideiglenes létesítményként vagy állandó üzemben tartásra, de feltétlenül betartandó követelmény az ünnepélyes megjelenés és az igény, hogy az épület fejezze ki célját, rendeltetését. Az épület az ünnepélyes használat céljának megfelelően kiegészíthető egyéb funkciókkal is, ami a pályázó döntésére van bízva. A tervet az alább felsorolt építészek valamelyikének stílusában kell előadni:

Bán Ferenc, Csete György, Dévényi Sándor, Ekler Dezső,
Finta József, Janáky István, Makovecz Imre,
Török Ferenc, Turányi Gábor, Z. Halmágyi Judit.

Beadandó munkarészek: a megértéshez szükséges mennyiségű, léptékű, tetszőleges feldolgozású alaprajz és metszet, távlati képek, műleírás, sokszorosításra alkalmas minőségű, A/4 vagy A/3 formátumú lapokon. Beadási határidő: 1998. november 25. 18 óra, a Kós Károly Alapítvány címén: 1114 Budapest, Villányi út 8. harmadik emelet, Sáros és Társa Építésziroda. A beérkezett pályaterveket az *Országépítő* idei negyedik számának mellékleteként tesszük közzé és kellő számú résztvevő esetén kiállítjuk a MÉSZ Kós Károly termében.

